

leto 2017
letnik 49
številka 1–2
(245–246)
ISSN 0587-5161

::anthropos

ČASOPIS
ZA
PSIHOLOGIJO
IN
FILOZOFIJO
TER
ZA
SODELOVANJE
HUMANISTIČNIH
VED

journal
of
psychology,
philosophy &
for
the cooperation of
humanistic
studies

49

leto 2017
letnik 49
številka 1–2
(245–246)
ISSN 0587-5161

::anthropos

ČASOPIS
ZA
PSIHOLOGIJO
IN
FILOZOFIJO
TER
ZA
SODELOVANJE
HUMANISTIČNIH
VED

journal
of
psychology,
philosophy &
for
the cooperation of
humanic
studies

- Psihološke študije / *Psychology Studies*
- Etika, estetika, politika / *Ethics, Aesthetics, Politics*
- Študije / *Studies*
- Recenzije / *Reviews*

ČASOPIS ZA PSIHLOGIJO IN FILOZOFIJO TER ZA SODELOVANJE HUMANISTIČNIH VED
Journal of psychology, philosophy & for the cooperation of humanistic studies

Anthropos izhaja pod pokroviteljstvom Univerze v Ljubljani, izdaja ga Slovensko filozofsko društvo, Društvo psihologov Slovenije/*Published under the authority of the University of Ljubljana by the Slovenian Philosophical Society and Psychological Society of Slovenia*

GLAVNI UREDNIK/*Managing editor*: dr. Franci Zore

UREDNIŠKI KOLEGIJ/*Editorial board*: dr. Andreja Avsec, dr. Janek Musek, dr. Janko Lozar

TEHNIČNI UREDNIK IN TAJNIK UREDNIŠTVA/*Technical editor and secretary*: Martin Uranič

IZDAJATELJSKI SVET/*Publishing board*:

Dr. Karin Bakračević–Vukman, dr. Valentin Kalan, dr. Edvard Konrad, dr. Borut Ošljaj (predsednik svetla/*Chairman of the Board*), dr. Vojislav Likar, dr. Janek Musek, dr. Argio Sabadin, dr. Velko S. Rus, dr. Andrej Ule, mag. Agata Zupančič, dr. Cvetka Tóth

ČLANI REDAKCIJE/*Members of editorial board*:

dr. Edvard Kovač (teologija/*theology*), dr. Maca Jogan (sociologija/*sociology*),
dr. Dean Komel (filozofija/*philosophy*), dr. Marko Kerševan (sociologija/*sociology*),
dr. Andrej Marušič (psihologija/*psychology*), dr. Viljem Merhar (ekonomija/*economy*),
dr. Marko Polič (psihologija/*psychology*), dr. Igor Pribac (filozofija/*philosophy*),
dr. Velko S. Rus (psihologija/*psychology*), dr. Argio Sabadin (psihologija/*psychology*),
dr. Marjan Šimenc (filozofija/*philosophy*), dr. Bojan Žalec (filozofija/*philosophy*)

MEDNARODNI UREDNIŠKI SOSVET/*International advisory board*:

dr. Natalia Artemenko (Rusija/*Russia, St. Petersburg State University*), dr. Richard Capobianco (ZDA/USA, *Stonehill College, Easton, Massachusetts*), dr. Jevgenij Firsov (Rusija/*Russia, Moscow State University Lomonosov*), dr. Dominique Lassarre (Francija/*France, Université de Nîmes*),
dr. Igor Mikecín (Hrvaška, *Croatia, University of Zagreb*), dr. Boško Pešić (Hrvaška/*Croatia, University of Osijek*), dr. Alain Soubigou (Francija/*France, Sorbonne University, Ecole Normale Supérieure*), dr. Michael Staudigl (Avstrija/*Austria, University of Vienna, Institute for Human Sciences*),
dr. Karel M. Woschitz (Avstrija/*Austria, University of Graz*), dr. Dan Zahavi (Danska/*Denmark, University of Copenhagen*), dr. Josef Zúmr (Češka/*Czech Republic*)

UREDNIŠTVO IN ADMINISTRACIJA/*Editorial and administrative office address*:

Anthropos, Filozofska fakulteta, Oddelek za filozofijo, SI-1000 Ljubljana, Aškerčeva 2,
telefon: 241 10 00, e-mail: anthropos@guest.arnes.si

Anthropos naročajte na navedeni naslov, naročnino pa pošljite na transakcijski račun številka: 02010-11281745 NLB
Časopis ima 4-6 številki letno. Rokopisov ne vračamo.

The Journal has 4-6 issues a year. Manuscripts are not to be returned.

Cena te številke je 10 EUR. Letna naročnina je 20,00 EUR.

Price of this issue: 10 EUR. Annual subscription: 20,00 EUR.

Angleške povzetke pregledal in prevedel/*Proof-reading and translation of English abstracts*: Janko Lozar

Članki so recenzirani/*All articles are reviewed*

Oblikovanje ovitka/*Cover design*: Jure Legac

Računalniški prelom/*Layout*: MatFormat d.o.o.

Tisk/*Printed by*: MatFormat d.o.o.

Nakladal/*Print-run*: 600 izvodov/*600 copies*

Založba: Slovensko filozofsko društvo in Društvo psihologov Slovenije .

Časopis izhaja s podporo Javne agencije za raziskovalno dejavnost Republike Slovenije in Znanstvenega inštituta Filozofske fakultete v Ljubljani.

Anthropos je indeksiran v PsycINFO.

<http://www.anthropos.si>

::anthropos

KAZALO

Anthropos 1-2 (245-246) 2017

7-70

PSIHOLOŠKE ŠTUDIJE

- 9-28 ::SIMONA GOMBOC: Analiza teorije soodvisnosti: pomen samospoštovanja za dinamiko avtonomije in pripadnosti v partnerskih odnosih
- 29-45 ::DARJA KOBAL GRUM, SANELA BRKIĆ: Odnos s sorojcem, samopodoba in depresivnost
- 47-70 ::DARE S KOVAČIČ: Psihološki koncepti, modeli in teorije bolečine

71-142

POLITIKA, ESTETIKA, METAFIZIKA

- 73-85 ::LUKA ĐEKIĆ: Temelj politike in njeno razmerje do prava
- 87-105 ::BOŠKO PEŠIĆ, DENIS JURKOVIĆ: Estetska misao Danka Grlića na razmeđu marksizma i filozofije umjetnosti
- 107-124 ::JURE SPRUK: Človeška narava v politični misli svetega Avguščina in Thomasa Hobbesa: izvorni greh in naravni človek
- 125-140 ::VARJA ŠTRAJN: Metafizika v luči terapevtske interpretacije Wittgensteinove filozofije

141-170

ŠTUDIJE

- 143-157 ::FRANK A. SALAMONE: Jazz in film noir.
- 159-170 ::VESNA PERIČEK KRAPEŽ: Pomen premika paradigme od redukcionizma na emergentizem za zdravstvo, zdravljenje in zdravljenje

171-175

RECENZIJE

- 173-175 ::MARTIN URANIČ: Janko M. Lozar (2016): *Nietzsche in Heidegger: ubranosti naproti*. Znanstvena založba filozofske fakultete, zbirka Razprave FF, Ljubljana.

177-180

NAVODILA AVTORJEM

CONTENTS

Anthropos 1-2 (245-246) 2017

7-70

PSYCHOLOGY STUDIES

9-28

::SIMONA GOMBOC: Analysis of Interdependence Theory: The Meaning of Self-Esteem for the Dynamics between Autonomy and Relatedness in Intimate Relationships

29-45

::DARJA KOBAL GRUM, SANELA BRKIĆ: Sibling Relationship in Relation to Self-Concept and Depression

47-70

::DARE S KOVAČIČ: Psychological Concepts, Models and Theories of Pain

71-142

POLITICS, AESTHETICS, METAPHYSICS

73-85

::LUKA ĐEKIĆ: The Foundation of Politics and its Relationship with Law

87-105

::Boško Pešić, Denis Jurković: Aesthetic Thought of Danko Grlić between Marxism and Philosophy of Art

107-124

::JURE SPRUK: Human Nature in the Political Thought of St. Augustine and Thomas Hobbes: Original Sin and Natural Man

125-140

::VARJA ŠTRAJN: Metaphysics in Light of Therapeutic Interpretation of Wittgenstein's Philosophy

141-170

STUDIES

143-157

::FRANK A. SALAMONE: Jazz and Noir Film

159-170

::VESNA PERIČEK KRAPEŽ: The Importance of the Paradigm Shift from Reductionism to Emergentism for Health Services, Patients and Treatment

171-175

REVIEWS

173-175

::MARTIN URANIČ: Janko M. Lozar (2016): *Nietzsche in Heidegger: ubranosti naproti*. Znanstvena založba filozofske fakultete, zbirka Razprave FF, Ljubljana.

181-183

INSTRUCTIONS FOR AUTHORS

**PSIHOLOŠKE
ŠTUDIJE**

**PSYCHOLOGY
STUDIES**

Simona Gomboc
**ANALIZA TEORIJE
SOODVISNOSTI:
POMEN
SAMOSPOŠTOVANJA
ZA DINAMIKO
AVTONOMIJE IN
PRIPADNOSTI V
PARTNERSKIH
ODNOSIH**

9-28

FAKULTETA ZA MATEMATIKO,
NARAVOSLOVJE IN
INFORMACIJSKE TEHNOLOGIJE
GLAGOLJAŠKA 8
SI-6000 KOPER

::POVZETEK

NAMEN PRIČUJOČEGA PRISPEVKA JE ODGOVORITI NA VPRAŠANJE, KAKO TRENUTNO ENA POMEMBNEJŠIH TEORETIČNIH ORIENTACIJ ZNOTRAJ PSIHLOGIJE PARTNERSKIH ODNOSOV, TJ. TEORIJA SOODVISNOSTI, RAZUME DINAMIKO MED TEŽNJAMI POSAMEZNIKOV PO PRIPADNOSTI IN PO AVTONOMIJI TER ČE IN KAKO RAZMIŠLJA O MOŽNOSTIH ZA RAZREŠEVANJE TEGA ANTAGONIZMA. NAJPREJ SO PREDSTAVLJENE KLJUČNE PREDPOSTAVKE T.I. DELOVNEGA MODELA SOODVISNEGA UMA, KATEREGA NALOGA JE URAVNAVATI INTERPERSONALNO RAZDALJO MED PARTNERJEMA V INTIMNEM ODNOSU. ANALIZA IZBRANIH KONCEPTOV TEGA MODELA POKAŽE, DA SO PARTNERSKI ODNOSI VIDENI KOT OGROŽAJOČI ZA POSAMEZNIKOVO DOBROBIT, TEŽNJE PO AVTONOMIJI IN PO PRIPADNOSTI SO DOJETE KOT NUJNO ANTAGONISTIČNE, RAZREŠITEV KONFLIKTA MED NJIMI PA NEMOGOČA. V SKLEPNEM DELU PRISPEVKA JE NAKAZAN POMEN IMPLIKACIJ DEJAVNIKA SAMOSPOŠTOVANJA ZA ŠIRŠE RAZUMEVANJE ODNOSA MED POSAMEZNIKOM IN SOCIALNIM OKOLJEM.

Ključne besede: teorija soodvisnosti, avtonomija, pripadnost, partnerski odnosi, samospoštovanje

ABSTRACT

ANALYSIS OF INTERDEPENDENCE THEORY: THE MEANING OF SELF-ESTEEM FOR THE DYNAMICS BETWEEN AUTONOMY AND RELATEDNESS IN INTIMATE RELATIONSHIPS

The present article answers the question how one of the most important theoretical orientation within the research field of psychology of intimate relationship, i.e. interdependence theory, understands the dynamics between individuals' tendencies for relatedness and for autonomy and how it addresses the possibilities of this antagonism's resolution if they are even considered. Firstly, key assumptions of working model of interdependent mind, which main purpose is to regulate interpersonal distance between partners involved in an intimate relationship, are presented. Analysis of specific concepts within this model shows that intimate relationships are seen as posing a threat to individual's well-being, while the mentioned tendencies are considered antagonistic and the resolution of conflict between them impossible. Lastly, we imply the importance of self-esteem for broader understanding of relationship between an individual and his social environment.

Key words: interdependence theory, autonomy, relatedness, intimate relationships, self-esteem

::OPREDELITEV IN UTEMELJITEV RAZISKOVALNEGA NAMENA

Kljub temu da avtorji navajajo, da je ključno vprašanje v partnerskih odnosih razreševanje konflikta med avtonomijo in pripadnostjo (Kumashiro, Rusbult in Finkel, 2008; Prager in Roberts, 2004), doseganje ravnovesja med obema pa težavno, a nujno (predstavlja namreč temelj zadovoljstva v partnerskih odnosih) (Mikulincer in Shaver, 2007; Ryan in Deci, 2000; Visserman, Righetti, Kumashiro in Van Lange, 2017), usmerjenega raziskovanja te dinamike ni zaslediti.

Namen pričujočega prispevka, in s tem njegov znanstveni prispevek, je odgovoriti na vprašanje, kako trenutno ena pomembnejših teorij znotraj raziskovalnega področja (socialne psihologije) partnerskih odnosov, tj. teorija soodvisnosti (Holmes, 2002; Murray in Holmes, 2009, 2011, 2017; Murray, Holmes in Collins, 2006; Thibaut in Kelley, 1959), razume dinamiko med težnjami posameznikov po pripadnosti in po avtonomiji ter če in kako razmišlja o možnostih za razreševanje tega antagonizma.

Prispevek je strukturiran na način, da posamezni (pod)naslovi predstavljajo ugotovitve opravljene teoretske analize. Predstavljena analiza je del širšega raziskovalnega projekta, katerega namen je bil prispevati k razumevanju (ne)nekonfliktnosti odnosa med posameznikom in socialnim okoljem (glej Gomboc, 2016).

::PARTNERSKI ODNOSI SO ODNOSI SOODVISNOSTI

Na predpostavkah teorije soodvisnosti (angl. *interdependence theory*), ki je del širše konceptualizirane teorije socialne izmenjave (angl. *social exchange theory*) (Kelley in Thibaut, 1978; Thibaut in Kelley, 1959)¹, sta Sandra L. Murray in John G. Holmes s sodelavci (2009, 2011, 2017) oblikovala teoretični model intrapsihičnega mehanizma, ki naj bi posameznikom pomagal uravnati doživljanje in vedenje v partnerskih odnosih. T.i. model uravnavanja motivacije vzajemno odzivnega vedenja (angl. *motivation-management theory of mutual responsiveness*) danes velja za eno od temeljnih teoretskih orientacij s področja dinamike intimnih odnosov (prim. Campbell, La Guardia, Olson in Zanna, 2012; Finkel, Simpson in Eastwick, 2016).

Model uravnavanja vzajemno odzivnega vedenja torej prevzema osnovne predpostavke teorije soodvisnosti, kar pomeni, da se, tako kot teorija soodvisnosti, osredotoča na poskuse razumevanja izmenjave t.i. nagrad in stroškov v socialnih odnosih, saj vidi socialne odnose kot prostor, kjer posamezniki izmenjuje zadovoljujejo svoje osnovne potrebe (Sprecher, 1998). Nagrade v tem kontekstu lahko predstavljajo različne usluge, poslušanje, sodelovanje, instrumentalno pomoč itd. (tj. vse, kar nam da

¹ Leta 1959 sta Thibaut in Kelley predstavila svoj poskus oblikovanja splošnega teoretičnega modela socialne psihologije (v delu, naslovljenem *The social psychology of groups*), do leta 1978 pa sta t.i. teorijo soodvisnosti (angl. *interdependence theory*) še dodatno konceptualizirala (v delu z naslovom *Interpersonal relations: A theory of interdependence*). Tako sta bila med pionirji razvoja področja psihologije intimnih odnosov (Campbell in Rubin, 2012).

partner v socialnem odnosu in je za nas zadovoljujoče), stroški pa odtegnitev le-teh (in katerih rezultat za nas predstavlja izgubo ali kazen). Procesi barantanja in pogajanja med člani skupine so tisti, ki imajo potencial za vzpostavitev zadovoljujoče izmenjave, kar pomeni, da se med njimi oblikuje socialni odnos. Ker imajo partnerji različne potrebe in različno socialno moč, je socialna izmenjava (in s tem socialni odnosi na splošno) videna kot v temelju konfliktna, skozi procese medsebojnega barantanja oblikovane norme pa kot zamrznjeno razmerje moči vpletenih in s tem sredstvo za »civiliziranje« odnosov, ki naj zagotovijo »pošten« izid pogajanj (Bečaj, 1997).

Kot ključni vidik zadovoljujočih in stabilnih partnerskih odnosov raziskovalci te usmeritve vidijo vzajemno odzivno vedenje obeh partnerjev (angl. *mutually responsive behaviour*) (prim. Reis, Clark in Holmes, 2004; Thibaut in Kelley, 1959), iz česar sledi, da je partnerski odnos dojet predvsem kot odnos soodvisnosti (angl. *interdependent relationship*): partnerja v odnosu vzajemno vplivata eden na drugega in se pri tem omejujeta v doseganju individualnih ciljev (Kelley, 1979). Tako partnerski odnos sestavlja serija situacij, ki zahtevajo socialno koordinacijo (Murray in Holmes, 2011): potrebe, cilji ali želje enega partnerja so lahko doseženi samo skozi primeren odziv s strani drugega partnerja (Kelley in Thibaut, 1978).²

Pozitivnega odzivnega vedenja obeh partnerjev v osnovi ni lahko doseči: razsežnosti soodvisnosti obeh partnerjev so tako velike, da je vsaj določen delež nekompatibilnosti v potrebah, željah ali ciljeh obeh partnerjev nujen (Murray in Holmes, 2011). V t.i. situacijah konfliktov interesov potem obstaja težnja partnerjev po skrbi za svoje lastne interese na škodo zadovoljevanja interesov partnerja (Kelley idr., 2003), saj odzivnost na partnerjeve potrebe v tovrstnih situacijah pomeni grožnjo možnosti zadovoljitve lastnih potreb (Murray, Holmes idr., 2006). Zaradi soodvisnosti partnerjev tako motivacija za zadovoljevanje lastnih potreb (angl. *self-interest*) s strani prvega partnerja vedno sovпада z motivacijo drugega partnerja, da se pred izkoriščanjem zavaruje (angl. *self-protection*) (Murray in Holmes, 2009). Obe motivaciji, tako motivacija prvega partnerja po skrbi za lastne individualne potrebe kot motivacija drugega partnerja obvarovati se pred izkoriščanjem prvega partnerja, pa morajo biti presežene, v kolikor naj bo omogočeno vzajemno odzivno vedenje obeh partnerjev, s tem pa zadovoljen pogoj za vzpostavitev in ohranjanje (uspešnega) partnerskega odnosa (Murray in Holmes, 2011).

Mehanizem razreševanja tega konflikta sta avtorja (Murray in Holmes, 2009) imenovala *soodvisni um* (angl. *interdependent mind*). Gre za intrapsihični regulatorni mehanizem, ki na kognitivni, emocionalni in vedenjski ravni pomaga posameznikom pomaga uravnati razdaljo do partnerja preko dveh osnovnih algoritmov; pravila približevanja, tj. če je partner sprejemajoč, potem se mu približaj (angl. *If*

² Raziskovalci (prim. Braiker in Kelley, 1979; Holmes 2002) razlikujejo tri ravni, na katerih v partnerskih odnosih poteka socialna koordinacija: področje vsakodnevnih življenjskih nalog (npr. delitev skrbi za otroke), osebnih preferenc in osebosti (npr. usklajevanje različnih težen introvertnega in ekstravertnega partnerja) in odnosnih ciljev (npr. kako ekskluziven je partnerski odnos).

partner accepting, then connect.) in pravila oddaljevanja, tj. če je partner zavračajoč, potem se zavaruj (angl. *If partner rejecting, then self-protect.*). Delovni model soodvisnega uma obsega tudi posameznikovo vedenje o načinih doseganja zaželenega odzivnega vedenja s strani partnerja, torej načinih motiviranja partnerja, da bo namesto skrbi za lastne interese izbral soodvisno vedenje (Murray in Holmes, 2009, 2011). Termin soodvisno vedenje označuje vedenje partnerja, ki je nasprotno samozaščitniškemu vedenju ali skrbi za lastne potrebe, tj. vedenje, ki je v korist drugemu partnerju. To vedenje potem omogoči vzajemno odzivno vedenje obeh partnerjev, saj v nasprotnem primeru na skrb za lastne potrebe prvega partnerja drugi partner reagira s samozaščitnim vedenjem, posledično pa se možnosti za ohranitev odnosa krčijo (Murray in Holmes, 2011; Murray, Holmes idr., 2006).

::PARTNERSKI ODNOSI SO OGROŽAJOČI ZA POSAMEZNIKOVO BLAGOSTANJE: ZALJUBLJENOST IN ZAUPANJE KOT INHIBITORJA ZAVEDANJA ŠKODE

Hkrati s poglobljanjem intimnega odnosa raste tudi grožnja psihološko intenzivno negativne izkušnje zavrnitve s strani partnerja in posledično motiv posameznika po samozaščiti (Jaremka, Bunyan, Collins in Sherman, 2011; Kelley, 1979; Leary in Baumeister, 2000; Menaghan in Lieberman, 1986). Avtorji teorije soodvisnosti se slikovito sprašujejo, »kako ljudje sploh najdemo pogum« (Murray, Holmes idr., 2006: 641), ki je potreben za ljubezenski odnos: biti v odnosu je za psihološko blagostanje visoko tvegano, kar nakazujejo tudi visoke korelacije med zavrnitvijo s strani partnerja v primeru razveze zakonske zveze in pojavom depresije (Menaghan in Lieberman, 1986; Merikangas, 1984).

Osnovna premisa, na kateri je zgrajen model reguliranja groženj (Murray, Holmes idr., 2006) predpostavlja, da zahtevajo soodvisni socialni odnosi obstoj regulatornega mehanizma, ki na kognitivni, emocionalni in vedenjski ravni uravnava konflikt med samovarovalnimi težnjami posameznika ter motivi po vzpostavljanju in ohranjanju intimnih socialnih odnosov (Murray, Holmes idr., 2006). Grožnja posameznikovi dobrobiti je torej inherentna vzpostavljenemu partnerskemu odnosu (Murray in Holmes, 2011), težnje po samozaščiti so posledično dominantne (Murray in Holmes, 2009). Da bi posamezniki lahko oblikovali in ohranjali partnerske odnose, mora delovni model soodvisnega uma obsegi mehanizme, ki te težnje omejujejo.

V začetnem obdobju partnerskega odnosa težnje po samozaščiti omejuje zaljubljenost. Strah pred zavrnitvijo je namreč še posebej akuten v začetnih obdobjih partnerskega odnosa, ko oseba še nima vedenja o partnerjevih preferencah in ciljih (Holmes in Rempel, 1989). Ker predstavljajo začetne interakcije med partnerjema situacije z visoko mero tveganja, obstaja posledično močna težnja partnerjev po samozaščiti (Murray in Holmes, 2009). Ker je težnja po samozaščiti v osnovi težnja po povečevanju razdalje med partnerjema, lahko ta sploh prepreči razvoj stabilnega partnerskega odnosa (Holmes in Rempel, 1989). Posledično mora delovni model

soodvisnega uma obsegati mehanizem, ki omeji posameznikovo težnjo po samozaščiti in omogoči, da se skozi realne izkušnje oblikuje stabilna raven zaupanja v partnerjevo zavezanost odnosu (Murray in Holmes, 2009). Nadomestilo občutenju zaupanja v partnerja v začetnem obdobju odnosa avtorji tega modela vidijo v strastni ljubezni oz. v občutkih zaljubljenosti³ (Murray, Holmes idr., 2006).

Zaupanje se v fazi zaljubljenosti kaže kot impulzivna težnja po približevanju partnerju (Holmes in Rempel, 1989; Murray in Holmes, 2011; Murray idr., 2010). To je omogočeno preko doživljanja nagrajujočih interakcij v situacijah socialne koordinacije (tj. situacij, ki zahtevajo usklajevanje med potrebami in željami obeh partnerjev). Zaljubljeni partnerji namreč primarno preferirajo skupne dejavnosti namesto individualnega zadovoljevanja lastnih interesov (Kelley, 1979). Tako zaljubljen par več časa kot kasneje v odnosu nameni seksualnim aktivnostim (Klusmann, 2002), ki preko izločanja hormona oksitocina omogočajo oblikovanje navezanosti med partnerjema podobno, kot se to dogaja v odnosu med materjo in otrokom (Diamond, 2004). V začetnem obdobju odnosa partnerja veliko časa preživita v medsebojnem raziskovanju novih skupnih aktivnosti, kar vodi v zadovoljujoče občutenje širitve self koncepta preko doživljanja samoučinkovitosti na novih področjih delovanja in posledično se oblikovanje odnosa krepi (Aron in Aron, 1986; Aron, Paris in Aron, 1995). Nenazadnje pa spoznavanje novega partnerja vzpostavlja kontekst, v katerem samopredstavljanje (lahko) poteka na način selektivnega pozitivnega samorazkrivanja, to pa ponovno omogoča krepitev odnosa zaradi implicitnega asociiranja partnerja s pozitivnimi občutki (Altman in Taylor, 1973; Brickman, 1987). Zaljubljena partnerja tako čutita največje zadovoljstvo ob opisanih aktivnostih in tako ne premoreta sebičnih teženj, ki bi v kontekstu koordinacijskih dilem preferirale samostojne aktivnosti (Kelley, 1979).

Analize interakcij med partnerjema tekom let odnosa kažejo prehod od situacij, ki jih zaznamuje večja verjetnost za pozitivne izide pri obeh partnerjih (zaljubljenost vedno daje prednost skupnim aktivnostim pred zadovoljevanjem individualnih želja), k situacijam, kjer zadovoljevanje interesov enega partnerja preprečuje zadovoljevanje potreb drugega (Huston, Caughlin, Houts, Smith in George, 2001; Huston in Vangelisti, 1991). Gre torej za prehod od teženj obeh partnerjev po približevanju k dilemam med težnjami približevanja ali oddaljevanja partnerju (McNulty in Karney, 2004). Tako postane presojanje o upravičenosti zaupanja v odzivnost partnerja zavestno relevantno in s tem se poveča vedenje, ki je skladno s pravili soodvisnega uma za presojanje upravičenosti zaupanja v partnerjevo odzivnost (Holmes in Rempel, 1989). Odsotnost dvomov v partnerjevo odzivnost kot posledica

³ Meritve s funkcionalno magnetno resonanco so pokazale, da predstavlja zaljubljenost na nevrološki ravni stanje podobno zasvojenosti s kokainom (Aron, Norman, Aron, McKenna in Heyman, 2000): že slikovna podoba partnerja pri zaljubljenih osebah aktivira dopaminergični nagrajevalni sistem in inhibira področja, povezana z zaznavanjem strahu in občutljivostjo na kaznovanje (Bartels in Zeki, 2000). Na ta način stanje zaljubljenosti omogoča inhibicijo samozaščitniškega vedenja, aktivira približevanje partnerju (Reis in Aron, 2008) in posledično omogoča oblikovanje navezanosti med partnerjema (Fisher, Aron in Brown, 2005; Fisher, Aron, Mashek, Li in Brown, 2002).

zaljubljenosti v prvih fazah odnosa (Murray, Holmes idr., 2006) zamenja potreba po zavestni, kritični oceni verjetnosti partnerjevega pozitivnega odzivnega vedenja – tj. zaupanje postane odločitev (Murray in Holmes, 2011).

Verjetnost, da bo partner našel drugo osebo, ki jo bo dojemal kot boljšo izbiro, ni nikoli nična. Ker so posamezniki nenehno v kompetitivnem iskanju primernejših partnerjev (Gangestad in Simpson, 2000), posledično osebe ne morejo biti nikoli prepričane v partnerjevo popolno zavezanost (Jaremka idr., 2011; Murray in Holmes, 2011). Da bi bilo še vedno mogoče oblikovati stabilen odnos, morajo osebe nujno oblikovati iracionalno verjetje, da si partner ne more predstavljati boljšega partnerja od njih samih (Murray in Holmes, 2008; Murray idr., 2009; Tooby in Cosmides, 1996). Verjetje v lastno nenadomestljivost daje osebi občutek gotovosti, da bo partner v kriznih situacijah odziven (Murray in Holmes, 2011), in tako predstavlja razrešitev adaptivnega problema o upravičenosti izpostavljanja nevarnosti zavrnitve s strani partnerja, ki lahko končno ogrozi tudi preživetje in prenos genov (Reis idr., 2004; Tooby in Cosmides, 1996).

Zaupanje kot osrednji koncept v modelu soodvisnega uma raziskovalcev Murray in Holmesa (2009, 2011) tako predstavlja posameznikovo verjetje, da je v očeh partnerja poseben in nenadomestljiv. Na tej podlagi potem oseba oblikuje zaupanje, da je partner odnosu zavezan (Murray in Holmes, 2011). Je kazalec tega, kdaj se je varno partnerju približevati in kdaj se je bolje pred potencialno zavrnitvijo zavarovati (Cavallo, Fitzsimons in Holmes, 2009; Murray, Holmes idr., 2006).

::ZARADI POTENCIALNIH MANIPULATIVNIH TEŽENJ PARTNERJA OBSTAJA POTREBA PO PREVERJANJU UTEMELJENOSTI ZAUPANJA

Posamezniki so zainteresirani za oblikovanje ocene o partnerjevi pripravljenosti za pozitivno odzivno vedenje v prihodnosti. Verjetje v njegovo zavezanost odnosu, tj. zaupanje v partnerja, osebe oblikujejo na podlagi partnerjevih spontanizrazov ljubezni in zavezanosti (Holmes in Rempel, 1989) ter njegovi pripravljenosti za deljenje intimnih vsebin (Collins in Miller, 1994); bolj kot partner telesno izraža naklonjenost, je verbalno podporen in odprto izraža svoje odobravanje (Murray, Derrick, Leder in Holmes, 2008), višjo stopnjo zaupanja oseba razvije.

Vendar partnerjeve deklarativne izjave zavezanosti in njegovo manifestno vedenje niso nujno odslikava njegovih resničnih namenov: partner se lahko svojih resničnih občutkov in motivov ne zaveda (Wilson, 2002), lahko zavestno omejuje izražanje resničnih čustev zaradi strahu pred zavrnitvijo ali iz želje po biti prijazen in olikan (Murray, Holmes idr., 2006), nenazadnje pa lahko različne evolucijske strategije obeh spolov vodijo v manipulativno vedenje z namenom doseganja želene odzivnosti partnerja (Haselton in Buss, 2000).

Osebe se zato pri oblikovanju ocene o utemeljenosti zaupanja v partnerja poslužujejo naslednjih proceduralnih pravilih delovnega modela soodvisnega uma (Murray in Holmes, 2011):

Proceduralno pravilo: Če se partner žrtvuje zame, potem mu lahko zaupam. Najboljši indikator partnerjeve zavezanosti in njegove pripravljenosti za pozitivno odzivno vedenje je njegovo dejansko ravnanje v realnih situacijah (Murray in Holmes, 2011). V kolikor so posamezniki priča partnerjevemu žrtvovanju svojih interesov za dosego njihovih interesov ali njegovi pripravljenosti, da oprostí njihove napake, to signalizira, da partner čuti veliko mero zavezanosti odnosu in da mu je upravičeno zaupati (Wieselquist, Rusbult, Foster in Agnew, 1999). Zaznavanje partnerja kot odzivnega v tovrstnih situacijah velikega rizika celo napoveduje zadovoljstvo v odnosu po času petih let (Markman, 1979, 1981).

Proceduralno pravilo: Če partner ceni moje lastnosti, potem mu lahko zaupam. Posamezniki nenehno preverjajo, kako njihove specifične značilnosti ocenjuje njihov partner, saj to predstavlja indikator vrednosti, ki jo imajo za partnerja (Murray, Holmes, Dolderman in Griffin, 2000). Ocena lastne vrednosti v očeh partnerja je pomembna, saj je povezana z verjetnostjo ohranitve partnerskega odnosa: če so lastnosti posameznika s strani partnerja visoko cenjene, je manjša verjetnost, da bo partner razdril vzpostavljen odnos in iskal drugega potencialnega partnerja (Murray, Holmes, Griffin, Bellavia in Rose, 2001).

Proceduralno pravilo: Če sem izenačen v vrednosti s partnerjem, potem mu lahko zaupam. V skladu s teorijo socialne izmenjave (Thibaut in Kelley, 1959) se predpostavlja, da posamezniki implicitno razumejo principe pravične izmenjave (angl. *fair-trade principle*) tudi na področju partnerskih izbir in da posledično prilagodijo izbiro zelenega partnerja zaznavanju lastne socialne vrednosti (angl. *social net worth*) (Montoya, 2008; Murstein, 1970). Empirično so raziskave (Campbell, Simpson, Kashy in Fletcher, 2001; Murray, Holmes in Griffin, 1996a; Murray, Holmes in Griffin, 1996b) potrdile, da imajo posamezniki z nižjo samopodobo⁴ tudi nižja pričakovanja glede privlačnosti svojih potencialnih partnerjev, medtem ko posamezniki z visoko samopodobo izbirajo bolj privlačne potencialne partnerje. Primerjanje lastne socialne vrednosti s partnerjevo pa poteka tudi znotraj že vzpostavljenega odnosa. Tako posamezniki, ki sebe dojemajo kot tistega, ki v partnerski odnos prinaša manj kvalitet, poročajo o nižji stopnji zaupanja v partnerjevo naklonjenost in zavezanost (Murray idr., 2005), medtem ko je zaznavanje podobnosti med partnerjema močan prediktor medosebne privlačnosti (Bersheid in Reis, 1998), saj posamezniki podobnost uporabljajo kot indikator izenačenosti v socialni vrednosti in torej posledično pričakujejo partnerjevo zavezanost odnosu (Condon in Crano, 1988).

Proceduralno pravilo: Če sem boljši/-a od partnerjevih alternativ, potem mu lahko zaupam. Na podlagi dinamike pravične socialne izmenjave (Thibaut in Kelley, 1959) posamezniki, tudi ko so že v odnosu, primerjajo zaznано lastno (socialno) vrednost s privlačnostjo partnerjevih potencialnih izbir (Murray idr., 2009). Ker je partnerjeva zavezanost omejena s privlačnostjo alternativ obstoječemu odnosu (Rusbult in

⁴ Dojemajo se npr. kot manj inteligentni in manj fizično privlačni od večine ostalih ljudi (Campbell idr., 2001; Murray idr., 1996a; Murray idr., 1996b).

Van Lange, 2003), je verjetje, da posameznikove lastne pozitivne karakteristike presegajo privlačnost alternativnih izbir, povezano z večjo mero zaupanja v partnerjevo zavezanost, saj to pomeni, da je posameznik težje zamenljiv (Murray idr., 2009).

Proceduralno pravilo: Če je partner omejen v izbirah, potem mu lahko zaupam. V zavezanost partnerja in njegovo pripravljenost na soodvisno vedenje posamezniki lažje zaupajo, v kolikor zaznavajo pri partnerju zadržke pred razdorom odnosa (Murray in Holmes, 2011). Tovrstne omejitve v težnjah po prekinitvi obstoječega odnosa in iskanju potencialnega novega partnerja lahko predstavljajo določene osebnostne značilnosti, kot je potreba po čustveni podpori (Drigotas in Rusbult, 1992); zmanjševanje lastne spolne privlačnosti z vidika potencialnih novih partnerjev (Rusbult, Martz in Agnew, 1998); kulturno pogojeno neodobravanje ločitev zakonskih zvez (Levinger, 1980) in število skupnih otrok (Murray in Holmes, 2011). Posamezniki lahko tudi aktivno delujejo, da bi partnerja omejili v njegovih izbirah in s tem povečali njegovo zavezanost odnosu ter si zagotovili, da bo partner še naprej zadovoljeval njihove potrebe: lahko povečujejo partnerjevo instrumentalno in čustveno odvisnost od njih samih na način, da ga odtujujejo od njegove prijateljske mreže, si na drugi strani prizadevajo, da postanejo njegovi prijatelji skupni (Murray in Holmes, 2011), ali pa si prizadevajo predstaviti potencialne nove partnerje v slabši luči (Simpson, 1987).

::POZITIVNE ILUZIJE KOT POGOJ ZA OHRANITEV PARTNERSKEGA ODNOSA

Proceduralna pravila delovnega modela soodvisnega uma osebi pomagajo pri odgovarjanju na vprašanje o utemeljenosti vzpostavljene ravni zaupanja v partnerjevo pozitivno odzivnost v prihodnosti (Murray in Holmes, 2009, 2011). Ker je prihodnje vedenje partnerja v osnovi nepredvidljivo, predstavlja zaupanje odgovor na vprašanje, ki ne more biti nikoli z gotovostjo odgovorjeno: verjetje oseb, da jim bo partner v prihodnosti vedno stal ob strani, je tako primerljivo z religioznim občutkom vere v boga (Brickman, 1987).

Gotovost v obliki popolnega zaupanja torej nikoli ni racionalno utemeljena, kar hkrati pomeni, da je tudi trenutna raven zaupanja v partnerja v osnovi le delno osnovana v realnem vedenju partnerja. Iz tega še naprej sledi, da občutijo osebe visoko raven zaupanja v partnerja samo v primeru, da v določeni meri ignorirajo avtomatične zaznave delovnega modela soodvisnega uma glede utemeljenosti zaupanja v partnerja na način, da uspejo prezreti vsaj nekatera vedenja partnerja, ki bi lahko ogrožala že vzpostavljeno zaupanje (Holmes in Rempel, 1989). Brez tovrstnega ravnanja bi bilo stabilno soodvisno delovanje para onemogočeno, saj bi ga konstantno prekinjale situacije upada zaupanja in dvomov v vzpostavljen odnos (Arriaga, 2001).

Ohranjanje stabilne ravni zaupanja v partnerjevo odzivno vedenje v prihodnosti je omogočeno s pozitivnimi iluzijami. Da bi posameznik lahko uspešno uravnaval vedenje do partnerja, mora biti zaznana raven partnerjeve zavezanosti relativno stabilna.

V kolikor oseba nima stabilne ocene o partnerjevi zavezanosti, bo vsaka nezadovoljenost še tako minorne potrebe s strani partnerja vodila v resne dvome o nadaljevanju partnerskega odnosa (Murray in Holmes, 2009, 2011). Popolno pozitivno odzivno vedenje s strani partnerja je v realnem življenju nerealno pričakovati, zato soodvisni um z namenom doseganja stabilnosti občutka zavezanosti (kljub občasni oškodovanosti osebe zaradi neodzivnosti partnerja) teži k nerealno visoki oceni partnerjeve zavezanosti (Brickman, 1987). Z drugimi besedami, občutek zavezanosti deluje kot vnaprej določen odgovor na skrbi o potencialni neodzivnosti partnerja, ki se ohranja s pomočjo nerealne ocene partnerjevega dejanskega odzivanja (Murray in Holmes, 2009). Na ta način osebe kompenzirajo primanjkljaje v zadovoljevanju svojih potreb in želja (angl. *costs*), ki jih s sabo nujno prinese vzpostavljen partnerski odnos (Johnson in Rusbult, 1989; Murray, 1999; Murray idr., 2009; Rusbult in Van Lange, 2003).

Osebe tako ne zaznajo partnerjevega neodzivnega vedenja (Balcetis in Dunning, 2007), znižujejo pomembnost zaznane partnerjeve neodzivnosti (Murray in Holmes, 1999) in zaznavajo partnerja bolj pozitivno kot njuni znanci (Murray, Holmes, Dolderman idr., 2000) in celo kot partner sam (Murray idr., 1996a).

T.i. pozitivne iluzije o partnerju, evidentirane empirično tudi transkulturno (prim. Endo, Heine in Lehman, 2000), torej omogočajo, da osebe ohranijo visoko raven zadovoljstva z obstoječim partnerskim odnosom (Murray idr., 1996a) kljub partnerjevim resnim vedenjskim in osebnostnim šibkostim (Arriaga, Slaughterbeck, Capezza in Hmurovic, 2007). Učinek je dolgoročen, saj je bil ugotovljen tudi v 13 let trajajočih partnerskih odnosih (Miller, Niehuis in Huston, 2006).

Positivne iluzije o partnerskem odnosu kot celoti, torej dojemanju lastnega odnosa kot superiornega napram drugim odnosom, kažejo tudi, da je ta nerealno visoka ocena lastnega odnosa v visoki korelaciji tako z izraženo mero zavezanosti temu odnosu kot tudi pomemben prediktor trajanja partnerskega odnosa (Martz idr., 1998; Rusbult, Van Lange, Wildschut, Yovetich in Verette, 2000; Van Lange in Rusbult, 1995).

Ker partnerski odnos nujno omejuje avtonomijo posameznikov, nam pozitivne iluzije omogočijo, da vidimo partnerja kot teh omejitev vrednega. Partnerja se z vstopom v odnos odpovesta deležu lastne avtonomije: prepustita se življenju, kjer »ne moreta več delati točno tega, kar bi želela sama, ko bi to želela, /.../ ne moreta ubežati občutku, da ju kdaj njuno skupno življenje omejuje« (Murray in Holmes, 2011: 121).

Soodvisnost v odnosu in torej pripravljenost partnerjev zadovoljevati potrebe drugega nujno vodi do omejevanja avtonomije posameznikov (Kelley idr., 2003). Osebna svoboda posameznika je omejena s samo strukturo soodvisnosti (Clark in Grote, 1998): posameznik čuti škodo tako zaradi zadovoljevanja partnerjevih potreb na račun zadovoljevanja svojih kot tudi zaradi posledic, ki jih ustvarja že sama partnerjeva prisotnost in njegovo aktivno zadovoljevanje lastnih potreb. Vsak, še tako dobronameren partner, torej omejuje svobodo in avtonomijo drugega. Murray in Holmes (2011) celo predvidevata, da je omejitev avtonomije največja v zadovo-

ljujočih partnerskih odnosih: delovni model soodvisnega uma namreč ob čutenju zadovoljstva v odnosu reagira z željo po še večji bližini, to pa vedno vodi v še večje omejevanje svobode in avtonomije obeh partnerjev.

Ker po drugi strani doživljanje omejitev osebne avtonomije znižuje raven zadovoljstva v odnosu in preprečuje razvoj zavezanosti odnosu (Murray in Holmes, 2011), delovni model soodvisnega uma ob vsaki grožnji avtonomije pri posamezniku avtomatično aktivira zaznavo partnerja kot te izgube vrednega, kar posledično ohranja visoko raven zavezanosti odnosu (Holmes in Rempel, 1989; Kelley idr., 1983; Taylor in Gollwitzer, 1995). Raziskovalka Murray je s sodelavci (Murray idr., 2009) ugotovila, da osebe cenijo partnerjeve lastnosti tem bolj, bolj jih njegovo vedenje omejuje. Bolj dosledno posamezniki kompenzirajo občutek izgube avtonomije s tovrstnimi obrambnimi razlagami, bolj so z odnosom zadovoljni (prav tam). Ker potencialni drugi partnerju ogrožajo trenutni odnos (Rusbult, 1983), osebe aktivno zanikajo željo po drugih partnerjih in hkrati celo najbolj privlačne potencialne partnerje zaznavajo kot manj privlačne (Johnson in Rusbult, 1989).

::DINAMIKA TEŽENJ PO AVTONOMIJI IN PO PRIPADNOSTI V TEORIJI SOODVISNOSTI

Preden predstavimo kako dejavnik samospoštovanja predružači posameznikovo intrapsihično doživljanje in interpersonalno vedenje, najprej še povzemamo ključne ugotovitve opravljene analize:

Teorija soodvisnosti izhaja iz predpostavke, da je *izguba osebne avtonomije inherentna sami naravi soodvisnosti* (Clark in Grote, 1998): posameznik plačuje ceno izgube avtonomije i) zaradi zadovoljevanja partnerjevih potreb na račun zadovoljevanja svojih; ii) zaradi posledic, ki jih ustvarja že sama partnerjeva prisotnost, kot tudi iii) zaradi partnerjevega zadovoljevanja njegovih lastnih potreb. Pripravljenost partnerjev zadovoljevati potrebe drug drugega torej nujno vodi v omejitve njune avtonomije (Kelley idr., 2003).

Omejitev avtonomije je največja v zadovoljujočih partnerskih odnosih. Bolj je partner dobronameren, bolj omejuje svobodo in avtonomijo drugega. Delovni model soodvisnega uma namreč ob čutenju zadovoljstva v odnosu reagira z željo po še večji bližini, to pa vedno vodi v še večje omejevanje svobode in avtonomije obeh partnerjev (Holmes in Murray, 2011).

Pozitivne iluzije imajo funkcijo racionalizacije stroškov izgube avtonomije partnerjev v vzpostavljenem partnerskem odnosu. Ker doživljanje omejitev osebne avtonomije znižuje raven zadovoljstva v odnosu in preprečuje razvoj zavezanosti odnosu (Murray in Holmes, 2011), delovni model soodvisnega uma ob vsaki grožnji avtonomije pri posamezniku avtomatično aktivira percepcijo partnerja kot te izgube vrednega (Holmes in Rempel, 1989; Kelley idr. 1983; Taylor in Gollwitzer 1995). Bolj kot osebe cenijo partnerjeve lastnosti, bolj njegovo vedenje predstavlja zanje večje omejitve avtonomije (Murray idr., 2009), hkrati pa osebe tudi aktivno zanika-

jo željo po drugih partnerjih in celo najbolj privlačne potencialne partnerje zaznavajo kot najmanj privlačne (Johnson in Rusbult, 1989).

Normativno vedenje oseb v partnerskem odnosu je obrambno. Posamezniki težijo k zaznavah, ki imajo namen ohraniti videnje podobnosti med partnerjema in s tem doživljanjem njih samih kot vrednih partnerjeve naklonjenosti. Posamezniki tako sebe zaznavajo kot podobno fizično privlačne, kot je partner, tudi v primeru, da to ni tako (Feingold, 1988), in podajajo nerealno visoke ocene medosebne podobnosti tudi na področjih vrednot, osebnosti značilnosti in občutenjih (Murray, Rose, Bellavia, Holmes in Garrett Kusche, 2002). Ko se zaznavanju večjih razlik v določeni sposobnosti v prid partnerju ne morejo izogniti, pa to dojamejo kot možnost konstruktivnega dopolnjevanje partnerjev namesto tega, da bi sebe videli kot oviro razvoju bolj sposobnega partnerja (Beach, Whitaker, Jones in Teser, 2001). Posamezniki lahko tudi zavestno delujejo v smeri omejevanja partnerjevih izbir z namenom povečevanja njegove zavezanosti odnosu (in preko tega povečevanja verjetnosti, da bo partner še naprej zadovoljeval njihove potrebe): tako lahko posamezniki povečujejo partnerjevo instrumentalno in čustveno odvisnost od njih samih na način, da ga odtujujejo od njegove prijateljske mreže; si na drugi strani prizadevajo, da postanejo njegovi prijatelji skupni (Murray in Holmes, 2011) ali si prizadevajo postaviti potencialne nove partnerje v slabši luči (Simpson, 1987). Da bi posameznik postal bolj privlačen od partnerjevih alternativ, lahko sebe predstavlja kot tistega, ki partnerju nudi to, kar mu alternativni partnerji verjetno ne bi mogli (Murray in Holmes, 2011).

::RAZREŠEVANJE ANTAGONIZMOV MED TEŽNJAMI PO AVTONOMIJI IN TEŽNJAMI PO PRIPADNOSTI: DEJAVNIK SAMOSPOŠTOVANJA

Če sprejmemo predpostavko teorije soodvisnosti, da je izguba avtonomije inherentna sami naravi soodvisnosti in je celoten model soodvisnega uma osnovan na vprašanju o tem, zakaj ob nujnih grožnjah lastne dobrobiti posamezniki sploh želijo vstopiti v odnos in kako se v odnosu varujejo pred izkoriščanjem, je razumljivo, da znotraj te teoretične perspektive ni najti razmišljanj o strategijah razreševanja antagonistične dinamike preučevanih teženj. Posamezniki namreč ohranjajo lastno avtonomijo skozi odklanjanje vzpostavljanja partnerskega odnosa ali pa se v vzpostavljenem partnerskem odnosu nujno odrečejo pomembnemu deležu avtonomije (pri čemer jim pomagajo strategije delovnega modela soodvisnega uma, kot je npr. oblikovanje pozitivnih iluzij, ki potem naredijo partnerja vrednega izgube avtonomije).

Tovrstno normativno doživljanje in delovanje posameznika v partnerskem odnosu torej ne predpostavlja možnosti zadovoljenosti obeh vrst teženj. Ker pa se je znotraj teorije soodvisnega uma kot ključen dejavnik (ne)uporabe pravil delovnega modela soodvisnega uma izpostavilo posameznikovo samospoštovanje, ki ga avtorji vidijo tudi kot ključen dejavnik (ne)uspešnosti zadovoljevanja potreb po pripadnosti (prim. Murray, Bellavia, Rose in Griffin, 2003), lahko razmislek o razlikah v

doživljanju in delovanju posameznikov z visokim napram posameznikom z nizkim samospoštovanjem pomaga odgovoriti na vprašanje, zastavljeno v podnaslovu. Namreč, ker v osnovi visoko spoštovanje omejuje delovanje modela soodvisnega uma (katerega primarne težnje so v funkciji samozaščite in torej odmikanja od partnerja), to pomeni, da posamezniki z visokim samospoštovanjem niso v visoki meri obrambno naravnani. Iz tega izhaja vprašanje vzrokov in posledic odsotnosti (nujnosti) samovarovalnih teženj in potencialne implikacije za (obstoj in razreševanje) antagonistične dinamike teženj po avtonomiji in pripadnosti v partnerskih odnosih. Pojavi se namreč možnost, da osebe z visokim samospoštovanjem zaradi nizko izražene potrebe po samozaščiti konflikta med težnjami po avtonomiji in težnjami po pripadnosti ne čutijo oz. ga čutijo le v manjši meri. V nadaljevanju predstavljam ugotovitve raziskav, ki so preučevale intrapsihično doživljanje in interpersonalno vedenja oseb z različno mero samospoštovanja.

V primeru zavestnih dvomov v partnerjevo odzivnost osebe z nizkim samospoštovanjem avtomatično reagirajo s samozaščitnimi težnjami po umiku iz odnosa (Murray, Griffin, Rose in Bellavia, 2006), medtem ko se v istem primeru osebe z visokim samospoštovanjem vedenjsko avtomatično odzovejo s težnjami po približevanju partnerju, kar še poglobi in zavaruje obstoj odnosa (Murray idr., 2002). Primarna težnja delovnega modela soodvisnega uma je samozaščita, kar ob zavrnitvi v nasprotju z iskanjem bližine s partnerjem vodi v izogibanje bolečine in s tem izogibanju izpostavljanja riziku zavrnitve. Osebe, ki čutijo manj zaupanja v partnerja, se tako izpostavljajo večji verjetnosti dejanske izgube v situacijah konfliktnih interesov kot tudi večji možnosti za doživljanje psihološke bolečine ob zavrnitvi (Holmes in Rempel, 1989; Murray, Griffin idr., 2006). Osebe z nizkim zaupanjem npr. ob spominskem priklicu preteklih izkušenj zavrnitve s strani partnerja reagirajo z zaznavanjem trenutnega partnerjevega vedenja kot bolj zavračajočega, kar je nasprotno od vedenja oseb z visokim zaupanjem v partnerja, ki se odzovejo z doživljanjem partnerjevega vedenja kot bolj sprejemajočega (Holmes in Rempel, 1989).

Osebe z nizkim samospoštovanjem pri oblikovanju vtisa o partnerjevem mnenju o njih samih ne morejo ubežati vplivu lastne nizke samopodobe: lastno negativno mnenje jim preprečuje, da bi verjeli v pozitivno mnenje partnerja glede njihovih značilnosti (Kenny, 1995; Murray, Holmes in Griffin, 2000). Kronično pričakovane zavrnitve s strani partnerja jih dela hipersenzitivne na znake zavrnitve, tako da partnerjevemu vedenju nenehno pripisujejo negativne namere (Downey in Feldman, 1996). Težko verjamejo, da partner ceni njihove kvalitete, razloge za slabo razpoloženje partnerja pripisujejo sebi (Bellavia in Murray, 2003; Murray idr., 2003; Murray idr., 2002) in na splošno podcenjujejo intenziteto partnerjeve naklonjenosti (Murray idr., 2001). Sebe pogosto vidijo kot manj uspešne od partnerja, kar vodi v upad zaupanja v partnerjevo odzivnost (Murray in Pinkus, 2008).

Osebe z nizkim samospoštovanjem zaradi prevladujočih teženj po samozaščiti iniciirajo vedenje, ki vodi v resnejše partnerske težave (Gottman, 1994). Nagnjenost k zaznavanju groženj ima sicer varovalno funkcijo (Pietrzak, Downe in Ayduk,

2005), saj hipersenzitivizacija na znake potencialne zavrtnitve poveča verjetnost, da se bo oseba izognila tovrstnim situacijam (Lang, Bradley in Cuthbert, 1990; Mineka in Sutton, 1992). Vendar so pričakovanja oseb z nizkim samospoštovanjem pogosto samouresničujoča – ravno njihova negativna pričakovanja povzročajo več neodzivnega vedenja in več negativnega vrednotenja njih samih in partnerskega odnosa s strani njihovih partnerjev (Murray idr., 2003; Murray idr., 1996b).

Visoka raven samospoštovanja osebam omogoča, da ignorirajo signale soodvisnega uma o neutemeljenosti zaupanja v partnerja: ker verjamejo, da premorejo lastnosti, zaradi katerih jih drugi resnično cenijo in hkrati želijo ohranjati odnose z njimi, lahko občasne znake o nasprotnem enostavno prezrejo (Murray in Holmes, 2011). Njihovo vedenje torej ni obrambno, kot je to v primeru samovarovalnih teženj oseb z nizkim samospoštovanjem. To pomeni, da pogosto ignorirajo pravila soodvisnega uma o utemeljenosti zaupanja v partnerja. Ker npr. redko uporabljajo pravilo o povezavi zaupanja v partnerja z doživljanjem lastne (več)vrednosti (»Če sem boljši od partnerja, potem mu zaupam.«), doživljanje, da so manj uspešni od partnerja, ne vpliva na upad zaupanja v partnerjevo odzivnost (Murray in Pinkus, 2008), prav tako pa v primeru videnja sebe kot najboljše možne partnerjeve izbire ne reagirajo s povečano ravno zaupanja v partnerjevo odzivnost, kot to obrambno storijo osebe z nizkim samospoštovanjem (Murray idr., 2009).

Osebe z visokim samospoštovanjem pri zaznavanju področij, ki jih partner pri njih samih ceni, nimajo težav in posledično bolj realno, kot je to primer pri osebah z nizkim samospoštovanjem, zaznavajo partnerjevo mnenje o njihovih osebnih kvalitetah (Murray, Holmes, Griffin idr., 2000). Posamične situacije zavrtnitev oseb z visokim samospoštovanjem ne prizadenejo v tolikšni meri zato, ker teh dogodkov ne dojemajo kot pomembnih za oceno utemeljenosti globalnega zaupanja v partnerja (Murray idr., 2003).

Predstavljenе razlike doživljanj in vedenj posameznikov z nizkim oz. posameznikov z visokim samospoštovanjem kažejo na možnost, da te razlike vplivajo tudi na doživljanje antagonistične narave teženj po avtonomiji in po pripadnosti.

Če namreč v skladu z ugotovitvami predvsem s področja klinične psihologije (prim. Žvelc, 2011) predpostavim, da je samospoštovanje inherentno povezano z avtonomijo na način, da pomanjkanje občutka lastne vrednosti osebe z nizkim samospoštovanjem dela neavtonomne oz. odvisne zaradi njihovih velikih potreb po potrditvah lastne vrednosti s strani drugih ljudi, se s tem potencialno generira tudi doživljanje konfliktnosti dinamike med težnjami po avtonomiji in po pripadnosti. V kolikor namreč osebe z nizkim samospoštovanjem čutijo, kako pomembna je zanje partnerjeva prisotnost, se temu pridružuje tudi občutek neavtonomnosti – zdi se torej, da je v njihovem doživljanju zadovoljitev teženj po pripadnosti (ki so povezana z občutenjem odvisnosti od partnerja) nasprotna zadovoljenosti teženj po avtonomiji (kot povezana s pomanjkanjem občutka lastne vrednosti in notranjega lokusa kontrole).

Še naprej se zdi, da zaradi dosledne uporabe pravil soodvisnega uma osebe z nizkim samospoštovanjem dodatno generirajo konfliktno partnersko dinamiko in s tem

tudi večajo stopnjo antagonizmov med obema preučevanima težnjama: njihova obrambna naravnost potencira videnje partnerja kot ogrožajočega za njihovo dobrobit in s tem verjetno tudi kot tistega, ki preprečuje doseganje njihove avtonomije. Še naprej lahko doživljanje posameznikov z nizkim samospoštovanjem, da je partner tisti, ki jim preko pozitivnih potrditev omogoča relativno visoko raven psihološke dobrobiti (ki je sami ne premorejo), vodi v v večje skrbi glede zapustitve (nefunkcionalnega) odnosa. Ker je njihova psihološka stabilnost odvisna od potrditev, ki jih dobijo v kontekstu partnerskega odnosa, to nadalje vpliva na občutek pomanjkanja avtonomije, saj ne čutijo, da lahko odnos prekinejo. Posledično se še bolj ostro vzpostavi doseganje zadovoljenosti teženj po avtonomiji kot nasprotno zadovoljevanju teženj po pripadnosti.

Z drugimi besedami, posamezniki z nizkim samospoštovanjem doživljajo, da avtonomija v partnerskem odnosu ni mogoča, vendar pa zaradi občutenja močne odvisnosti od partnerja in torej primanjkljaja zadovoljenosti teženj po avtonomiji še vedno težijo k nefunkcionalnemu doseganju avtonomije v partnerskem odnosu, kar dodatno generira antagonistično dinamiko teženj po avtonomiji in teženj po pripadnosti med partnerjema. Nasprotno posamezniki z visokim samospoštovanjem partnerja ne vidijo kot ogrožajočega za njihovo psihološko stabilnost in dobrobit, iz česar lahko sledi, da pripadnost partnerskemu odnosu v njihovem doživljanju ne izključuje zadovoljenosti teženj po avtonomiji. Posledično antagonistična dinamika preučevanih teženj pri njih verjetno ni prisotna, saj znajo težnje po avtonomiji zadovoljevati v kontekstu partnerskega odnosa, torej ob zadovoljenih težnjah po pripadnosti.

::SKLEPI IN IMPLIKACIJE

Predstavljene značilnosti interpersonalne dinamike partnerskih odnosov je mogoče povezati z značilnostmi osnovne socialne resničnosti po Černigoju (2002, 2007), s sekundarno funkcijo socialne interakcije po Bečaju (1997) in s sekundarnim nivojem socialne interakcije po Vecu (2006). Posameznikom torej socialno okolje predstavlja medij doseganja osebnih in skupinskih ciljev, kjer se skozi konfliktno odnose barantanja (Bečaj, 1997) vrši usklajevanje vedenj in doživljanj (Černigoj 2002, 2007). Vendar analize vpliva dejavnika samospoštovanja na doživljanje teženj po avtonomiji in po pripadnosti kažejo tudi na možnost doživljanja nekonfliktnosti teh teženj in posledično tudi (vsaj pomembnega dela) interpersonalne dinamike. To bi imelo pomembne implikacije za razumevanje odnosa med posameznikom in socialnim okoljem, kot ga razume večina socialnopsiholoških teorij. Kaže namreč na potrebo po prevpraševanju aktualnega razumevanja normativne (socialno) psihološke dinamike sodobne socialne psihologije z vidika osvetljevanja pomena mentalnega zdravja posameznikov za dinamiko socialne resničnosti in družbene realnosti kot takšne. Nadaljnje raziskovanje dejavnika samospoštovanja v kontekstu socialne dinamike je zato vsekakor relevantno.

::LITERATURA

- Altman, I. in Taylor, D. A. (1973): *Social penetration: The development of interpersonal relationships*. Oxford: Holt, Rinehart and Winston.
- Aron, A. in Aron, E. N. (1986): *Love and the expansion of self: Understanding attraction and satisfaction*. New York: Hemisphere Publishing Corp/Harper & Row Publishers.
- Aron, A., Norman, C. C., Aron, E. N., McKenna, C. in Heyman, R. E. (2000): »Couple's shared participation in novel and arousing activities and experienced relationship quality.« V: *Journal of Personality and Social Psychology*, 78(2), str. 273–284.
- Aron, A., Paris, M. in Aron, E. N. (1995): »Falling in love: Prospective studies of self-concept change.« V: *Journal of Personality and Social Psychology*, 69(6), 1102–1112.
- Arriaga, X. B. (2001): »The ups and downs of dating: fluctuations in satisfaction in newly formed romantic relationships.« V: *Journal of personality and social psychology*, 80(5), str. 754.
- Arriaga, X. B., Slaughterbeck, E. S., Cappelza, N. M. in Hmurovic, J. L. (2007): »From bad to worse: Relationship commitment and vulnerability to partner imperfections.« V: *Personal Relationships*, 14(3), str. 389–409.
- Balcetis, E. in Dunning, D. (2007): »Cognitive dissonance and the perception of natural environments.« V: *Psychological Science*, 18(10), str. 917–921.
- Bartels, A. in Zeki, S. (2000): »The neural basis of romantic love.« V: *Neuroreport*, 11(17), str. 3829–3834.
- Beach, S. R. H., Whitaker, D. J., Jones, D. J. in Teser, A. (2001): »When does performance feedback prompt complementary in romantic relationships?« V: *Personal Relationships*, 8, str. 231–248.
- Bečaj, J. (1997): *Temelji socialnega vplivanja*. Ljubljana: Filozofska fakulteta.
- Bellavia, G. in Murray, S. L. (2003): »Did I do that? Self-esteem, related differences in reactions to romantic partners moods.« V: *Personal Relationships*, 10, str. 77–96.
- Bersheid, E. in Reis, H. T. (1998): »Attraction and close relationships.« V: Gilbert, D. T., Fiske, S. T. in Lindzey, G. (ur.): *Handbook of Social Psychology Vol. 2*. Boston, MA: McGraw-Hill, str. 193–281.
- Braiker, H. B. in Kelley, H. H. (1979): »Conflict in the development of close relationships.« V: Burgess, R. L. in Huston, T. L. (ur.): *Social Exchange in Developing Relationships*. New York, San Francisco, London: Academic Press, str. 135–168.
- Brglez, M. (2006): *Pomen nepozitivističnih epistemoloških in realističnih ontoloških predpostavk za osmišljanje mednarodnih odnosov in metodologije njihovega proučevanja* (Neobjavljena doktorska disertacija). Fakulteta za družbene vede, Ljubljana.
- Brickman, P. (1987): *Commitment, Conflict, and Caring*. Englewood Cliffs: Prentice Hall.
- Campbell, L., La Guardia, J. G., Olson, J. M. in Zanna, M. P. (ur.) (2012): *The Science of the Couple: The Ontario Symposium Vol. 12*. New York, London: Psychology Press, Taylor & Francis Group.
- Campbell, L. in Rubin, H. (2012): »Modelling dyadic processes.« V: Campbell, L., La Guardia, J. G., Olson, J. M. in Zanna, M. P. (ur.): *The Science of the Couple: The Ontario Symposium Vol. 12*. New York, London: Psychology Press, Taylor & Francis Group, str. 1–17.
- Campbell L., Simpson, J. A., Kashy, D. A. in Fletcher, G. J. O. (2001): »Ideal standards, the self, and flexibility of ideals in close relationships.« V: *Personality and Social Psychology Bulletin*, 27, str. 447–462.
- Cavallo, J. V., Fitzsimons, G. M. in Holmes, J. G. (2009): »Taking chances in the face of threat: Romantic risk regulation and approach motivation.« V: *Personality and Social Psychology Bulletin*, 35(6), str. 737–751.
- Clark, M. S. in Grote, N. K. (1998): »Why aren't indices of relationship costs always negatively related to indices to relationship quality?« V: *Personality and Social Psychology Review*, 2, str. 2–17.

- Collins, N. L. in Miller, L. C. (1994): »Self-disclosure and liking: a meta-analytic review.« V: *Psychological bulletin*, 116(3), str. 457.
- Condon, J. W. in Crano, W. D. (1988): »Inferred evaluation and the relation between attitude similarity and interpersonal attraction.« V: *Journal of Personality and Social Psychology*, 54, str. 789–797.
- Černigoj, M. (2002): *Struktura in dinamika socialne resničnosti z vidika odnosa med posameznikom in socialnim okoljem* (Neobjavljena doktorska disertacija). Filozofska fakulteta, Ljubljana.
- 2007: *Jaz in mi. Raziskovanje temeljev socialne psihologije*. Ljubljana: IPSA, Inštitut za integrativno psihoterapijo in svetovanje.
- Diamond, L. M. (2004): »Emerging perspectives on distinctions between romantic love and sexual desire.« V: *Current Directions in Psychological Science*, 13(3), str. 116–119.
- Downey, G. in Feldman, S. I. (1996): »Implications of rejection sensitivity for intimate relationships.« V: *Journal of Personality and Social Psychology*, 70(6), str. 1327–1343.
- Drigotas, S. M. in Rusbult, C. E. (1992): »Should I stay or should I go? A dependence model of breakups.« V: *Journal of Personality and Social Psychology*, 75, str. 545–560.
- Endo, Y., Heine, S. J. in Lehman, D. R. (2000). »Culture and positive illusions in close relationships: How my relationships are better than yours.« V: *Personality and Social Psychology Bulletin*, 26(12), str. 1571–1586.
- Feingold, A. (1988): »Matching for attractiveness in romantic partners and same-sex friends: A meta-analysis and theoretical critique.« V: *Psychological Bulletin*, 104, str. 226–235.
- Finkel, E. J., Simpson, J. A. in Eastwick, P. W. (2017): »The Psychology of Close Relationships: Fourteen Core Principles.« V: *Annual Review of Psychology*, 68(4), str. 383–411.
- Fisher, H., Aron, A. in Brown, L. L. (2005): »Romantic love: an fMRI study of a neural mechanism for mate choice.« V: *Journal of Comparative Neurology*, 493(1), str. 58–62.
- Fisher, H. E., Aron, A., Mashek, D., Li, H. in Brown, L. L. (2002): »Defining the brain systems of lust, romantic attraction and attachment.« V: *Archives of Sexual Behavior*, 31(5), str. 413–419.
- Gangestad, S. W. in Simpson, J. A. (2000): »The evolution of human mating: Trade-offs and strategic pluralism.« V: *Behavioral and Brain Sciences*, 23(4), str. 573–587.
- Gomboc, S. (2016): *Onkraj socialne resničnosti: poskusi preseganja paradoksa socialne psihologije* (Neobjavljena doktorska disertacija). Fakulteta za družbene vede, Ljubljana.
- Gottman, J. M. (1994): *What Predicts Divorce? The Relationship Between Marital Processes and Marital Outcomes*. Hillsdale, NJ: Erlbaum.
- Haselton, M. G. in Buss, D. M. (2000): »Error management theory: a new perspective on biases in cross-sex mind reading.« V: *Journal of Personality and Social Psychology*, 78(1), str. 81–91.
- Holmes, J. G. (2002): »Interpersonal expectations as the building blocks of social cognition: An interdependence theory perspective.« V: *Personal Relationships*, 9(1), str. 1–26.
- Holmes, J. G. in Rempel, J. K. (1989): »Trust in close relationships.« V: Clyde, H. (ur.): *Close relationships. Review of Personality and Social Psychology Vol. 10*. Thousand Oaks, CA: Sage, str. 187–220.
- Huston, T. L., Caughlin, J. P., Houts, R. M., Smith, S. E. in George, L. J. (2001): »The connubial crucible: newlywed years as predictors of marital delight, distress, and divorce.« V: *Journal of Personality and Social Psychology*, 80(2), str. 237–252.
- Huston, T. L. in Vangelisti, A. L. (1991): »Socioemotional behavior and satisfaction in marital relationships: a longitudinal study.« V: *Journal of Personality and Social Psychology*, 61(5), str. 721–733.
- Jaremka, L. M., Bunyan, D. P., Collins, N. L. in Sherman, D. K. (2011): »Reducing defensive distancing: Self-affirmation and risk regulation in response to relationship threats.« V: *Journal of Experimental Social Psychology*, 47, str. 264–268.
- Johnson, D. in Rusbult, C. E. (1989): »Resisting temptation: Devaluation of alternative partners as a means of maintaining commitment in close relationships.« V: *Journal of Personality and Social Psychology*, 57(6), str. 967–980.

- Kelley, H. H. (1979): *Personal Relationships: Their Structures and Processes*. Hillsdale, NJ: Erlbaum.
- Kelley, H. H., Berscheid, E., Christensen, A., Harvey, J. H., Huston, T. L., Levinger, G., ... Peterson, D. R. (1983): *Close Relationships*. New York, NY: W.H. Freeman.
- Kelley, H. H., Holmes, J. G., Kerr, N. L., Reis, H. T., Rusbult, C. E. in Van Lange, P. A. M. (2003): *An Atlas of Interpersonal Situations*. Cambridge, UK: Cambridge University Press.
- Kelley, H. H. in Thibaut, J. W. (1978): *Interpersonal relations: A theory of interdependence*. New York, NY: Wiley.
- Kenny, D. A. (1995): »The effect of nonindependence in dyadic research.« V: *Personal Relationships*, 2, str. 67–75.
- Klusmann, D. (2002): »Sexual motivation and the duration of partnership.« V: *Archives of sexual behavior*, 31(3), str. 275–287.
- Kumashiro, M., Rusbult, C. E. in Finkel, E. J. (2008): »Navigating personal and relational concerns: The quest for equilibrium.« V: *Journal of Personality and Social Psychology*, 95, str. 94–110. doi:10.1037/0022-3514.95.1.94
- Lang, P. J., Bradley, M. M. in Cuthbert, B. N. (1990): »Emotion, attention, and the startle reflex.« V: *Psychological Review*, 97(3), str. 377–395.
- Leary, M. R. in Baumeister, R. F. (2000): »The nature and function of self-esteem: Sociometer theory.« V: *Advances in Experimental Social Psychology*, 32, str. 1–62.
- Levinger, G. (1980): »Toward the analysis of close relationships.« V: *Journal of experimental social psychology*, 16(6), str. 510–544.
- Markman, H. J. (1979): »Application of a behavioral model of marriage in predicting relationship satisfaction of couples planning marriage.« V: *Journal of Consulting and Clinical Psychology*, 47(4), str. 743–749.
- Markman, H. J. (1981): »Prediction of marital distress: a 5-year follow-up.« V: *Journal of Consulting and Clinical Psychology*, 49(5), str. 760–762.
- Martz, J. M., Verette, J., Arriaga, X. B., Slovik, L. F., Cox, C. L. in Rusbult, C. E. (1998): »Positive illusion in close relationships.« V: *Personal Relationships*, 5(2), str. 159–181.
- McNulty, J. K. in Karney, B. R. (2004): »Positive expectations in the early years of marriage: Should couples expect the best or brace for the worst?« V: *Journal of Personality and Social Psychology*, 86(5), str. 729–743.
- Menaghan, E. G. in Lieberman, M. A. (1986): »Changes in depression following divorce: A panel study.« V: *Journal of Marriage and the Family*, 4(2), str. 319–328.
- Merikangas, K. R. (1984): »Divorce and assortative mating among depressed patients.« V: *American Journal of Psychiatry*, 141(1), str. 74–76.
- Mikulincer, M. in Shaver, P. R. (2007): *Attachment in Adulthood: Structure, Dynamics, and Change*. New York, NY: Academic Press.
- Miller, P. J. E., Niehuis, S. in Huston, T. L. (2006): »Positive illusions in marital relationships: A 13-year longitudinal study.« V: *Personality and Social Psychology Bulletin*, 32(12), str. 1579–1594.
- Mineka, S. in Sutton, S. K. (1992): »Cognitive biases and the emotional disorders.« V: *Psychological Science*, 3(1), str. 65–69.
- Montoya, R. M. (2008): »I'm hot, so I'd say you're not: The influence of objective physical attractiveness on mate selection.« V: *Personality and Social Psychology Bulletin*, 34(10), str. 1315–1331.
- Murray, S. L. (1999): »The quest for conviction: Motivated cognition in romantic relationships.« V: *Psychological Inquiry*, 10(1), str. 23–34.
- Murray, S. L., Bellavia, G. M., Rose, P. in Griffin, D. W. (2003): »Once hurt, twice hurtful: how perceived regard regulates daily marital interactions.« V: *Journal of Personality and Social Psychology*, 84(1), str. 126–147.

- Murray, S. L., Derrick, J. L., Leder, S. in Holmes, J. G. (2008): »Balancing connectedness and self-protection goals in close relationships: A levels of processing perspective on risk regulation.« V: *Journal of Personality and Social Psychology*, 94, str. 429–459.
- Murray, S. L., Griffin, D. W., Rose, P. in Bellavia, G. (2006): »For better or worse? Self-esteem and the contingencies of acceptance in marriage.« V: *Personality and Social Psychology Bulletin*, 32(7), str. 866–880.
- Murray, S. L. in Holmes, J. G. (1999): »The (mental) ties that bind: Cognitive structures that predict relationships resilience.« V: *Journal of Personality and Social Psychology*, 77, str. 1228–1244.
- 2008: »The commitment-insurance system: Self-esteem and the regulation of connection in close relationships.« V: Zanna, M. P. (ur.): *Advances in Experimental Social Psychology Vol. 40*. Amsterdam: Elsevier, str. 1–60.
- 2009: »The architecture of interdependent minds: A motivation-management theory of mutual responsiveness.« V: *Psychological Review*, 166, str. 256–278.
- 2011: *Interdependent Minds: The Dynamics of Close Relationships*. New York, London: The Guilford Press.
- 2017: *Motivated Cognition in Relationships: In Pursuit of Safety and Value*. New York, NY: Routledge.
- Murray, S. L., Holmes, J. G., Aloni, M., Pinkus, R. T., Derrick, J. L. in Leder, S. (2009): »Commitment insurance: Compensating for the autonomy costs interdependence in close relationships.« V: *Journal of Personality and Social Psychology*, 97(2), str. 256–278.
- Murray, S. L., Holmes, J. G. in Collins, N. L. (2006): »Optimizing assurance: The risk-regulation system in relationships.« V: *Psychological Bulletin*, 132, str. 641–666.
- Murray, S. L., Holmes, J. G., Dolderman, D. in Griffin, D. W. (2000): »What the motivated mind sees: Comparing friends' perspectives to married partners' views of each other.« V: *Journal of Experimental Social Psychology*, 36(6), str. 600–620.
- Murray, S. L., Holmes, J. G. in Griffin, D. W. (1996a): »The benefits of positive illusions: Idealization and the construction in close relationships.« V: *Journal of Personality and Social Psychology*, 70, str. 79–98.
- 1996b: »The self-fulfilling nature of positive illusions in romantic relationships: Love is not blind, but prescient.« V: *Journal of Personality and Social Psychology*, 71, str. 1155–1180.
- 2000: »Self-esteem and the quest for felt security: How perceived regard regulates attachment processes.« V: *Journal of Personality and Social Psychology*, 78, str. 478–498.
- Murray, S. L., Holmes, J. G., Griffin, D. W., Bellavia, G. in Rose, P. (2001): »The mismeasure of love: How self-doubt contaminates relationship beliefs.« V: *Personality and Social Psychology Bulletin*, 27(4), str. 423–436.
- Murray, S. L. in Pinkus, R. T. (2008): *The Insecurity-inducing Effects of Upward Social Comparisons to Romantic Partners*. Neobjavljeno gradivo, State University of New York at Buffalo.
- Murray S. L., Pinkus, R. T., Holmes, J. G., Harris, B., Aloni, M. in drugi (2010): *When Rejection Loses its Motivational Sting: The Power of Automatic Partner Attitudes in Close Relationships*. Neobjavljeno gradivo, State University of New York at Buffalo.
- Murray, S. L., Rose, P., Bellavia, G., Holmes, J. G. in Garrett Kusche, A. (2002): »When rejection stings: How self-esteem constrains relationships-enhancement processes.« V: *Journal of Personality and Social Psychology*, 83, str. 556–573.
- Murray, S. L., Rose, P., Holmes, J. G., Derrick, J., Podchaski, E., Bellavia, G. in Griffin, D. W. (2005): »Putting the partner within reach: A dyadic perspective on felt security in close relationships.« V: *Journal of Personality and Social Psychology*, 88, str. 327–347.
- Murstein, B. I. (1970): »Stimulus. Value. Role: A theory of marital choice.« V: *Journal of Marriage and the Family*, 32(3), str. 465–481.
- Pietrzak, J., Downe, G. in Ayduk, O. (2005): »Rejection sensitivity as an interpersonal vulnerability.« V: Baldwin, M. W. (ur.): *Interpersonal Cognition*. New York, NY: Guilford Press, str. 62–84.

- Prager, K. J. in Roberts, L. J. (2004): »Deep intimate connection: Self and intimacy in couple relationships.« V: Mashek, D. J. in Aron, A. (ur.): *Handbook of Closeness and Intimacy*. Mahwah, NJ: Erlbaum, str. 43–60.
- Reis, H. T. in Aron, A. (2008): »Love: What is it, why does it matter, and how does it operate?« V: *Perspectives on Psychological Science*, 3(1), str. 80–86.
- Reis, H. T., Clark, M. S. in Holmes, J. G. (2004): »Perceived partner responsiveness as an organizing construct in the study of intimacy and closeness.« V: Mashek, D. J. in Aron, A. (ur.): *Handbook of Closeness and Intimacy*. Mahwah, NJ: Erlbaum, str. 201–225.
- Rusbult, C. E. (1983): »A longitudinal test of the investment model: The development (and deterioration) of satisfaction and commitment in heterosexual involvements.« V: *Journal of Personality and Social Psychology*, 45(1), str. 101–117.
- Rusbult, C. E., Martz, J. M. in Agnew, C. R. (1998): »The investment model scale: Measuring commitment level, satisfaction level, quality of alternatives, and investment size.« V: *Personal Relationships*, 5, str. 357–391.
- Rusbult, C. E. in Van Lange, P. A. M. (2003): »Interdependence, interaction, and relationships.« V: *Annual Review of Psychology*, 54(1), str. 351–375.
- Rusbult, C. E., Van Lange, P. A. M., Wildschut, T., Yovetich, N.A. in Verette, J. (2000): »Perceived superiority in close relationships: why it exists and persists.« V: *Journal of Personality and Social Psychology*, 79(4), str. 521–545.
- Ryan, R. in Deci, E. L. (2000): »Self-determination theory and the facilitation of intrinsic motivation, social development, and well-being.« V: *American Psychologist*, 55, str. 68–78.
- Simpson, J. A. (1987): »The dissolution of romantic relationships: Factors involved in relationship stability and emotional distress.« V: *Journal of Personality and Social Psychology*, 53(4), str. 683–692.
- Sprecher, S. (1998): »Social exchange theories and sexuality.« V: *Journal of Sex Research*, 35(1), str. 32–43.
- Taylor, S. E. in Gollwitzer, P. M. (1995): »Effects of mindset on positive illusions.« V: *Journal of Personality and Social Psychology*, 69(2), str. 213–226.
- Thibaut, J. W. in Kelley H. H. (1959): *The Social Psychology of Groups*. New York, NY: Wiley.
- Tooby, J. in Cosmides, L. (1996): »Friendship and the banker's paradox: Other pathways to the evolution of adaptations for altruism.« V: *Proceedings of the British Academy*, 88, str. 119–143.
- Van Lange, P. A. M. in Rusbult, C. E. (1995): »My Relationship is Better than—and Not as Bad as—Yours is: The Perception of Superiority in Close Relationships.« V: *Personality and Social Psychology Bulletin*, 21(1), str. 32–44.
- Vec, T. (2006): *Socialna resničnost in skupinska dinamika malih skupin* (Neobjavljena doktorska disertacija). Filozofska fakulteta, Ljubljana.
- Visserman, M. L., Righetti, F., Kumashiro, M. in Van Lange, P. A. M. (2017): »Me or us? Self-control promotes a healthy balance between personal and relationship concerns.« V: *Social Psychological and Personality Science*, 8(1), str. 55–65. doi:10.1177/1948440616662121
- Wieselquist, J., Rusbult, C. E., Foster, C. A. in Agnew, C. R. (1999): »Commitment, pro-relationship behavior, and trust in close relationships.« V: *Journal of Personality and Social Psychology*, 77, str. 942–966.
- Wilson, T. D. (2002): *Strangers to Ourselves: Discovering the Adaptive Unconscious*. Boston, MA: Harvard University Press.
- Žvelc, G. (2011): *Razvojne teorije v psihoterapiji: integrativni model medosebnih odnosov*. Ljubljana: IPISA.

*Darja Kobal Grum
Sanela Brkić*

**ODNOS S
SOROJNCEM,
SAMOPODOBA IN
DEPRESIVNOST**

29-45

ODDELEK ZA PSIHOLOGIJO
FILOZOFSKA FAKULTETA
UNIVERZA V LJUBLJANI
AŠKERČEVA 2
SI-1000 LJUBLJANA

::POVZETEK

MED DRUŽINSKIMI ODNOSI JE odnos med sorojenci eden izmed manj raziskanih. Kljub temu predhodne raziskave kažejo, da se pri otrocih in mladostnikih kvaliteta odnosa s sorojencem povezuje s kvaliteto drugih odnosov, samopodobo in razpoloženjem. Podobno ugotavljamo tudi v naši raziskavi. V njej preučujemo povezanost med odnosom s sorojencem in samopodobo ter depresivnostjo v mladostništvu. V raziskavi je sodelovalo 99 učencev 7. do 9. razreda osnovne šole z vsaj enim sorojencem, ki so izpolnjevali Vprašalnik odnosa s sorojencem SRQ (Furman in Buhrmester, 1985), Vprašalnik samopodobe SDQ II (Marsh, 1992) in Lestvico depresivnosti CES-DC (Weissman, Orvaschel in Padian, 1980). Rezultati so pokazali, da se toplina, konflikt in rivalstvo v odnosu s sorojencem pomembno povezujejo z nekaterimi dimenzijami samopodobe in depresivnostjo. Z največ dimenzijami samopodobe se povezuje toplina, sledi ji rivalstvo, le s tremi dimenzijami samopodobe pa se povezuje konflikt. Moč se ne povezuje niti s samopodobo niti z depresivnostjo.

Ključne besede: odnosi med sorojenci, samopodoba, depresivnost, mladostništvo

ABSTRACT**SIBLING RELATIONSHIP IN RELATION TO SELF-CONCEPT AND DEPRESSION**

Among family relations, sibling relationship has been the least researched. Despite that, previous research shows that among children and adolescents the quality of sibling relationship correlates with the quality of other relationships, self-concept and mood. Our study shows similar results. We were interested in how sibling relationship correlates with self-concept and depression in adolescence. We used data of 99 pupils in 7th through 9th grade who had at least one sibling. They completed Sibling Relationship Questionnaire (SRQ, Furman & Buhrmester, 1985), Self-Description Questionnaire (SDQ II, Marsh, 1992) and Centre for Epidemiological Studies Depression Scale for Children (CES-DC, Weissman, Orvaschel & Padian, 1980). Results show statistically significant relationships between three dimensions of Sibling Relationship Questionnaire — warmth, conflict and rivalry — and self-concept and depression. Warmth correlates with most dimensions of self-concept, followed by rivalry. Conflict significantly correlates with only three dimensions of self-concept. Power doesn't correlate with self-concept or depression.

Key words: sibling relations, self-concept, depression, adolescence

Hernandez (1997) navaja, da je odnos s sorojencem pogosto najdaljši odnos v posameznikovem življenju, vendar pa so drugi družinski odnosi bolj raziskani kot odnos s sorojenci (Whiteman, McHale in Soli, 2011). Furman in Buhrmester (1985) kljub temu navajata, da je ta odnos integralni del življenja večine otrok. Bratje in sestre so lahko vir pogostega druženja, pomoči in emocionalne opore. Starejši sorojenci so lahko tudi kot skrbniki, učitelji ali modeli in tako kompenzirajo odsotne ali oddaljene starše. V interakciji s sorojenci otroci pridobijo tudi veliko socialnih in kognitivnih veščin, ki pripomorejo k bolj pozitivnim odnosom v prihodnosti.

::TEORETIČNO OZADJE RAZISKOVANJA ODNOSA S SOROJENCEM

Med ključne teoretske perspektive, s katerimi raziskovalci pogosto opisujejo in razlagajo odnose med sorojenci v otroštvu in mladostništvu, sodijo družinski in ekološki sistemi, teorija navezanosti in teorije socialnega učenja. Raziskave (pregled v Whiteman idr., 2011) v skladu s sistemskimi principi podpirajo povezanost pod-sistemov, npr. med odnosom s sorojencem in odnosom med zakoncema. Konsistentno z družinsko sistemsko teorijo je povezanost recipročna, tj. podsistema vplivata drug na drugega (Yu in Gamble, 2008).

Bowlby (1982) v svoji teoriji navezanosti razlaga, da se v prvem letu življenja oblikuje odnos navezanosti na skrbnika, ki se razlikuje glede na stopnjo varnosti navezanosti v odvisnosti od občutljivosti in odzivnosti dojenčkovega skrbnika. Narava odnosa s primarnim skrbnikom (običajno z materjo) postane temelj notranjemu delovnemu modelu odnosa, tj. posameznikovim pričakovanjem, razumevanju, čustvovanju in vedenju v medosebnih odnosih. Iz tega lahko sklepamo, da ima otrokov odnos s skrbnikom dolgoročni vpliv tudi na kvaliteto odnosa s sorojencem: čustveno varen odnos med skrbnikom in otrokom vodi v bližnje, zaupljive odnose s sorojenci, medtem ko negotova navezanost med skrbnikom in otrokom lahko vodi v konfliktne, hladne oz. nezadovoljive odnose s sorojenci.

Teorije socialnega učenja so najpogostejši mehanizem s katerim raziskovalci razlagajo dinamiko odnosa s sorojencem (še posebej med otrokom in mladostnikom). Bandura (1977) razlaga, da se posamezniki učijo novih vedenj (in tudi prepričan) preko okrepitev in opazovanj vedenja drugih. Družinski člani (zlasti starši in starejši sorojenci) so še posebej verjetni modeli v procesu socialnega učenja, saj posamezniki največkrat posnemajo modele, ki so topli in skrbni, imajo visok status in so posameznikom podobni. Tako se oseba v odnosu s sorojencem lahko nauči tako pozitivnih kot negativnih vedenj, ki jih izraža tudi v vrstniških odnosih.

::SAMOPODOBA

Samopodoba je organizirana celota stališč, občutij, sposobnosti in drugih psihičnih vsebin, ki se vežejo na posameznika samega in ki si jih oseba pripisuje v različnih življenjskih obdobjih ter situacijah. Predstavlja referenčni okvir s pomočjo katerega

oseba uravnava svoje vedenje in je povezana s posameznikovimi vrednotami in vrednotami družbe, v kateri živi. Samopodoba je konstrukt, ki je pod nenehnim vplivom obrambnih mehanizmov (Kobal Grum, 2017). Shavelson in Bolus (1982) sta oblikovala model samopodobe, na katerem temelji tudi Maršev vprašalnik samopodobe, ki smo ga uporabili v pričujoči raziskavi. Avtorja sta predpostavljala, da je samopodoba strukturirana oz. sestavljena iz več področij, hierarhično urejena in da z odraščanjem postajajo področja samopodobe vedno številčnejša. Mead (v Ule, 2009) je trdil, da se posameznik oziroma njegova samopodoba oblikuje na podlagi socialnega odnosa oz. simbolične interakcije med osebo in pomembnimi drugimi. Samopodoba pa se bolj intenzivno razvija v mladostništvu (Steinberg in Morris, 2001).

::DEPRESIVNOST

Beck in Alford (2009) navajata, da je za klinično depresijo značilnih več kazalcev, med najpogostejšimi pa so: spremembe specifičnih razpoloženj, v smislu dlje časa trajajoče žalosti, občutkov osamljenosti, apatije ipd., nizka samopodoba, ki se povezuje s samokritičnostjo in samoobsojanjem, samopoškodovalne težnje, kot npr. želja po begu, izolaciji ali smrti, somatske spremembe, ko so izguba apetita, želje po spolnosti, nespečnost itd. ter izrazita nihanja v stopnji aktivnosti od povečane agitacije do izrazitejši pasivnosti in brezvoljnosti. V literaturi se pojavljajo trije pristopi k ocenjevanju in klasifikaciji depresivnosti v mladostništvu: depresivno razpoloženje, depresivni sindromi in klinična depresija. Vsak pristop odraža različna pojmovanja narave psihopatologije in različne nivoje depresivnosti ter služi drugačnemu namenu (pregled raziskav v Petersen, Compas, Brooks-Gunn, Stemmler, Ey, in Grant, 1993). V sklopu naše raziskave smo pridobivali ocene o depresivnem razpoloženju. Raziskovanje depresivnega razpoloženja se osredotoča na depresijo kot simptom in se nanaša na občutke žalosti in nesrečnosti, ki trajajo nedoločeno časovno obdobje. Veliko mladostnikov, ki poročajo o depresivnem razpoloženju ali sindromu, ne trpi nujno za klinično depresijo (pregled raziskav v Petersen idr., 1993). Številne raziskave, tako starejše (npr. Petersen idr., 1993) kot novejše (npr. Osman, Barrios, Gutierrez, Williams in Bailey, 2008) kažejo, da med 20 in 40 % mladostnikov nima psihološke ali psihiatrične obravnave kljub vidnemu depresivnemu razpoloženju. Povečanje depresivnosti v mladostništvu v primerjavi z otroštvom je večje pri dekletih kot fantih (pregled raziskav v Peterson idr., 1993). L. S. Radloff (1991; v Petersen idr., 1993) poroča, da se najbolj izrazito povečanje depresivnega razpoloženja pojavi med 13. in 15. letom vrhunec doseže med 17. in 18. letom, kasneje pa se zniža in stabilizira.

::POVEZANOST ODNOSA S SOROJENCEM S SAMOPODOBO IN DEPRESIVNOSTJO

Raziskave kažejo, da se toplina v odnosu s sorojencem povezuje z višjo samopodobo otrok in mladostnikov na različnih področjih. Raziskovalci tako ugotavljajo,

da višja kot je podpora v odnosu s sorojencem, višja je splošna samopodoba mladostnikov (Messey, 1999; Milevsky in Levitt, 2005). Izsledki glede povezanosti med pozitivnim odnosom s sorojencem in akademsko samopodobo so bolj raznoliki. Tako npr. Soli, McHale in Feinberg (2009) ter Yeh in Lempers (2004), ugotavljajo, da ta pojava med seboj nista pomembno povezana, drugi avtorji (Barnes in Berghout Austin, 1995; Dawson in Pike, 2010; Gamble, Jin Yu in Card, 2009; Milevsky in Levitt, 2005) pa to povezanost prepoznajo. Še več, ugotavljajo tudi, da se pozitivni odnos s sorojencem ne povezuje le z višjo akademsko samopodobo, temveč tudi z verbalno samopodobo in učno uspešnostjo.

Toplina, intimnost, podpora in pozitivnost v odnosu s sorojencem se prav tako povezujejo z bolj pozitivnimi in kvalitetnimi vrstniškimi odnosi otrok in mladostnikov (Kim, McHale, Crouter in Osgood, 2007; Lockwood, Kitzman in Cohen, 2001; Massey, 2000; Yeh in Lempers, 2004). Barnes in Berghout Austin (1995) sta našla tudi (neposredno in posredno) povezanost med toplino v odnosu s sorojencem in višjo socialno samopodobo otrok, medtem ko Lockwood in sodelavci (2001) niso našli teh povezav. Toplina in podpora v odnosu s sorojencem se povezujeta tudi z bolj toplimi, podpornimi in pozitivnimi odnosi s starši pri otrocih in mladostnikih (Brody, Stoneman in Gauger, 1996; Derkman, Engels, Kuntsche, Van der Vorst in Scholte, 2011; Furman in Giberson, 1995; McHale, Whiteman, Kim in Crouter, 2007; Milevsky in Levitt, 2005; Milevsky, Schlechter in Machlev, 2011). Poleg tega se toplina in pozitivnost v odnosu s sorojencem povezujeta z višjo samopodobo na področju zunanjega videza pri mladostnikih (Gamble idr., 2009) in (neposredno in posredno) tudi z višjo samopodobo na področju telesnih sposobnosti pri otrocih (Barnes in Berghout Austin, 1995; Dawson in Pike, 2010).

Glede na to, da je ena izmed dimenzij Marshevega vprašalnika samopodobe iskrenost oziroma zanesljivost, katere postavke se nanašajo tudi na morebitna delikventna vedenja, smo bili pri pregledu literature pozorni na povezave med delikventnostjo otrok oz. mladostnikov in kvaliteto odnosa s sorojencem. Ugotovitve kažejo, da se toplina v odnosu s sorojencem povezuje (tako posredno kot neposredno) z nižjo stopnjo delikventnosti posameznika (Gamble, Jin You in Kuehn, 2011; Padilla-Walker, Harper in Jensen 2010; Yeh in Lempers, 2004). Ena izmed dimenzij vprašalnika samopodobe je emocionalna stabilnost, ki vključuje tudi postavke, ki se nanašajo na depresivnost in anksioznost. Raziskave kažejo, da se toplina, naklonjenost, intimnost in pozitivnost v odnosu s sorojencem (tako neposredno kot posredno) povezujejo z manj simptomi vedenj ponotranjanja oziroma depresivnosti pri otrocih oz. mladostnikih (Derkman, Scholte, Burk, Kleinjan in Engels, 2011; Gamble idr., 2011; Kim idr., 2007; Massey, 1999; Massey, 2000; Padilla-Walker idr., 2010; Yeh in Lempers, 2004). Zgolj Soli in sodelavci (2009) poročajo, da se toplina povezuje z več simptomi depresivnosti pri mladostnikih.

Glede konflikta v odnosu s sorojencem se na splošno kaže, da se pri otrocih in mladostnikih povezuje z nižjo samopodobo na različnih področjih. Pri mladostnikih se konflikt v odnosu s sorojencem povezuje z nižjo akademsko samopodobo

(Gamble, Jin Yu in Card, 2009), pri otrocih in mladostnikih pa tudi z nižjo socialno samopodobo in manjšo kompetentnostjo v odnosu z vrstniki (Gamble idr., 2009; Kim idr., 2007; Lockwood idr., 2001). Raziskave o povezanosti konflikta v odnosu s sorojencem in odnosom s starši poročajo, da se pogostejši konflikti s sorojencem povezujejo z manj toplino in podpore v odnosu s starši pri otrocih in pri mladostnikih (Derkman, Scholte idr., 2011; Furman in Giberson, 1995), medtem ko se povezuje z višjo negativnostjo v odnosu s starši pojavi zgolj pri otrocih (Brody idr., 1996). Konflikt v odnosu s sorojencem se povezuje tudi z nižjo samopodobo mladostnikov na področju zunanega videza (Gamble idr., 2009), z več delinkventnega vedenja mladostnikov (Bank, Burraston in Snyder, 2004; Gamble idr., 2011; Soli idr., 2009) ter z več simptomi depresivnosti oziroma vedenjem ponotranjanja pri otrocih in mladostnikih (Derkman, Scholte idr., 2011; Gamble idr., 2011; Kim idr., 2007; Padilla-Walker idr., 2010).

Manj je raziskav, ki vključujejo tudi mero moči pri preučevanju odnosa s sorojencem. Med njimi naj omenimo študijo, v kateri McHale, Whiteman in sodelavci (2007) ugotavljajo, da se negativen odnos s sorojencem (odnos, v katerem sta nadpovprečno izraženi negativnost in kontrola oz. moč in podpovprečno izražena pozitivnost) povezuje z več depresivnosti in največ tveganega vedenja (uživanje substanc) med afriško-ameriškimi mladostniki. Dunn, Brown, Slomkowski, Tesla in Youngblade (1991) pa poročajo, da se kontrola (podobna meri moči v Vprašalniku odnosa s sorojencem SRQ) ni pomembno povezovala z zavzemanjem perspektive in prepoznavanjem čustev v raziskavi s predšolskimi otroci. Glede rivalstva raziskave kažejo, da ima favoriziranje staršev enega izmed sorojencev (tj. rivalstvo) neugoden vpliv na samopodobo. Tako se favoriziranje staršev enega od sorojencev povezuje z nižjo splošno samopodobo (Massey, 1999) in nižjo akademsko samopodobo mladostnikov (Barrett Singer in Weinstein, 2000). Nasprotno Zervas in Sherman (1994) nista našla povezav med rivalstvom v odnosu s sorojencem in akademsko samopodobo mladostnikov. Odsotnost favoriziranja staršev katerega od sorojencev pa se povezuje z višjo socialno samopodobo (Zervas in Sherman, 1994; Massey, 2000) in višjo samopodobo na področju odnosa s starši pri mladostnikih (Zervas in Sherman, 1994). Lauricella (2009) ni našel povezanosti med favoriziranjem staršev mladostnikov in telesno samopodobo ter zdravjem favoriziranih mladostnikov. Glede povezav med favoriziranjem staršev in delikventnostjo se kaže, da se favoriziranje mladostnikov povezuje z več delinkventnimi vedenji pri njihovih sorojencih (Scholte, Engels, de Kemp, Harakeh in Overbeek, 2007) in z manj delinkventnimi vedenji pri favoriziranih mladostnikih (Tamrouti-Makkink, Dubas, Gerris in van Aken, 2004), čeprav ob nadzoru spremenljivk, kot sta spol in starost ni prišlo do nikakršnih povezav med favoriziranjem staršev in delikventnostjo osebe. Rivalstvo v odnosu s sorojencem se povezuje tudi z več depresivnosti in težavami ponotranjanja med mladostniki (Massey, 1999; 2000).

Problem priučujoče raziskave je ugotoviti, kako se posamezne dimenzije odnosa s sorojencem — toplina, konflikt, rivalstvo in moč – povezujejo s samopodobo in

njenimi dimenzijami pri mladostnikih ter depresivnostjo. Na podlagi opisanih raziskav pričakujemo, da se bo več topline v odnosu s sorojencem povezovalo z višjo samopodobo in nižjo depresivnostjo mladostnikov. Glede konflikta in rivalstva v odnosu s sorojencem predvidevamo, da se bosta povezovala z nižjo samopodobo in višjo depresivnostjo mladostnikov. Glede moči v odnosu s sorojencem pa pričakujemo, da se bo povezovala z nižjo iskrenostjo oz. zanesljivostjo in emocionalno stabilnostjo (dimenziji samopodobe) ter z višjo depresivnostjo mladostnikov. Predvidevamo, da se moč z drugimi dimenzijami samopodobe ne bo pomembno povezovala.

::METODA

::Udeleženci

Sodelovalo je 99 učencev od 7. do 9. razreda osnovnih šol. Vsak udeleženec je imel vsaj enega sorojenca. Deklet je bilo 59, fantov pa 39 (en udeleženec ni podal spola). Učenci so bili stari od 12 do 15 let. Bolj natančno, sodelovalo je 21 dvanajstletnikov, 34 trinajstletnikov, 36 štirinajstletnikov in 7 petnajstletnikov (en posameznik ni podal let). Skupna povprečna starost je bila 13,30 let, od tega so bila dekleta v povprečju stara 13,35, fantje pa 13,30 let. Samo 3 udeleženci niso živeli skupaj s sorojencem, 8 udeležencev pa je vprašalnik odnosa s sorojencem reševalo za polsestro oz. polbrata.

::Pripomočki

Vprašalnik odnosa s sorojencem SRQ (Furman in Buhrmester, 1985). Vprašalnik sestavlja ga 48 trditvev in vključuje 16 lestvic, ki se združujejo v 4 faktorje. Vsaki lestvici pripadajo 3 trditve. Faktor topline vključuje naslednje lestvice: intimnost, prosocialno vedenje, druženje, podobnost, občudovanje s strani sorojenca, občudovanje sorojenca in naklonjenost. Faktor konflikta vključuje prepiranje, antagonizem in tekmovalnost, faktor relativni status oziroma moč pa skrb s strani sorojenca, skrb za sorojenca, dominantnost s strani sorojenca in dominantnost nad sorojencem. Faktor rivalstva vključuje mamino in očetovo pristranskost. V sklopu raziskave so učenci, ki so imeli več kot enega sorojenca, vprašalnik reševali za tistega sorojenca, ki jim je po letih najbližje.

Ocenjevalna lestvica ima obliko pet-stopenjske Likertove lestvice (1 = skoraj nič, 2 = ne preveč, 3 = nekoliko, 4 = zelo veliko, 5 = izjemno veliko). Izjemi sta lestvici mamina ter očetova pristranskost, pri kateri odgovor o pomeni 'noben od naju ni favoriziran', 1 'moj sorojenec je oz. jaz sem pogosto favoriziran' in 2 'moj sorojenec je oz. jaz sem skoraj vedno favoriziran'. Tako rezultat na tej lestvici odraža absolutno rivalstvo oz. starševsko pristranskost in ne smeri pristranskosti.

W. Furman in D. Buhrmester (1985) poročata, da koeficienti notranje konsistentnosti (Cronbachov alfa) za vse lestvice presegajo 0,70, razen za lestvico tekmo-

valnosti (0,63). Tudi na našem vzorcu je bila zanesljivost višja od 0,70. Vprašalnik so 10 dni po prvem posredovanju skupini otrok, posredovali še enemu vzorcu otrok ($N = 94$), kar je pokazalo na visoko retestno zanesljivost lestvic (povprečni $r = 0,71$ v razponu od 0,58 do 0,86).

Vprašalnik samopodobe SDQ II (Marsh, 1992). Vprašalnik je namenjen mladostnikom od 12. do 17 leta starosti (Guerin, Marsh in Famose, 2003). Ima 102 postavki, ki se združujejo v 11 lestvic oz. dimenzij samopodobe: telesne aktivnosti, zunanji videz, odnosi z vrstniki nasprotnega spola, odnosi z vrstniki istega spola, iskrenost in zanesljivost, odnosi s starši, emocionalna stabilnost, splošna samopodoba, verbalne sposobnosti in branje, matematika in akademska samopodoba.

Faktorska struktura je bila validirana tako na splošni kot na nadarjeni populaciji (pregled raziskav v Guerin idr., 2003). Ocenjevalna lestvica ima obliko 6-stopenjske Likertove lestvice (1 = sploh ne drži/ni značilno zame, 2 = pretežno ne drži, 3 = drži v manjši meri, 4 = še kar drži, 5 = pretežno drži in 6 = povsem drži/je značilno zame). Koeficienti zanesljivosti za 11 lestvic se gibljejo od 0,83 do 0,91 (Guerin idr., 2003). SDQ II korelira z akademsko uspešnostjo, starostjo, spolom, lokusom kontrole, samoatribucijami (ne)uspeha, fizično pripravljenostjo, športnim udejstvovanjem, mentalnim zdravjem itd. B. Bryne (1996; v Guerin idr., 2003) navaja, da je SDQ II najbolj validirana mera samopodobe z dobrimi psihometričnimi karakteristikami.

Lestvica depresivnosti CES-DC (Weissman, Orvaschel in Padian, 1980). Lestvico sestavlja 20 postavk, katere udeleženci ocenjujejo pri 4-stopenjski ocenjevalni lestvici (0 = sploh ne, 1 = malo, 2 = nekoliko, 3 = veliko). Otrok oz. mladostnik odgovarja, kako se je počutil v zadnjem tednu. Lestvica je uporabljena kot presejalni test in je namenjena otrokom in mladostnikom od 7 do 17 leta starosti. Lestvico za svoje otroke lahko rešijo tudi starši, čeprav je priporočljivo, da se uporablja samoocena otroka oz. mladostnika (Barkmann, Erhart in Schulte-Markwort, 2008). Faulstich, Carey, Ruggiero, Enyart in Gresham (1986; v Barkmann idr., 2008) poročajo, da CES-DC znatno korelira z Vprašalnikom depresivnosti za otroke CDI ($r = 0,58$). Beck, Ward in Mendelson (1961; v Barkmann idr., 2008) pa navajajo, da CES-DC visoko korelira z Beckovim vprašalnikom depresivnosti BDI ($r = 0,81$). Čeprav se velikokrat uporablja le skupni rezultat, ki daje oceno depresivnosti, so Barkmann in sodelavci (2008) izločili štiri faktorje: somatske težave, depresivnost, pozitivni afekt in medosebni odnosi. Koeficient zanesljivosti za skupni rezultat znaša 0,83 (Barkmann idr., 2008).

::Postopek

Zbiranje podatkov je potekalo leta 2013 na šestih osnovnih šolah v okolici Domžal in v Ljubljani. Vprašalnik so anonimno reševali tisti učenci in učenke, ki so to želeli sami in katerih starši so se s tem strinjali. Uporabili smo 99 vprašalnikov.

Preizkuse je v času razrednih ur, ki so jih v ta namen odstopili razredniki udeležencev, izvajala prvo podpisana avtorica tega članka.

::REZULTATI IN RAZPRAVA

Čeprav smo se na podlagi različnih pokazateljev normalnosti porazdelitve (Kolmogorov-Smirnov test, asimetrija, sploščenost, histogram, Q-Q graf) odločili, da večina spremenljivk zadostuje pogojem normalnosti porazdelitve — razen rivalstva, depresivnosti in dimenzij samopodobe telesne sposobnosti in odnosov s starši — smo pri odločitvi kateri koeficient korelacije uporabiti, upoštevali še linearnost in konstantnost variance. Ker je pri večini povezav med spremenljivkami kršena konstantnost variance oz. linearnost, smo večinoma navajali Kendallov tau koeficient korelacije (označeno z ^a v Tabeli 1). Kjer konstantnost variance in linearnost nista kršeni (in kjer se spremenljivki porazdelujeta normalno), je naveden Pearsonov r.

Tabela 1. Koeficienti korelacije med dimenzijami odnosa s sorojencem in dimenzijami samopodobe in depresivnosti.

	Dimenzije odnosa s sorojencem			
	Toplina	Moč	Konflikt	Rivalstvo
Splošna samopodoba	,268** ^a	-,066	-,073 ^a	-,109 ^a
Akadska samopodoba	,251**	-,006 ^a	-,100	-,187** ^a
Verbalne sposobnosti in branje	,160	-,085 ^a	-,148	-,218** ^a
Matematika	-,043	,031	-,095	-,101 ^a
Odnosi z vrstniki istega spola	,092 ^a	,045 ^a	,103 ^a	-,048 ^a
Odnosi z vrstniki nasprotnega spola	,360**	,096	-,034 ^a	-,053 ^a
Odnos s starši	,261** ^a	,012 ^a	-,173** ^a	-,270** ^a
Zunanji videz	,274** ^a	,109	-,086 ^a	-,195** ^a
Telesne aktivnosti	,114 ^a	-,007 ^a	-,012 ^a	,068 ^a
Emocionalna stabilnost	,235*	,067 ^a	-,194*	-,140* ^a
Iskrenost in zanesljivost	,141* ^a	-,016 ^a	-,321**	-,124† ^a
Depresivnost	-,274*	,017	,222*	,292*

Opombe: * $p < 0,05$, ** $p < 0,01$, † $p = 0,05$, ^a Kendallov koeficient korelacije

Iz Tabele 1 je razvidno, da se vse dimenzije odnosa s sorojencem povezujejo vsaj z različnimi področji samopodobe. Prav z vsemi področji se negativno povezuje rivalstvo. Rezultati kažejo, da imajo udeleženci, ki v odnosu do sorojenca izkazujejo rivalski odnos, nižje izražene: splošno, šolsko (akademsko, verbalno in matematično), socialno (odnosi z vrstniki istega in nasprotnega spola, odnosi s starši), telesno (zunanji videz in fizične aktivnosti) in emocionalno samopodobo (emocionalna stabilnost in iskrenost). Pozitivno pa se ta dimenzija povezuje z depresivnostjo. Pomembne pozitivne povezanosti se kažejo med toplino in splošno samopodobo, akademsko samopodobo, odnosi z vrstniki nasprotnega spola in s starši ter telesno in emocionalno samopodobo. Pričakovano je toplina negativno povezana z depresivnostjo. Izražanje konflikta v odnosu s sorojencem se najbolj negativno povezuje z iskrenostjo in zanesljivostjo ter s samopodobo na področju odnosa s starši. Pomembno povezanost pa prepoznamo z depresivnostjo, kar pomeni, da udeleženci, ki so v konfliktnem odnosu s sorojencem doživljajo več občutkov depresivnosti, kot tisti, ki niso v takem odnosu oz. izražajo do sorojencev toplino. Pri moči smo lahko izračunali le Kendalllove koeficiente korelacije, ti pa kažejo na nizko stopnjo povezanosti ali celo na nepovezanost s področji samopodobe in z depresivnostjo. Naši rezultati so skladni Masseyevo raziskavo (1999), v kateri je avtor prav tako ugotovil, da več kot je topline v odnosu s sorojencem, višja je splošna samopodoba mladostnikov. Tako bo oseba, ki čuti, da ji sorojenec daje ljubezen in podporo, imela občutek varnosti in vrednosti (Massey, 1999). Prav tako se je v skladu z raziskavami (Barnes in Berghout Austin, 1995; Gamble idr., 2009) pokazalo, da se več topline v odnosu s sorojencem povezuje z višjo akademsko samopodobo pri mladostnikih. Soli in sodelavci (2009) navajajo, da lahko toplina v odnosu s sorojencem poveča samospoštovanje in občutek kompetentnosti pri mladostnikih, zaradi česar se lahko posameznikov akademski uspeh zviša. Morda se tisti sorojenci, med katerimi je več topline, tudi večkrat pogovarjajo in delijo občutja o šoli in šolskih obveznostih ter uspehu, zaradi česar jim je akademska uspešnost bolj pomembna in so posledično bolj motivirani, da dosežejo višji uspeh v šoli. Pokazalo se je namreč, da se pogostost diskusij s sorojenci o načrtih za prihodnost povezuje z akademsko podporo in posledično z akademsko motivacijo posameznika (Alfaro in Umana-Taylor, 2010). Možno je, da topel odnos s sorojencem ustvarja občutek varnosti in sprejemanja pri mladostnikih, zaradi česar se lažje in z manj pritiska spoprijemajo s šolskimi obveznostmi ter dosegajo boljše rezultate. V nasprotju z raziskavo A. Dawson in A. Pike (2010) se v naši raziskavi toplina v odnosu s sorojencem ni pomembno povezovala s samopodobo mladostnikov na področju verbalnih sposobnosti in branja ter matematike. Avtorici sta v svoji študiji z otroki ugotovili, da starejši otroci, ki zaznavajo pozitivnost v odnosu s sorojencem, poročajo o višji samopodobi na področju matematike in angleščine. Morda se zato pri slovenski populaciji mladostnikova toplina v odnosu s sorojencem povezuje samo s splošno akademsko samopodobo, ne pa s samopodobo pri specifičnih šolskih predmetih.

Več topline v odnosu s sorojencem se je pozitivno povezovalo s poročanjem mladostnikov o bolj pozitivnih odnosih z vrstniki nasprotnega spola. Slednje se sklada

z drugimi raziskavami, ki kažejo, da več kot je topline v odnosu s sorojencem, bolj pozitivni so odnosi z vrstniki in bolj kompetentno se posamezniki počutijo v njih (Barnes in Berghout Austin, 1995; Gamble, Jin Yu in Card, 2009; Kim idr., 2007; Lockwood idr., 2001; Massey, 2000; Yeh in Lempers, 2004). Lockwood idr. (2001) menijo, da pozitivne izkušnje s sorojencem vzbujajo pozitivna pričakovanja glede odnosov z vrstniki nasprotnega spola in jim omogočajo hitrejši razvoj socialnih veščin za vstopanje v vrstniške odnose. Sorojenci otrokom in mladostnikom prav tako lahko nudijo nasvet in oporo ter tudi različne socialne izkušnje, ki jim pomagajo v odnosih z vrstniki (Kim idr., 2007).

Skladno s pričakovanji se je toplina v odnosu s sorojencem povezovala tudi z višjo samopodobo mladostnikov na področju odnosa s starši. Tudi drugi raziskovalci so prišli do podobnih ugotovitev (Brody idr., 1996; Derkman, Engels idr., 2011; Furman in Giberson, 1995; McHale, Whiteman idr., 2007; Milevsky in Levitt, 2005). Povezanost med odnosoma avtorji poskušajo razložiti z Bowlbyjevo teorijo navezanosti (Bowlby, 1982), po kateri bo pozitiven, topel odnos med staršem in otrokom vplival na razvoj pozitivnih pričakovanj in čustev do drugih odnosov ter konstruktivnega vedenja, ki bo spodbujal te odnose. Prav tako Bandura (1977) v teoriji socialnega učenja razlaga, da se otroci v odnosu s starši učijo ustreznega vedenja, ki jim pomaga pri vzpostavljanju drugih odnosov.

Zanimivo je tudi, da se je toplina v odnosu s sorojencem v naši raziskavi povezovala z višjo samopodobo na področju zunanjega videza, kar so ugotovili tudi Gamble idr. (2009). Morda v toplem odnosu s sorojencem, mladostniki večkrat dobijo pozitivne povratne informacije o svojem zunanjem videzu, zaradi česar imajo višjo samopodobo na tem področju, možno pa je, da s tem razvijajo tudi boljše odnose z vrstniki nasprotnega spola. Čeprav so druge raziskave potrdile tudi povezanost med toplino v odnosu s sorojencem in višjo samopodobo otrok na področju telesnih aktivnosti (Barnes in Berghout Austin, 1995; Dawson in Pike, 2010), naši rezultati tega ne podpirajo. Toplina v odnosu s sorojencem se je po pričakovanjih povezovala z višjo iskrenostjo in zanesljivostjo mladostnikov (dimenzija vključuje tudi manj kraje, laganja, goljufanja). To je skladno z ugotovitvami L. M. Padille-Walker in sodelavcev (2010), ki poročajo, da se višja naklonjenost v odnosu s sorojencem povezuje z nižjo delinkventnostjo mladostnikov v naslednjem letu (manj kraje, laganja, goljufanja). Gamble idr., (2011) poročajo podobno. Morda se v toplih odnosih, kjer je veliko naklonjenosti med sorojenci, ti lažje naučijo pomembnosti poštenosti in upoštevanja pravil. Kot so pokazale že druge raziskave (npr. Padilla-Walker idr., 2010), mladostniki, ki so si svojim sorojenci bolj naklonjeni, izkazujejo tudi več prosocialnega vedenja. Tako v teh odnosih mladostniki vadijo zavzemanje perspektive in razvijajo empatijo, zaradi česar morda tudi v drugih situacijah bolj upoštevajo čustva drugih ljudi. Poleg tega se morda mladostniki, da bi ohranili pozitiven odnos s sorojencem, hitreje in lažje naučijo sklepanja in upoštevanja dogovorov, ki koristijo obema posameznikoma. Posledično se zdi, da tudi bolje razumejo pomen širših socialnih pravil. Toplina v odnosu s sorojencem se je pozitivno povezo-

vala z emocionalno stabilnostjo in negativno z depresivnostjo, kar se sklada z Masseyevimi rezultati (1999; 2000), s katerimi razlaga, da mladostnikom sorojenci pomagajo pri težavah in skrbah, zaradi česar izkusijo manj težav ponotranjanja (depresivnost, anksioznost, umik in somatske težave). Sklepamo, da mladostnikom naklonjen in razumevajoč sorojenec lahko pomaga tudi pri regulaciji svojih čustev. Naši sklepi se ujemajo z ugotovitvijo Padille-Walkerja idr. (2010), da se več naklonjenosti v odnosu s sorojencem povezuje z višjo sposobnostjo samoregulacije, ta pa se posledično povezuje z manj težavami ponotranjanja.

Rivalstvo v odnosu s sorojencem se v naši raziskavi ni povezovalo s splošno samopodobo mladostnikov, čeprav Massey (1999) ugotavlja, da se rivalstvo, ne glede nato ali se nanaša na mamo ali na očeta, povezuje z nižjo splošno samopodobo pri mladostnikih. Skladno z raziskavo A. T. Barrett Singer in R. S. Weinstein (2000) rezultati kažejo, da se višje rivalstvo v odnosu s sorojencem povezuje z nižjo akademsko samopodobo mladostnikov. Prav tako se je višje rivalstvo povezovalo z nižjimi verbalnimi ter bralnimi sposobnostmi udeležencev. Avtorici (Barrett Singer in Weinstein, 2000) navajata, da bi bilo favoriziranje enega od sorojencev lahko povezano z večjimi družinskimi težavami kot sta konflikt med zakoncema in nekonsistentnost vzgoje, ki tudi negativno vplivata na otroke (Conger idr., 1993). Rivalstvo se v naši raziskavi ni statistično pomembno povezovalo z nižjo samopodobo mladostnikov na področju odnosov z vrstniki istega ali nasprotnega spola, čeprav Zervas in Sherman (1994) ter C. J. Massey (2000) ugotavljajo, da imajo mladostniki, ki ne poročajo o favoriziranju staršev, višjo socialno samopodobo oz. so bolj socialno sprejeti. Skladno z že omenjeno študijo Zervasa in Shermana (1994) se je pokazalo tudi, da se rivalstvo povezuje z manj pozitivnimi odnosi s starši. Morda se mladostnikom zdi, da bi bilo pravično, da z obema sorojencema starša ravnata enako in če temu ni tako, to vodi do negativnih čustev do staršev. Čeprav Lauricella (2009) v svoji raziskavi ni našel povezav med favoriziranjem mladostnikov s strani staršev in samooceno privlačnosti mladostnikov, se je v naši raziskavi pokazalo, da se višje rivalstvo v odnosu s sorojencem (oz. favoriziranja katerega od otrok s strani staršev) povezuje z nižjo samopodobo na področju zunanjega videza. Morda se mladostnikom zdi, da starši favorizirajo otroke (tudi) glede na videz in posledično tudi zato polagajo velik pomen na zunanji videz ter se na tem področju pogosto primerjajo z drugimi osebami, kar vodi do nizke samopodobe na tem področju. Naši rezultati niso pokazali povezanosti med telesnimi aktivnostmi in rivalstvom, kar se sklada tudi z Lauricellajevimi (2009) izsledki.

Konflikt se v naši raziskavi povezuje le s tremi dimenzijami samopodobe in sicer, višji kot je konflikt v odnosu s sorojencem, nižji sta emocionalna stabilnost in iskrenost oz. zanesljivost, pa tudi odnos s starši je manj kakovosten. Konflikt v odnosu s sorojencem se tudi ni statistično pomembno povezoval s pozitivnostjo v odnosih z vrstniki istega in nasprotnega spola. Glede na raziskave (Gamble idr., 2009; Kim idr., 2007; Lockwood idr., 2001) smo pričakovali negativno povezavo med konfliktom v odnosu s sorojencem in samopodobo v vrstniških odnosih. Morda pa bi se

konflikt v odnosu s sorojencem negativno povezoval s pozitivnimi vrstniškimi odnosi mladostnikov, če bi uporabili drugačno mero odnosov z vrstniki. Tudi Lockwood in sodelavci (2001) namreč pri otrocih in mladostnikih niso našli povezav med konfliktom v odnosu s sorojencem in socialno samopodobo, merjeno s Harterjevo lestvico samozaznave za otroke, statistično pomembne povezave pa so se pojavile med konfliktnim odnosom s sorojencem in sociometrično preizkušnjo.

Kot že omenjeno, se je konflikt v odnosu s sorojencem povezoval z manj pozitivnim odnosom s starši pri mladostnikih, kar je skladno z ugotovitvami drugih raziskav (Brody idr., 1996; Derkman, Engels idr., 2011; Derkman, Scholte idr., 2011; Furman in Giberson, 1995). Povezanost med konfliktom v odnosu s sorojencem in manj pozitivnim odnosom s starši pri mladostnikih bi lahko poskušali razložiti s teorijo navezanosti (Bowlby, 1982). Negotova navezanost s skrbnikom lahko namreč vodi v konfliktno, hladno oz. nezadovoljive odnose z drugimi, tudi s sorojenci. Seveda pa ni nujno, da bolj negativen odnos s starši pomeni negotovo navezanost. Furman in Giberson (1995) navajata tudi možnost, da otrok jezo na svoje starše preusmeri na sorojenca. Bandura (1977) pa navaja, da se po modelnem učenju otrok uči in ojačuje vedenje, ki ga potem aplicira v nadaljnjih situacijah, kar bi lahko pomenilo, da se mladostniki v odnosu s starši naučijo dobiti tisto, kar si želijo, tako da trmasto vztrajajo pri svojem, kar vodi v konflikt in prepiranje. Podobne vzorce vedenja nato ponavljajo v odnosu s sorojencem.

Rezultati ne kažejo pomembnih povezav med konfliktom v odnosu s sorojencem in samopodobo na področju zunanjega videza mladostnikov, čeprav Gamble, Jin Yu in Card (2009) poročajo, da se višji konflikt v odnosu s sorojencem pri mladostnikih povezuje z nižjo samopodobo na tem področju. Konflikt se glede na naše rezultate, tudi ne povezuje s samopodobo mladostnikov na področju telesnih aktivnosti, kar se ujema z raziskavo A. Dawson in A. Pike (2010). Večja konfliktnost v odnosu s sorojencem se povezuje z nižjo samopodobo na področju iskrenosti oz. zanesljivosti pri mladostnikih. To se sklada z ugotovitvami drugih avtorjev, ki poročajo, da se pri mladostnikih več sovražnosti oz. konfliktnosti v odnosu s sorojencem pozitivno povezuje z več kraje, goljufanja, laganja ipd. (Bank idr., 2004; Soli idr., 2009; Gamble idr., 2011). Po teoriji socialnega učenja bi lahko predpostavljali, da bodo mladostniki tudi v drugih odnosih izražali konfliktno vedenje, ki so se ga naučili in vadili v interakciji s sorojenci (Gamble idr., 2011). Kot lahko razberemo iz Tabele 1, se konflikt v odnosu s sorojencem povezuje tudi z nižjo emocionalno stabilnostjo in višjo depresivnostjo mladostnikov. To se sklada z rezultati različnih študij (Derkman, Scholte idr., 2011; Gamble, Jin Yu in Kuehn, 2011; Kim idr., 2007; Padilla-Walker idr., 2010; Soli idr., 2009). Pogosto prepiranje in mnogi konflikti s sorojencem lahko pri mladostnikih vodijo v občutja žalosti in brezvoljnosti, pa tudi zaskrbljenosti. Seveda je možno tudi, da čustvena nestabilnost mladostnikov vodi v več konfliktov s sorojencem. Kim in sodelavci (Kim idr., 2007)) opozarjajo tudi, da bi bil lahko konflikt v odnosu s sorojencem odsev večjih socialnih sprememb (npr. prehod v srednjo šolo) ali znotraj osebnih sprememb (mladostništvo). Možno je

torej, da konflikt nastane zato, ker se mladostniki znesejo nad sorojencem zaradi stresa, ki ga doživljajo zaradi drugih družinskih članov ali pa izkušenj v šoli (Kim idr., 2007).

::SKLEP

Raziskava torej kaže, da se toplina, rivalstvo in konflikt v odnosu s sorojencem povezujejo z nekaterimi dimenzijami samopodobe in z depresivnostjo pri mladostnikih. Tako je bolj topel odnos s sorojencem povezan z višjo splošno samopodobo, akademsko samopodobo, samopodobo na področju odnosov z vrstniki nasprotnega spola, odnosov s starši, zunanjega videza, emocionalne stabilnosti in iskrenosti pri mladostnikih. Prav tako se povezuje z nižjo depresivnostjo. Rivalstvo v odnosu s sorojencem oz. mladostnikovo zaznavanje favoriziranja enega od otrok s strani staršev se povezuje z nižjo akademsko samopodobo, samopodobo na področju verbalnih sposobnosti in branja, odnosov s starši, zunanjega videza in emocionalne stabilnosti, prav tako pa z višjo depresivnostjo mladostnikov. Povezanost med rivalstvom v odnosu s sorojencem in iskrenostjo in zanesljivostjo mladostnikov je pomembna. Konflikt v odnosu s sorojencem pa je povezan z nižjo samopodobo na področju odnosa s starši, iskrenosti in emocionalne stabilnosti ter z višjo depresivnostjo mladostnikov.

Ker je raziskava korelacijske narave, ne moremo sklepati o mehanizmih vplivanja med preučevanimi konstrukti, zato so potrebne longitudinalne študije, ki bi preverjale tudi vpliv mediacijskih spremenljivk. Kljub temu naši rezultati podpirajo ugotovitve drugih raziskav, ki kažejo, da so sorojenci integralni del življenja mladostnikov in da se kakovost odnosa s sorojenci pomembno povezuje s ključnimi vidiki mladostnikovega življenja kot sta samopodoba in razpoloženje. Toplina, rivalstvo in konflikt v odnosu s sorojencem so torej pomembni faktorji tudi v življenju slovenskih mladostnikov.

Nadaljnje študije bi lahko bolj natančno raziskale smer vplivanja in možne mediatorje med kakovostjo odnosa s sorojencem in prilagojenostjo ter vplive strukturnih spremenljivk. Zanimivo bi bilo tudi na slovenskem vzorcu preveriti povezanost med smerjo rivalstva (tj. kateri sorojenec je favoriziran) in samopodobo ter vpliv zaznavanja poštenosti rivalstva. Smiselno bi bilo raziskati tudi morebiten pozitivni vpliv konflikta med sorojenci na odnos z vrstniki, ki se kaže v raziskavi Lockwooda in sodelavcev (2001) ter oblikovati študije kakovosti odnosov s sorojenci s kroničnimi boleznimi ali invalidnostjo.

::LITERATURA

- Alfaro, E. C. in Umana-Taylor, A. J. (2010): Latino adolescents' academic motivation: The role of siblings. *Hispanic Journal of Behavioral Science*, 32(4), 549—570.
- Bandura, A. (1977): Self-efficacy: Toward a unifying theory of behavioral change. *Psychological Review*, 84(2), 191-215.

- Bank, L., Burraston, B. in Snyder, J. (2004): Sibling conflict and ineffective parenting as predictors of adolescent boys' antisocial behavior and peer difficulties: additive and interactional effects. *Journal of Research on Adolescence*, 14(1), 99—125.
- Barkmann, C., Erhart, M. in Schulte-Markwort, M. (2008): The German Version of the Centre for Epidemiological Studies Depression Scale for Children: Psychometric evaluation in a population-based survey of 7 to 17 years old children and adolescents – results of the BELLA study. *European Child and Adolescent Psychiatry*, 17(1), 116—124.
- Barnes, T. P. in Berghout Austin, A. M. (1995): The influence of parents and siblings on development of a personal premise system in middle childhood. *The Journal of Genetic Psychology*, 156(1), 73—85.
- Barrett Singer, A. T. in Weinstein, R. S. (2000): Differential parental treatment predicts achievement and self-perceptions in two cultural contexts. *Journal of Family Psychology*, 14(3), 491—509.
- Beck, A. T. in Alford, B. A. (2009): *Depression: Causes and treatment*. Philadelphia: University of Pennsylvania Press.
- Bowlby, J. (1982): *Attachment and loss: Vol. 1*. New York: Basic Books.
- Brody, G. H., Stoneman, Z. in Gauger, K. (1996): Parent-child relationships, family problem-solving behavior, and sibling relationship quality: The moderating role of sibling temperaments. *Child Development*, 67(1), 1289—1300.
- Conger, R., Conger, K., Elder, G., Lorenz, F., Simons, R. in Witbeck, L. (1993): Family economic stress and adjustment of early adolescent girls. *Developmental Psychology*, 29, 206—219.
- Dawson, A. in Pike, A. (2010): Sibling influences on children's academic ability self-conceptions [plakat]. Dosegljivo na medmrežju: <http://www.sussex.ac.uk>
- Derkman, M. M. S., Engels, R. C. M. E., Kuntsche, E., Van der Vorst, H. in Scholte, R. H. J. (2011): Bidirectional associations between sibling relationships and parental support during adolescence. *Journal of Youth and Adolescence*, 4(4), 490—501.
- Derkman, M. M. S., Scholte, R. H. J., Burk, W. J., Kleinjan, M. in Engels, R. C. M. E. (2011): Types of dyadic sibling relationships: Concurrent and longitudinal associations with adolescents' internalizing behavior and parental support. V M. M. S. Derkman (ur.), *Siblinks: The implications of siblings for adolescents' adjustment and parent-child relationships* (4). Dosegljivo na medmrežju: <http://hdl.handle.net/2066/91240>
- Dunn, J., Brown, J., Slomkowski, C., Tesla, C. in Youngblade, L. (1991): Young children's understanding of other people's feelings and beliefs: Individual differences and their antecedents. *Child Development*, 62(13), 52—66.
- Furman, W. in Buhrmester, D. (1985): Children's perceptions of the qualities of sibling relationships. *Child Development*, 56(1), 448—461.
- Furman, W. in Giberson, R. S. (1995): Identifying the links between parent's and their children's sibling relationships. V S. Shulman (ur.), *Close relationships and socioemotional development* (str. 95—108). Stamford, CT: Ablex.
- Gamble, W. C., Jin Yu, J. in Card, N. A. (2009): Self-representations in early adolescence: Variations in sibling similarity by sex composition and sibling relationship qualities. *Social Development*, 19(1), 148—169.
- Gamble, W. C., Jin Yu, J. in Kuehn, E. D. (2011): Adolescent sibling relationship quality and adjustment: Sibling trustworthiness and modeling, as factors directly and indirectly influencing these associations. *Social Development*, 20(3), 605—623.
- Guerin, E., Marsh, H. W. in Famosé, J. (2003): Construct validation of the Self-Description Questionnaire II with a french sample. *European Journal of Psychological Assessment*, 19(2), 142—150.
- Hernandez, D. J. (1997): Child development and social demography of childhood. *Child Development*, 68, 149—169.
- Kim, J., McHale, S. M., Crouter, A. C. in Osgood, W. D. (2007): Longitudinal linkages between sibling relationships and adjustment from middle childhood through adolescence. *Developmental Psychology*, 43(4), 960—973.

- Kobal Grum, D. (2017): *Samopodoba v diferencialni psihologiji*. Ljubljana: Znanstvena založba Filozofske fakultete.
- Lauricella, A. M. (2009): *Why do mommy and daddy love you more? An investigation of parental favoritism from evolutionary perspective* (doktorska disertacija). Dosegljivo na medmrežju: <https://etd.ohiolink.edu>
- Lockwood, R. L., Kitzmann, K. M. in Cohen, R. (2001): The impact of sibling warmth and conflict on children's social competence with peers. *Child Study Journal*, 31(1), 23—47.
- Marsh, H. W. (1992): *Self Description Questionnaire (SDQ) II: A theoretical and empirical basis for the measurement of multiple dimensions of adolescent self-concept. A test manual and research monograph*. Macarthur, New South Wales, Australia: University of Western Sydney, Faculty of Education.
- Massey, C. J. (1999): *Familial influences on adolescent adjustment: the sibling relationship within the family system* (magistrsko delo). Dosegljivo na medmrežju: <http://wvuscholar.wvu.edu>
- Massey, C. J. (2000): *Parent and sibling relationship influences on late adolescent social anxiety and other adjustment outcomes* (doktorska disertacija). Dosegljivo na medmrežju: <http://wvuscholar.wvu.edu>
- McHale, S. C., Whiteman, S. D., Kim, J. in Crouter, A. C. (2007): Characteristics and correlates of sibling relationships in two-parent African American families. *Journal of Family Psychology*, 21(2), 227—235.
- Milevsky, A. in Levitt, M. J. (2005): Sibling support in early adolescence: Buffering and compensation across relationships. *European Journal Of Developmental Psychology*, 2(3), 299—320.
- Milevsky, A., Schlechter, M. J. in Machlev, M. (2011): Effects of parenting style and involvement in sibling conflict on adolescent sibling relationships. *Journal of Social and Personal Relationships*, 28(1), 11—30.
- Osman, A., Barrios, F. X., Gutierrez, P. M., Williams, J. E., & Bailey, J. (2008): Psychometric properties of the Beck Depression Inventory-II in nonclinical adolescent samples. *Journal of Clinical Psychology*, 64, 83—102. doi:10.1002/jclp.20433
- Padilla-Walker, L. M., Harper, J. M. in Jensen, A. C. (2010): Self-regulation as a mediator between sibling relationship quality and early adolescents' positive and negative outcomes. *Journal of Family Psychology*, 24(4), 419—428.
- Petersen, A. C., Compas, B. E., Brooks-Gunn, J., Stemmler, M., Ey, S. in Grant K. E. (1993): Depression in adolescence. *American Psychologist*, 48(2), 155—168.
- Scholte, R. H. J., Engels, R. C. M. E., de Kemp, R. A. T., Harakeh, Z. in Overbeek, G. (2007): Differential parental treatment, sibling relationships and delinquency in adolescence. *Journal of Youth and Adolescence*, 36(5), 661—671.
- Shavelson, R. J., & Bolus, R. (1982): Self-concept: The interplay of theory and methods. *Journal of Educational Psychology*, 74, 3-17
- Soli, A. R., McHale, S. M. in Feinberg, M. E. (2009): Risk and protective effects of sibling relationships among African American adolescents. *Family Relations*, 58(5), 578—592.
- Steinberg, L. in Morris, A. S. (2001): Adolescent development. *Annual Review of Psychology*, 52, 83—110.
- Tamrouti-Makkink, I. D., Dubas, J. S., Gerris, J. R. M. in van Aken, M. A. G. (2004): The relation between the absolute level of parenting and differential parental treatment with adolescent siblings' adjustment. *Journal of Child Psychology and Psychiatry*, 45(8), 1397—1406.
- Ule, M. (2009): *Socialna psihologija: analitični pristop k življenju v družbi*. Ljubljana: Fakulteta za družbene vede.
- Weissman, M. M., Orvaschel, H. in Padian, N. (1980): Children's symptom and social functioning self-report scales: Comparison of mothers' and children's reports. *Journal of Nervous Mental Disorders*, 168(12), 736—740.

- Whiteman, S. D., McHale, S. M. in Soli, A. (2011): Theoretical Perspectives on Sibling Relationships. *Journal of Family Theory and Review*, 3(2), 124—139.
- Yeh, H. in Lempers, J. D. (2004): Perceived sibling relationships and adolescent development. *Journal of Youth and Adolescence*, 33(2), 133—147.
- Yu, J. in Gamble, W. C. (2008): Pathways of influence: Marital relationships and their association with parenting styles and sibling relationship quality. *Journal of Child and Family Studies*, 17, 757—778.
- Zervas, L. J. in Sherman, M. F. (1994): The relationship between perceived parental favoritism and self esteem. *The Journal of Genetic Psychology*, 155(1), 25—33.

Dare S Kovačič
**PSIHOLOŠKI
KONCEPTI,
MODELI IN
TEORIJE
BOLEČINE**

47-70

UNIVERZITETNI REHABILITACIJSKI
INŠTITUT SOČA
LINHARTOVA 5 I
SI-1000 LJUBLJANA
DARE.KOVACIC@IR-RS.SI

::POVZETEK

ZNANSTVENI KONCEPTI, MODELI IN teorije bolečine so se razvijali v več pogledih: glede vzročnosti in kompleksnosti povezav od enostavnih, linearnih do večvzročnih, sistemskih; glede temeljne paradigme od energetske do informacijske; glede glavnega nevroanatomskega mesta od perifernih do centralnih; glede ravni proučevanja od fizioloških do psihosocialnih; glede na vrsto bolečine od obravnavanja akutne do poskusov razlage kronične. Izhajali so iz tradicije, filozofije, medicine in psihologije, sčasoma pa je večina njih vključevala več dejavnikov. Z vidika psihologije so pomembni teorija vrat z nevromatriko in modeli kronične bolečine - psihodinamični, vedenjski, kognitivno-vedenjski (izogibanja zaradi strahu, sprejemanja, napačno vodenega reševanja problemov) in integrativni. Vsak od njih dopolnjuje sliko bolečine s tem, da izpostavlja posamezne psihološke procese in njihove interakcije, ki so bili doslej spregledani. Privzeti koncepti in modeli bolečine določajo smer diagnostične in terapevtske obravnave, njene cilje, metode, kriterije učinkovitosti, pa tudi odnos do bolnika, zato je njihovo poznavanje pomembno ne le teoretsko, ampak tudi praktično.

Ključne besede: bolečina, kronična bolečina, teorija vrat, psihodinamični koncepti bolečine, kognitivno-vedenjski modeli bolečine

ABSTRACT*PSYCHOLOGICAL CONCEPTS, MODELS AND THEORIES OF PAIN*

Scientific concepts, models and theories of pain were being developed in many points of view: considering causality and complexity from simple, linear to multicausal, systemic; considering basic paradigm from energy to information; considering main neuroanatomic site from peripheral to central; considering level of study from physiological to psychosocial; considering type of pain from acute to chronic. They originate from tradition, philosophy, medicine and psychology and in the course of time the most of them were including more and more factors. The important ones from the psychological point of view are central psychophysiological gate theory with neuromatrix, and models of chronic pain – psychodynamic, behavioral, cognitive-behavioral (fear-avoidance, acceptance and commitment, misdirected problem-solving) and integrative. Each one of them completes the notion of pain and high-lights psychological processes and their interactions that were overlooked until then. Adopted background models of pain determine direction of diagnostic and therapeutic procedures, their aims, methods, efficiency criteria and therapist-patient relation that is why the knowledge of them is important not only theoretically but also practically in therapeutic treatment.

Key words: pain, chronic pain, gate theory, psychodynamic concepts of pain, cognitive-behavioural models of pain

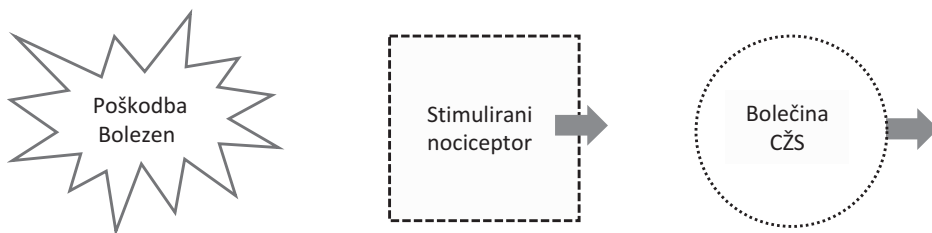
::1 GLAVNA SPLOŠNA MODELA RAZUMEVANJA ZDRAVJA, BOLEZNI IN BOLEČINE

Pojmovanje zdravja, bolezni in s tem bolečine je v zgodovini prešlo dolgo ovin-kasto pot od animističnih, religioznih, filozofskih, idealističnih, materialističnih in končno do znanstvenih razlag. Znanstvene teorije in modeli bolečine so se razvijali v več pogledih: glede vzročnosti in kompleksnosti povezav od enostavnih, linearnih do sistemskih, večvzročnih; glede glavnega nevroanatomskega mesta od perifernih (obkrajnih) do centralnih (osrednjih); glede temeljne paradigme od energetske (bolečino izzove energija dražljaja) do informacijske (bolečina je odvisna od izida obdelave informacij); glede ravni proučevanja od fizioloških do psihosocialnih; glede na vrsto (trajanje) od obravnave akutne do poskusov razlage in obravnave kronične bolečine. Izhajali so iz tradicije, filozofije, medicine (fiziologije, nevrologije) in psihologije, sčasoma pa jih je večina vključevala več vidikov – fizične, nefrofiziološke, psihoanalitične, vedenjske, kognitivne in socialne. Na splošno jih lahko uvrstimo v dva široka znanstvena modela: (1) ožji – biomedicinski, dualistični, fiziološki, psihologistični in (2) obširni, združevalni – biopsihosocialni, eklektični Mednarodnega združenja za proučevanje bolečine – IASP, kognitivno-vedenjski, integrativni psihološki (po Jacobson, Mariano v Loeser idr., 2001; Jensen, Turk, 2014), ti v zadnjem času vse bolj prevladujejo.

Biomedicinski model je usmerjen na bolezen, okvaro, patologijo, zato je zdravje opredeljeno kot odsotnost bolezni, torej s problematično negativno izključevalno opredelitvijo. Glavni predmet obravnave je telo, organ, tkivo, celica; vsi diagnostični in terapevtski postopki (fizikalni, kirurški, farmakološki itd.) so usmerjeni nanj. Model je objektivni, materialističen, racionalen, linearen. Primeren je za zdravstvene težave (1) pri katerih so znani izvor, diagnoza, potek in je obvladovanje vsaj delno učinkovito, (2) ki so očitno povezane s telesno patologijo in/ali (3) pri katerih je potrebno hitro ukrepati. Tako je primeren za zdravljenje raznih vrst poškodb in akutne bolečine, do katere pride, ko živčni impulzi od mesta poškodbe pripotujejo v osrednje živčevje, kjer vzbudijo občutek bolečine, kar je značilen potek bolezenskega dogajanja po biomedicinskem modelu (Slika 1). Za ta model so psihosocialni dejavniki sekundarnega pomena, pravzaprav nepomembni. Celo več, bolečina, ki se ne sklada s sedanjim razumevanjem patofiziologije, je neredko označena kot nepristna ali (ne)namerno izmišljena. Vendar je tako razumevanje mnogih zapletenih, dolgotrajnih, težko ozdravljivih ali neozdravljivih bolezni preozko in nezadostno. To velja za kronično bolečino in za celotno področje duševnih motenj, pri katerih gre za diagnostiko na osnovi vedenja in poročil o doživljanju in ne za dokazane organske bolezni.

Slika 1

Biomedicinski model bolečine (CŽS – centralni živčni sistem)

Razlage, da zdravja, boleznin in bolečine ne določajo samo telesni, ampak številni raznoliki dejavniki, so prisotne že v tradicionalnih pojmovanjih. Natančneje opredeljeno in empirično podprto so takšne razlage vključevale psihološke in psihodinamične teorije. Izrecno **biopsihosocialni model** pa je uvedel Engel (1977), ko je razširil psihosomatski koncept na splošno pojmovanje boleznin in zdravja. Nastal je kot kritika biomedicinskega modela razumevanja boleznin, zdravja in načina zdravljenja, saj upošteva poleg bioloških še psihološke, socialne in kulturne dejavnike. Enota obravnave ali zdravljenja ni bolezen kot pri biomedicinskem modelu, ampak oseba, ki ima v določenih življenjskih okoliščinah odklone od običajnega delovanja ali normalnega funkcioniranja. Bolezen je pojmovana ne le kot patofiziološki proces, ampak kot del celotnega vedenja in doživljanja, tj. kot različni načini, na katere različni ljudje zaznavajo, ocenjujejo, razmišljajo, čustvujejo in se vedejo ob pojavu večjih telesnih in duševnih težav. Bolezensko vedenje in doživljanje je sklop dinamičnih interakcij bioloških, psiholoških in socialnih dejavnikov, pri katerih se relativna pomembnost v toku boleznin kaže individualno različno. Biopsihosocialni model je torej v izhodišču drugačen, obsežnejši in kompleksnejši od biomedicinskega. Nista si nasprotna, ampak bi biomedicinskega lahko imeli za del ali posebni primer biopsihosocialnega modela. Oba modela se dopolnjujeta tudi pri kronični bolečini, saj so pogosto v začetku glavni biološki dejavniki, sčasoma pa so pri ohranjanju ali slabšanju stanja vse pomembnejši psihosocialni. V družboslovnih kontekstih pogosto skoraj analogno uporabljajo termina medicinski in socialni model, s tem, da je pri drugem glavni poudarek na zdravju, boleznin (zlasti duševne), stopnji zmožnosti ter invalidnosti kot socialnem konstrukt. Biopsihosocialno pojmovanje sistematično in podrobno uveljavlja tudi Mednarodna klasifikacija funkcioniranja, zmanjšane zmožnosti in zdravja (MKF), ki opredeljuje prvine zdravja in ravni funkcioniranja na različnih življenjskih področjih, ne pa le posledic boleznin. Za znižane ravni funkcioniranja uporablja termin »zmanjšana zmožnost« (»disability«), v tem pomenu bom »zmožnost«, »zmanjšana zmožnost« in »nezmožnost« kot možne posledice kronične bolečine uporabljal tudi tu.

Danes vse bolj prevladujejo različice biopsihosocialnega modela, v praksi pa je vendarle še prisoten biomedicinski model tudi kadar ni zadosten za razumevanje in

obravnavo. Do takega kompleksnega pojmovanja in obravnave bolečine je v zgodovini vodilo mnogo različnih razlag, v naslednjih poglavjih so na kratko opisane tiste, ki so pomembne z vidika psihologije.

::2 TRADICIONALNE, FILOZOFSE IN RELIGIOZNE RAZLAGE

Bolečina je tako doživljajsko močan in življenjsko pomemben pojav, da jo človeštvo od davnih časov poskuša blažiti, odpraviti, neredko tudi zadati in končno razumeti (glej tudi Kovačič, 2014). Kot kaže, so že prazgodovinska ljudstva povezovala bolečino z zunanjo poškodbo, a jo tudi pripisovala čarobnim snovem, zlobnim duhovom, demonom, nevidnim skrivnostnim silam, ki so vstopile v telo, še posebej lahko skozi rano; te vrste razlag so bile primerne tudi za bolečine pri notranjih nevidnih boleznih. Pred njimi so se varovali s talismani, amuleti, tetovažami, ko pa je prišlo do bolečin, so jih poskušali odpraviti z zaklinjanjem, izganjanjem, molitvami v posebnih obredih. Poskušali so jih blažiti tudi neposredno z dotikanjem, s polaganjem rok, z drgnjenjem in masažo prizadetega dela telesa, lajšali so jih tudi z notranjo (dodatki k prehrani) in zunanjo (mazila, kopeli) uporabo zelišč, ki so se instinktivno ali po poti poskusov in napak izkazala za učinkovita. V nekaterih skupnostih so izvajali primitivne operacije, v telo so naredili odprtine (tudi v lobanje), skozi katere naj bi zle sile zapustile telo in tako bi bil trpeči ozdravljen. Aktivno vlogo zdravilca so imele najprej ženske kot vedeževalke in predstavnice Velike matere, kasneje so vlogo prevzeli moški zdravilci, vrači, šamani (Bonica, Loeser, 2001). V starih civilizacijah Babilona, Egipta, Kitajske, Indije, Grčije in Rima so bili zdravilci svečeniki, ki so z različnimi obredi, zlasti z žrtvovanjem, darovanjem in zaobljubami, poskušali spraviti bogove v dobro voljo. V različnih pojavih so iskali namige kako zdraviti, zavzeto so iskali snovi in postopke za blažitev bolečine, hkrati pa so opazovali bolnike in tako pridobivali tudi objektivno znanje o bolezni in bolečini. Antični zdravilci so v praksi uporabljali različne rastline ali zvarke, kot so mandragora, mak (neobdelan opij) in konoplja. Kasneje v srednjem veku so uporabljali 'uspavalne' spušve, prepojene s kombinacijo izvlečkov mandragore, maka/opija in drugih rastlin. Nekateri postopki in sredstva so bili učinkoviti, marsikateri zaradi vpliva prepričanja in pričakovanja (placebo), številni pa so bili brez kakršnegakoli učinka ali celo škodljivi. Pravzaprav je v vseh obdobjih vse do danes veliko navideznih in namerno prevarantskih zdravil in postopkov, s katerimi se na račun bolečine in bolezni služi. V kitajski medicini je bilo pojmovanje bolečine in bolezni mešanica materialnega in duhovnega, saj je izvor težav neravnotežje nasprotnih sil jina in janga ter neustrezno kroženje življenjske energije č'i (Bonica, Loeser, 2001; Cope, 2010). Podobno, a korak dlje v materialno razumevanje, je šel Hipokrat, ki je menil, da je vzrok bolečine in bolezni neravnotežje med štirimi življenjskimi tekočinami, ki določajo tudi človekovo vedenje in temperament (Bonica, Loeser, 2001).

Za središče občutenja in s tem središče bolečine so večinoma imeli srce; ker so tako menili Hipokrat, Platon in Aristotel, je v zahodni kulturi to pojmovanje pre-

vladovalo do srednjega veka in še kasneje. Vzporedno so nekateri grški misleci, med katerimi je bil najbrž prvi Alkmeon v 6. stoletju pr. n. št., postavljali kot središče občutenja, bolečine in razuma možgane. Tako sta menila tudi Avicena in Albert Veliki, a širšo veljavo je to pojmovanje dobilo šele po obdobju renesanse in kasneje v 17. stoletju z Descartesom. Prav tako so bila različna mnenja, v katero kategorijo psihičnih pojavov spada bolečina. Nekateri so jo imeli za čustva (Platon, Aristotel), drugi za čutne izkušnje ali občutke (Avicena, kasneje Descartes), tretji tudi za motive (Bonica in Loeser, 2001; Cope, 2010). Kljub poskusom razumske in materialne razlage so dolgo v novi vek prevladovala verska, magična in mistična tolmačenja, o izvoru in vzroku bolečine. V mnogih naukih in verah, zlasti v judovsko-krščanski kulturi, je bilo močno prepričanje, da gre za božjo kazen zaradi storjenega neprimernege, neetičnega dejanja ali greha. Lahko jo ublaži le molitev ali posebni obredi opravičevanja, kesanja, darovanja in žrtvovanja ter intenzivno doživljanje krivde. Nekaj o tem pove tudi etimologija: angleška beseda »pain« izhaja iz latinske »poena«, kazen (Cope, 2010); slovenska beseda »bolečina« je povezana z besedama »boleti« in »bolezen« in je morda izšla iz indoevropske baze *b^hel- 'tolči, s tolčenjem oslabiti, slaboten, bolan' (Snoj, 2015). Ker so taka magična dojetanja še danes pogosto prisotna v osebnem razvoju in čustvenem doživljanju trajne bolečine ter hude bolezni, jih je treba v (psihološki) obravnavi upoštevati, tj. raziskati, opredeliti in nanje vplivati.

::3 ZGODNJE ZNANSTVENE PERIFERNE NEVROFIZIOLOŠKE RAZLAGE

Že v 17. stoletju je razvidno, skoraj znanstveno fiziološko razlago (akutne) bolečine podal Descartes (Descartes, 1633/1662/1664). Zanj je bila mehanistični biološki proces, ki se začne z močnim, škodljivim dražljajem, ki potuje od mesta poškodbe in posebnih bolečinskih čutil (receptorjev) po senzoričnem živčevju do možganov. S tem je na materialne, biološke temelje postavil do tedaj precej meglene razlage bolečine in podelil pomembno vlogo možganom in ne srcu, ki je bilo za večino središče doživljanja bolečine (Bonica, Loeser, 2001). Njegova razlaga, ki je delno pravilna, je imela dolgo časa velik vpliv, zaradi nje je prevladala razvrstitev bolečine med občutke in ne med čustva.

Intenzivnejše znanstveno raziskovanje bolečine se je začelo v 19. stoletju. Odkritje blažilnih snovi (morfina v opiju, kokaina, medicinskih plinov za anestezijo, kloroforma) je omogočilo učinkovito anestezijo ter razvoj kirurškega zdravljenja. To je spodbudilo raziskovanje bolečine in nastanek več nevrofizioloških perifernih teorij bolečine. Med njimi je prevladovala teorija specifičnosti (Schiff, 1858; von Frey, 1894; po Gatchel, Howard, Kishino, 2008; po Melzack, Katz, 2004), ki ima predhodnike v pojmovanjih Galena, Avicene in Descartesa. Temeljna predpostavka je, da za posamezne modalnosti dotik, toplota, hlad in tudi bolečina obstajajo posebna, ločena kožna čutila in živčni končiči, poti ter podsistemi od obrobja do središča, kot je to že

prej v teoriji posebnih energij živcev nakazal Müller (1840; po Stanos, Tyburski, Harden, 2013). Razen za nekatere polimodalne receptorje ta postavka drži, vendar je bolečina kompleksnejša, ni le enostaven čutni, senzorni dogodek, ki bi bil sorazmerno jakosti dražljaja. Pomanjkljivostim te teorije se je poskušalo izogniti več sledečih teorij, ki jih avtorji različno imenujejo in klasificirajo. Večino bi lahko šteli za različice teorije vzorcev (Melzack, Katz, 2004): teorije jakosti ali intenzivnosti (Erb, 1874; Goldscheider, 1894; po Gatchel, Howard, Kishino, 2008), kasneje teorije seštevanja (Livingston, 1943; po Loeser, 1982) in teorije senzorne interakcije (Nafe, 1934; Sinclair in Weddell, 1955; Noordenboos, 1959; po Loeser, 1982; po Melzack, Katz, 2004). Po teorijah jakosti bolečina nima specifičnih receptorjev in je posledica velike intenzivnosti ter frekvence stimulacije katerekoli modalnosti. Po kasnejših teorijah je bolečina posledica posebnih jakostno-časovno-prostorskih vzorcev vzdraženja, njihovih interakcij ali tudi patoloških stanj, seštevke in vzorce živčnih impulzov nad kritično mejo pa osrednji živčni sistem (predvsem na ravni hrbtenjače) dekodira kot bolečino (Melzack, Wall, 1965; Bonica, Loeser, 2001). Kronično bolečino so poskušali razložiti s perifernimi in centralnimi mehanizmi (zmanjšana periferna inhibicija, senzorna interakcija, živčna disociacija, kronična kompresija živcev, deafferentacijska hipersenzitivnost, osrednje usmerjevanje, osrednje seštevanje), s čimer se je že nakažoval prehod na centralno teorijo (Bonica, Loeser, 2001).

Načeli specifičnosti in intenzivnosti oziroma vzorcev sta si v temeljni postavki o naravi receptorjev nasprotujoči, skupno pa jima je, da bolečino pojmujeta le fiziološko v okviru biomedicinskega modela, ko telesna poškodba ali bolezen povzroči vzdraženje nociceptorjev, nato pa bolečino, medtem ko so možgani le pasiven sprejemnik sporočil, psihološke ravni pa v njih sploh ni. Strong (1895; po Bonica, Loeser, 2001) je predlagal združitev obeh konceptov v dvorazsežno bolečino, sestavljeno iz začetnega občutka, ki je sorazmerno enostaven neurofiziološki proces, in sledečega čustvenega neugodja. V sredini 20. stoletja so prevladovala teorije specifičnosti z dopolnitvami in poskusi integracije dotedanjih pojmovanj, v katerih so po zgledu Strongove delitve bolečino imeli za sestav zaznave in odziva (Hardy, Wolff in Goodell, 1952; po Bonica, Loeser, 2001; Stanos, Tyburski, Harden, 2013). Prvi del je sorazmerno enostaven neurofiziološki mehanizem, drugi je kompleksen psihofiziološki proces, ki vključuje kulturo, kognicijo, emocije, pretekle izkušnje in druge psihološke dejavnike. Približno v tem času so zaradi nezadostnosti prvih fizioloških teorij, ki se je kazala v klinični praksi, v psihodinamičnih krogih nastale tudi povsem drugačne razlage. Tudi bolj psihofiziološko usmerjeni in akademski avtorji so v drugi polovici 20. stoletja vključevali še druge dejavnike, kot so vedenjski odzivi, osebne izkušnje, čustva, učenje, mišljenje in socialna situacija, s čimer se se bližali biopsihosocialnemu modelu ali ga celo prevzeli. Tako večrazsežno naravo bolečine sta v praksi morda prva upoštevala anesteziolog John Bonica in kirurg William Livingston. Oba sta imela izkušnje z zdravljenjem vojakov v drugi svetovni vojni in sta po njej ustanovila kliniko za bolečino, kjer so pacienti imeli tudi ortopedsko, nevrokirurško in psihiatrično obravnavo (Bonica, Loeser, 2001).

::4 CENTRALNA NEVROFIZIOPSIHOLOŠKA RAZLAGA: TEORIJA VRAT Z MODELOM NEVROMATRIKE

Prelomen korak v smeri bolj celostnega, biopsihosocialnega kibernetско-informacijskega pojmovanja je bil nekoliko presenetljivo narejen iz polja fiziološke psihologije s teorijo vrat (ali kontrole/nadzora vrat oziroma vhoda). Izdelala sta jo psiholog Ronald Melzack in fiziolog Patrick Wall leta 1965 ter jo nato stalno dopolnjevala (Melzack in sodelavci, 1965, 1968, 1988, 1996a, 1996b, 1999, 2001, 2004). Z njo sta nekako združila teorije specifičnosti in vzorca ter poskušala razložiti več dotlej begajočih pojavov kot so šibka povezanost med jakostjo dražljaja (obsegom poškodbe) in jakostjo bolečine, razširjanje bolečine v nepoškodovane telesne dele, olajšanje po drgnjenju bolečega dela in neobčutenje bolečine v vročici bojnega spopada. Teorija v temelju sledi zakonitostim izbirnega zaznavanja in pozornosti samo na nekatere dražljaje oziroma občutke, kar je ob stalni izpostavitvi ogromni količini dražljajev in informacij iz okolja ter lastnega telesa nujno. Izbira in zaustavitev poteka na več ravneh kompleksnosti, že na čutni ravni, še preden pridejo do možganov ali še dlje v središče zavesti. Kontrola vrat pomeni tovrstno izbiro na ravni prvega preklopa med aferentnimi živčnimi vlakni v hrbtenjači, kjer od velikega števila impulzov pridejo naprej le nekateri.

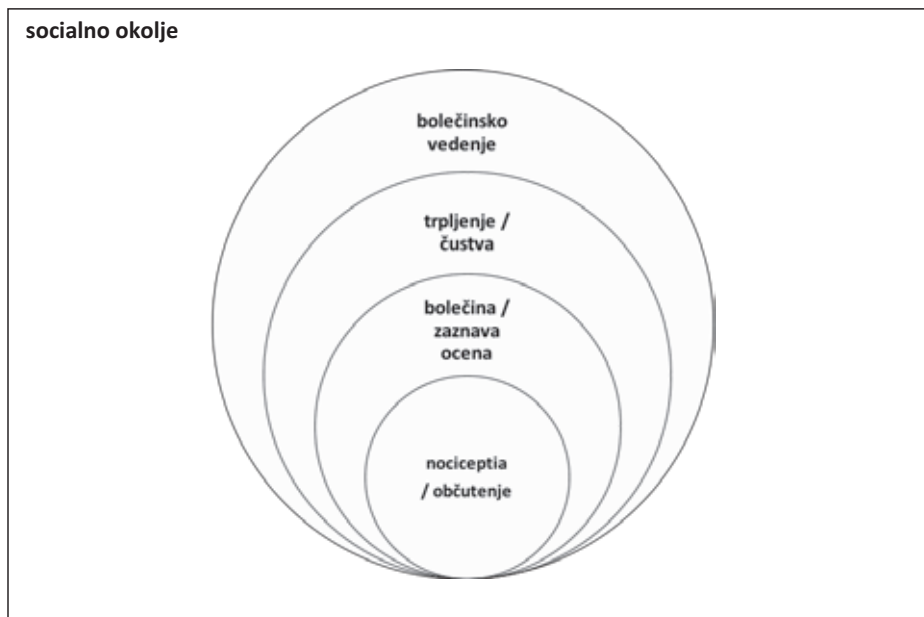
Impulzi, ki jih sprožijo škodljivi zunanji dražljaji, večkrat pretvorjeni in obdelani v možganih, izzovejo dojetje bolečine. Svojo pot začnejo v nociceptorjih in gredo po dveh vrstah živčnih vlaken, po debelejših in hitrejših A-delta ter po tanjših, počasnejših C vlaknih (oboje spadajo k nevronom prvega reda) do zadajšnjih rogov hrbtenjače. Tu signali preklopijo na prenosne ali transmissijske živčne celice (nevroni drugega reda), ki po hrbtenjači vodijo v možgansko deblo, medmožgane in talamus, naprej pa po nevronih tretjega reda v somatosenzorno skorjo, cingularno (obkrožno) skorjo, limbični sistem in druge predele možganov (Patel, 2010). Prevajanje impulzov iz perifernih nociceptorskih do transmissijskih nevronov v želatinski snovi v zadajšnjih rogovih hrbtenjače je modulirano z mehanizmom vrat. To je mehanizem zapiranja in odpiranja prehoda impulzov glede na relativno količino aktivnosti v A-alfa in A-beta vlaknih (prevajajo impulze po mehanskem draženju, npr. dotikanju) ter v A-delta in C vlaknih (prevajajo impulze po mehanskem, toplotnem ali kemičnem draženju, ki je škodljivo in povezano z bolečino). Aktivnost v prvih zavira prevajanje ali zapira vrata, v drugih pa olajšuje prevajanje ali odpira vrata impulzom, ki lahko izzovejo bolečino (Melzack, Wall, 1965; Patel, 2010; Stanos, Tyburski, Harden, 2013). Poleg tega na odpiranje in zapiranje vrat vplivajo impulzi iz kontrolnega (descendentnega, modulacijskega, predvsem inhibitornega) sistema v možganskem deblu, v limbičnem sistemu in v višjih možganskih strukturah, torej vplivajo tudi psihični dejavniki. Med fizične, čustvene, spoznavne in vedenjske dejavnike, ki vrata odpirajo in s tem omogočajo dojetje bolečine, spadajo telesna poškodba, anksioznost, depresivnost, panika, pozornost na poškodbo in bolečino, ponavljajoči se neprijetni spomini itd. Med tistimi, ki

vrata zapirajo in preprečujejo dojetje bolečine, pa so dobro razpoložene, povečana telesna in umska dejavnost, osredotočanje na druge vsebine ter analgetiki (Melzack, Katz, 2004).

Teorijo bolečine je Melzack kasneje bistveno dopolnil z modelom posebne živčne (nevronske, nevrnalne) mreže ali nevromatrike (»neuromatrix«) v možganih. Izhajal je iz poskusa razlage kronične in posebej fantomske bolečine po amputaciji uda, ki jasno kaže, da bolečina ni enosmeren proces od zunanje poškodbe do osrednjega živčevja, ampak tudi obratno in je odvisna (tudi) od dogajanja v osrednjem živčevju, saj gre za večrazsežnost, subjektiven, aktiven (in ne samo pasiven, odvisen od zunanjih dražljajev) pojav. Pri tem nima določenega, edinstvenega nevroanatomskega centra, kar bi seveda poenostavilo raziskovanje in terapijo, pač pa jo določa zapletena, dinamična mreža možganskih struktur. Njena predpostavljena, le okvirno znana podlaga so razvejane živčne povezave med možgansko skorjo, talamusom in limbičnim sistemom, kasnejše raziskave kažejo še na vpletenost prednje cingularne, orbitofrontalne, prefrontalne in motorne skorje, insule in delov medmožganov (Fuchs idr., 2014). V teh predelih in mrežah prihaja do vzporednih krožnih procesov s posebnimi aktivacijskimi vzorci ali živčnimi zapisi impulzov (»neurosignature«) različnih vrst bolečine v vedenju (ko je vzbujen akcijski sistem) in doživljanju (v zavesti) (Melzack, Katz, 2004). Ti procesi predstavljajo tudi osnovo za telesni jaz (»body-self«), ki izhaja iz enotnosti doživljanja različnih telesnih občutkov (tudi bolečine) in s tem telesa, določajo pa ga genetski, neurofiziološki, čutni, čustveni in spoznavni (npr. spomin) dejavniki (Melzack, 1999). Vnosi v živčno mrežo telesnega jaza prihajajo iz glavnih nevroanatomske ločenih podsistemov in s tem razsežnosti bolečine (Melzack, Casey, 1968): senzorno-diskriminativni (zunanji dražljaji in čutne značilnosti bolečine), motivacijsko-afektivni (stopnja neugodja v skladu s trenutnim stanjem in prve zaščitne reakcije), kontrolni kognitivno-evaluativni (ocena škodljivosti dražljaja in bolečine na osnovi izkušenj ter možnih posledic in ukrepov). Iznosi gredo v možganske predele za zaznavo bolečine (čutne, čustvene in spoznavne razsežnosti), za vedenjske akcijske programe (hoteni in nehoteni vzorci dejavnosti, komunikacija, načini spoprijemanja) in za programe uravnavanja stresa in homeostaze (ravni kortizola, noradrenalina, citokina, endorfina in aktivnost imunskega sistema). Živčna mreža ali nevromatrika je glavni mehanizem, ki razvija živčni vzorec, ki ga doživljamo kot bolečino (Melzack, 2001). Model tako poskuša pojasniti bolečinsko dogajanje, ki ga teorija vrat ni (zadostno) razložila: povezanost s stresom, kronično bolečino kot ponavljanje krožnih procesov v nevromatriki in fantomske bolečino. Pri tej pride do delne odsotnosti propriocepcije (deafferenciacija po okvari hrbtenjače ali amputaciji) in prostega dela nevromatrike (Melzack, 1996b, 1999), ob tej spremembi in neskladju med sprejetimi informacijami vida (uda ni in seveda ni viden) in propriocepcije (ud je občuten) lahko pride do zmede v živčni mreži, iz te pa se lahko razvije bolečina. To razlago podpira dejstvo, da v nekaterih primerih terapija z zrcalom, ki daje vidno iluzijo prisotnosti amputiranega uda, ublaži bolečino (Melzack, 2001).

Slika 2

Osnovni biopsihosocialni model bolečine po Loeserju (pred poševnico) (Loeser, 1982) in po Waddellu (za poševnico) (Waddell, Turk, 2001), predstavljen v ravneh: občutenje - senzorna; zaznava – kognitivna z oceno (osnovano tudi na prepričanjih in stališčih), čustva – čustvena stiska, strah, trpljenje, distress; vedenje – umik, izogibanje; okolje.

Sklop teorije vrat, kontrolnega modulacijskega (predvsem inhibitornega) sistema z endogenim opioidnim sistemom in nevromatrike je v precejšnji meri sprejet kot okvirna nevrofiziološka razlaga bolečine, ki vključuje tudi psihološke sestavine. To je prva teorija bolečine, ki je celostno vključila centralne procese v hrbtnjači in kontrolne procese v možganih, torej nevrofiziološke in delno psihološke vidike. Pri tem je glede podrobnosti mehanizmov še precej odprto, sorazmerno najmanj pa je znanja in soglasja o tem, kako potekajo procesi v možganih, v tem primeru glede značilnosti ali obstoja bolečinskih mrež. Melzack sam je menil, da je največji prispevek te teorije v tem, da sta zaradi nje medicina in biologija sprejeli možgane in s tem psihično raven kot aktivni sistem, ki izbira in modulira vnose ter je bistveni del bolečinskega procesa (Melzack, 1999). Kritiko bi lahko strnil v dve točki: celotna nevrofiziološka osnova ni dokazana (zlasti glede nevromatrike – morda gre za mrežo katerekoli posebne, izpostavljene dražljajske situacije, ne le bolečinske), psihološka stran pa je sekundarna in nekako dodana v kasnejših različicah. Vendar najboljše doslej združuje fiziološke in psihološke dejavnike, skladna je z biopsihosocialnim modelom zdravlja in tudi s precej uspešnimi kognitivno-vedenjskimi terapevtskimi

pristopi. Prav tako prispeva k razlagi učinkovite tehnike lajšanja bolečine z dodatno stimulacijo (masaža, analgetična pršila, TENS, delno akupunktura), preusmerjanjem pozornosti, umirjenimi pozitivnimi mislimi in čustvi. Tako pomeni dobro podprt teoretični in praktični okvir za nadaljnje raziskovanje in multidisciplinarno obravnavo bolečine.

::5 POMEMBNEJŠI PSIHOLOŠKI KONCEPTI, TEORIJE IN MODELI

S psihološkimi procesi, koncepti, modeli in teorijami poskušajo raziskovalci pojasniti predvsem (1) bolečino, ki je brez očitnega, znanega ali vsaj utemeljeno predpostavljenega fizičnega oziroma organskega vzroka; (2) bolečino, ki je trajna, kronična in (3) kako se razvije iz akutne bolečine. Nekatere od teh razlag predstavljajo osnovo za različne vrste in faze psiholoških terapij. Med dejavne psihološke procese pri bolečini spadajo: klasično in operantno/instrumentalno pogojevanje, učenje z opazovanjem in posnemanjem, dedna in razvojna dovzetnost, psihodinamični (zlasti obrambni) mehanizmi, stres, (posebno motivirana, pretirana) pozornost, intenzivna čustva strahu, skrbi in potrtosti, izogibalno vedenje zaradi strahu pred bolečino, negativni čustveno-miselni-vedenjski krogi, višji spoznavni procesi in elementi, kot so prepričanja, negativna izkrivljanja v obdelavi informacij, spoznavni slog in naravnost. Na številne načine se pojavljajo v okviru različnih teorij (viri so navedeni v ustreznih poglavjih v nadaljevanju):

- 1) centralne psihofiziološke - teorija vrat in nevromatrike (Melzack in sodelavci);
- 2) psihodinamične (Breuer, Freud, zgodnji Engel, Merskey, Spear, Blumer, Heilbron, Bowlby, Szasz);
- 3) vedenjske (Fordyce);
- 4) kognitivne (kognitivno-vedenjske, kognitivno-emocionalne, kontekstualna s podarki na kognitivnem restrukturiranju, izogibanju zaradi strahu, uravnavanju stresa, sprejemanju, spoprijemanju in reševanju problemov (Turk, Staats, Letham, Waddell, Vlaeyen, McCracken, Ecclestone, Crombez);
- 5) eklektične, integrativne, sistemske (Asmundson, Wright, deloma Turk idr., Staats).

::5.1 Psihodinamične teorije

Psihodinamične teorije bolečine so med prvimi dale psihološkim dejavnikom osrednje mesto. Breuer in Freud (1893/1895, 2003) sta menila, da kronično bolečino (ali druge telesne težave), za katero ni bila odkrita organska osnova, ohranja ali povzroča najpogosteje nezavedna čustvena izguba, konflikt ali globlja psihična motnja. To se dogaja v procesu konverzije, preoblikovanja čustvene bolečine v telesno bolečino ali druge simptome, ki so simbolični in tako bolj dovoljeni. Ta proces je odvisen od nezavednih in tudi zavednih osebnostnih, situacijskih in socialno-kulturnih dejavnikov. Bolečina je tako manifestacija psihičnega problema. Njena funkcija je v teh primerih zmanjšanje občutij neuspeha, poraza, nezadovoljstva, krivde

in sramu. Telesna bolečina je lahko tako bolj znosna kot psihični in socialni pritiski. Z razrešitvijo čustvenih in drugih psihičnih težav pa naj bi se umirile tudi telesne težave. Tako osnovno razlago psihodinamike uporabljajo in razvijajo teoretiki in praktiki psihodinamične teorije vse še danes.

Nekatere psihodinamične in psihosomatske razlage povezujejo nastanek bolečine z občutji agresivnosti in sovražnosti: ali kot izraz krivde zaradi odkrite sovražnosti (Engel; po Asmundson, Wright, 2004) ali kot nadomestek po potisnjeni sovražnosti (Eisenbud, Weiss; po Merskey, 1968) ali zaradi napetosti in bojazni, da bi se prepovedani agresivni in drugi impulzi kljub poskusom potlačitve izrazili (Merskey, Spear, 1967). Engel (1959; po Asmundson, Wright, 2004) je kasneje poskušal trajno bolečino pojasniti s pojmom psihogene bolečine in z razvojem k bolečini nagnjene osebnosti. Taka bolečina ima dve značilnosti: vzrok je lahko, a ne nujno, v telesni patologiji in ima pri nekaterih psihološko samozaščitno funkcijo. Bolečina pridobi pomen v toku osebnega razvoja v posebnih psihosocialnih okoliščinah, v katerih se dogaja, povezana je z vedenjem staršev in drugih (zloraba, brutalnost, hladnost), osebnimi neuspehi, krivdo, nezadovoljtvijo agresivnih impulzov, dejansko ali namišljeno izgubo (Asmundson, Wright, 2004). Osebnostni tip, nagnjen k bolečini, uporablja pritožbe kot sredstvo čustvenega izražanja in komunikacije; pogosto ima tudi psihične motnje, kot so histerija (tedaj še veljavni termin), hipohondrija, depresija ali paranoidna shizofrenija. Predvsem je pomembna depresivna motnja, nekateri so menili, da je izražena kronična bolečina pravzaprav zakrita depresija z značilno družinsko zgodovino depresije in kronične bolečine, aleksitimijo in posebnimi biološkimi kazalci, kot je tipičen odziv na antidepresive (Blumer, Heilbroon, 1982; po Asmundson, Wright, 2004). S tem je lahko povezana egocentričnost, pretirana zavzetost z lastnim telesom, težnja k odvisnosti in maskirana globoka eksistenčna kriza. Psihodinamične temelje ima tudi razlaga Szasza, po kateri je bolečina posledica zaznave, da je iz objektivnih ali iz subjektivnih čustvenih razlogov ogrožena celovitost telesa. Če so razlogi objektivni, je označena kot organska, če so subjektivni, je funkcionalna. Pomen ali funkcija bolečine je lahko na treh ravneh: prva je zaščitna; druga je komunikacijska, simbolna in pomeni pritožbo ali klic na pomoč; tretja je prav tako simbolna in ima pomen zavrnitve z možnim agresivnim ponavljanjem pritoževanja ali pa pokore in samokaznovanja ob krivdi (po Spear, 1966; Merskey, 1968).

V te vrste razlag lahko štejemo tudi povezave kronične bolečine s psihološkim mehanizmom navezanosti, kot so ga opredelili Bowlby in nekateri drugi avtorji (1979, 1982; po Porter, Davis, Keefe, 2007). Navezovalno vedenje in doživljanje poskuša vzpostaviti ali ohraniti bližino, stik, povezavo s pomembno osebo (mati, oče, skrbnik, kasneje partner, bližnji, zdravstveno osebje) v različnih stiskah. Oblikuje se v zgodnjem otroštvu, prevladujoči načini ali stili pogosto ostanejo podobni v celotnem življenju. Najpomembnejši so: varni (značilen za večino otrok) in ne-varni, ki se nadalje delijo na izogibajoči (na zunaj izmikanje, na znotraj zadržana stiska), ambivalentni an-ksiozni (hkrati iskanje in zavračanje stika) in dezorganizirani stil

(vedenje je nestabilno, vsakič drugačno). Kaže, da bolniki, za katere je značilna anksiozna navezanost, doživljajo bolečinske težave najmočnejše, nekoliko manj tisti z izogibalno navezanostjo, relativno najmanj težav pa imajo tisti z značilno varno navezanostjo. Na splošno se več kroničnoboječinskih težav kaže v povezavi z osebno zgodovino in z nekaterimi osebnostnimi značilnostmi: stresi in travme v otroštvu (izguba, zloraba, odsotnost podpore), slabi družinski in partnerski odnosi, nevroticizem, ekstravertiranost, pesimizem, zunanje mesto nadzora, slaba samopodoba, duševne motnje (depresija, anksioznost, somatske), itd. (Kovačič, Horvat, 2015).

Psihodinamične razlage so izšle iz kliničnih izkušenj in študij primerov, zato ni nenavadno, da jih empirična kvantitativna preverjanja večinoma niso podprla ali vsaj niso potrdila njihovih skrajnih formulacij. Kasnejše raziskave so na primer pokazale, da se pri večini bolnikov »nagnjenost k bolečini« ne da dokazati in da razvoj psihične bolezni običajno sledi kronični bolečini. Na osebnostnem vprašalniku MMPI so imeli mnogi bolniki z bolečino v hrbtenici visoke točke pri nevrotični trojici lestvic depresije, hipohondrije in histerije. Nekateri od njih so bili slučajno pred razvojem bolečine zajeti v epidemiološko raziskavo, kjer so bili njihovi rezultati normalni, kar dokazuje, da je njihovo kasnejše slabše psihično stanje posledica dolgotrajne bolečine in trpljenja in ne obratno (po Asmundson, Wright, 2004; po Tyrer, 2006). Vse to seveda ne pomeni, da so psihodinamične razlage povsem in v vseh primerih neveljavne, z vidika celovite teorije bolečine pa je predvsem pomembno, da so v času prevlade biomedicinskega modela prve sistematično opozorile na vlogo psihičnih dejavnikov.

::5.2 Osnovni biopsihosocialni modeli bolečine

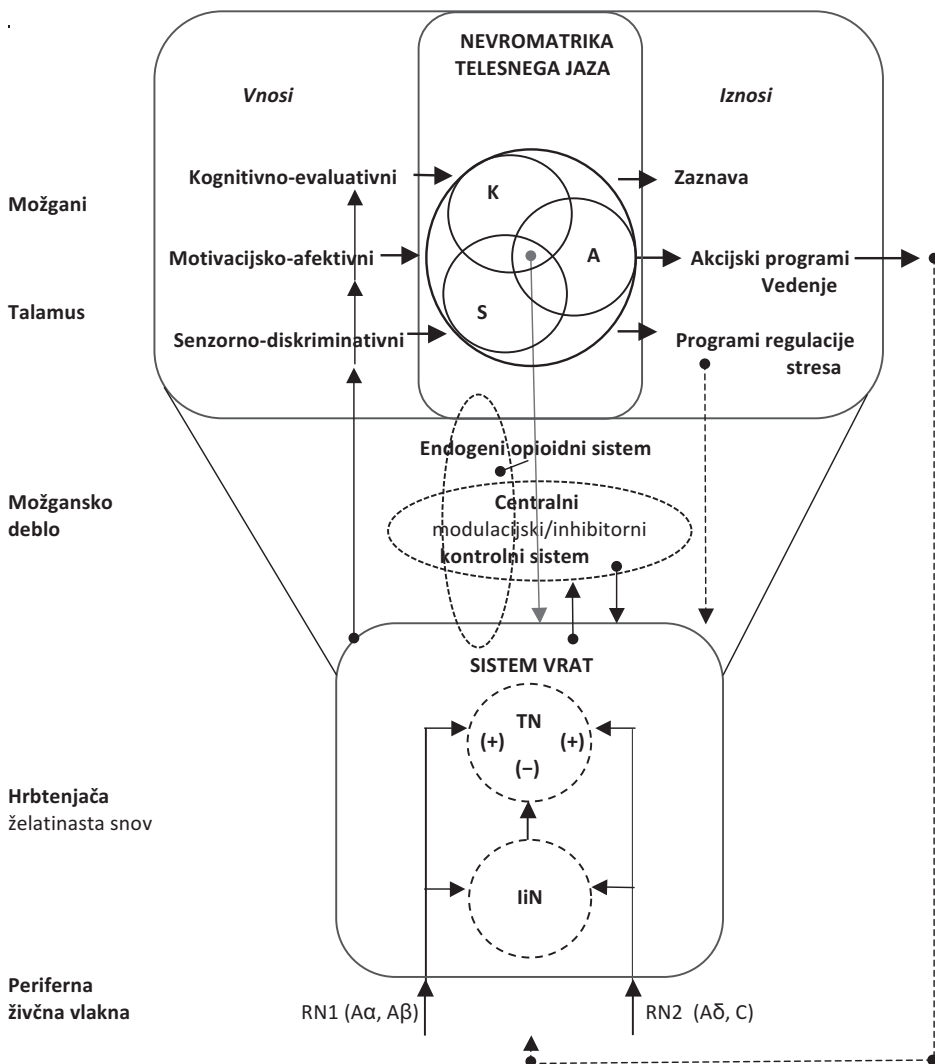
Na osnovi splošnega biopsihosocialnega modela zdravja in bolezni so razvili več posebnih različic za bolečino. Med prvimi je tak model bolečine razvil Loeser (1982), podobnega je z nekoliko drugačnimi izrazi opisal Waddell (imenovan je tudi Glasgowski model; 1987, 1992; Waddell, Turk, 2001), oba sta osnovana predvsem na izkušnjah s terapijo bolečine v hrbtu oziroma križu. Bolečino pojmujeta kot dinamični proces, na katerega vplivajo biološki, psihološki in socialni (tudi kulturni) dejavniki. Proces se razvija skozi štiri ravni v okviru socialnega okolja (prvi termin je Loeserjev, drugi Waddellov): (1) nocicepcija – občutenje, senzorna raven; (2) bolečina (zaznava) – zaznava z oceno, osnovna kognitivna raven (osnovana tudi na prepričanjih in stališčih); (3) trpljenje (čustvena stiska, distress) – čustvena, afektivna raven; (4) vedenje – vedenjska raven (umik, izogibanje). Te ravni so analogne tistim v splošnem biopsihosocialnem modelu, kjer si sledijo telesna težava, bolezen; slabo počutje, oslabelost, bolečine, trpljenje, stiska; bolezensko vedenje – umik, izogibanje aktivnostim; prevzete vloge bolnika (Engel, 1977). Prečna časovna predstavitev obeh modelov je na Sliki 3.

Slika 3

Teorija vrat in model nevromatrike

Združena shema teorije vrat in modela nevromatrike z nevroatomskimi predeli, centralnim (modulacijskim / inhibitornim) kontrolnim sistemom in endogenim opioidnim sistemom kot glavnimi psihofiziološkimi sistemi in procesi, ki določajo bolečino. Vsi sistemi so v interakciji. (Osnovano na Melzack, Wall, 1965, 1988; Melzack, Casey, 1968, Melzack, Katz, 2004.)

RN - receptorski nevron (1. reda), IiN - inhibitorni interneuron v želatinasti snovi, TN - transmissijski nevron (2. reda), (+) - ekscitacija, (-) - inhibicija; S - senzorni, A - afektivni, K - kognitivni nevromoduli in procesi v nevromatriki telesnega jaza.

Čim intenzivnejša je bolečina, kolikor dlje traja in prehaja v kronično, toliko bolj sta vpleteni tudi tretja in četrta raven in toliko bolj povratno vpliva na fiziološke, psihološke in socialne vidike celotnega življenja. Interakcija teh dejavnikov pogosto vodi do neustreznega bolezenskega vedenja in posledično do nezmožnosti. Najbolj pomembna sta nasprotna si vzorca vedenja in čustvovanja: izogibanje zaradi strahu (glede na to je blizu modelom, opisanim v poglavju 5.5) in postopno povečevanje aktivnosti s telesno vadbo. Po pregledu več raziskav je Waddell (1992) zaključil, da je po načrtni postopni aktivni vadbi prišlo do statistično in klinično pomembno zmanjšane bolečine in psihične stiske, izboljšanja kardiovaskularnega stanja, višje ravni zmožnosti in redkeje izgube dela.

::5.3 Vedenjski model instrumentalnega pogojevanja

Fordyce in sodelavci (1976, 1982, 1988; po Gatchel, Howard, Kishino, 2008; po Asmundson, Wright, 2004) so kronično bolečinsko vedenje razlagali z modelom instrumentalnega ali operantnega pa tudi klasičnega pogojevanja. Vzorci vedenja ob akutni bolečini so z mehanizmom ojačenja ohranjeni dalj časa in lahko postanejo kronični. Ker se v neredkih situacijah ob čustvih strahu, krivde, nemoči pojavlja tudi bolečina, se lahko vsi ti doživljaji medsebojno pogojujejo in se bolečina pojavi v podobnih situacijah tudi, ko ni škodljive stimulacije. Pri akutni bolečini se ob poškodbi ljudje odzivajo na različne načine (beg, umik, izogibanje aktivnosti, sprememba aktivnosti, npr. šepanje), ki imajo adaptivno funkcijo zmanjšati bolečino in verjetnost nadaljnje poškodovanosti. Ti vzorci vedenja so ojačeni prav z zmanjšanjem trpljenja zaradi zmanjšanega vzdraženja bolečinskih receptorjev. Toda lahko postanejo tudi trajni in slabo prilagojeni, ko se ojačenje premesti z zmanjšanja škodljivega občutenja (nocicepcije) na različne zunanje spremljevalne pozitivne (več pozornosti družinskih članov) in negativne (zmanjšana odgovornost za opravljanje različnih nalog) ojačevalce. Vedenjski vzorci, ki so kratkoročno koristni pri akutni bolečini, so dolgoročno lahko škodljivi pri kronični bolečini. Gre torej za celovito učenje, ki obsega celotno osebo, neposredno okolje in mehanizme nastanka ter vzdrževanja vedenja. Te mehanizme opisuje tudi socialna teorija učenja po Banduri, s prevzemanjem po modelih naučene vloge bolnika. Z vplivanjem na take ojačevalce in hkrati posledice bolečinskega vedenja je to vedenje možno spremeniti, povečati telesno in splošno dejavnost ter zmanjšati pritoževanje, počivanje, izogibanje aktivnostim in zanašanje na zdravila, s tem pa tudi zmanjšati trpljenje in obseg nezmožnosti. Tehnike vedenjske terapije bolečine, kot so stopnjevana telesna vadba, počasno opuščanje zdravil, socialno vplivanje in izpostavitve, katerih temelj je instrumentalno pogojevanje, so se v raziskavah in v praksi izkazale kot učinkovite, potrditve teh učinkov pa kažejo že osebne izkušnje vsakdanjega življenja.

5.4 Biološki vedenjsko-kognitivni modeli

Biološko-vedenjski model bolečine, ki so ga razvijali Turk in sodelavci (1983, 1999, 2002; po Asmundson, Wright, 2004), je izšel iz diatezno-stresnih teorij psihopatologije, kognitivne usmeritve in kognitivno-vedenjske terapije. Morda je prvi model, ki je poleg vedenjskih vključil tudi kognitivne elemente. Ključne prvine modela so diateza za bolečino, stresor (npr. nocicepcija, spor z zakoncem), fiziološka odzivnost (dolgotrajna aktivacija simpatičnega živčevja, mišična napetost), kognicija (pretirana pozornost, katastrofične misli), emocija (strah, tesnoba), izogibalno vedenje in socialni odnosi (reakcije bližnjih na izražanje bolečine). Diateza je predispozicija, nagnjenost, ranljivost, dovzetnost za bolezen ali motnjo, v tem primeru za bolečino (za znižanje praga ali nociceptivno aktivacijo) in težnja odzvati se na telesne občutke s strahom. Lahko je biološka, dedna, naučena v socialnih situacijah, pridobljena zaradi travme ali kombinacija teh dejavnikov. Naštete prvine odločilno vplivajo na vrsto, jakost in trajanje bolečin ali drugih zdravstvenih težav. Kronična bolečina in z njo povezana nezmožnost je proizvod interakcije med dovzetnostjo, posebnimi kognitivnimi, vedenjskimi, socialnimi ter fiziološkimi vzorci odzivov (npr. senzitivizacija osrednjega živčevja, klasično/instrumentalno pogojevanje delovanja avtonomnega in somatskega živčevja) na bolečinske občutke in druge stresorje ter neprilagojenimi odzivi na posledični distress. Odločilno je torej pričakovanje in odziv na distress, ne pa sam nociceptivni vnos (po Asmundson, Wright, 2004).

Novjša, t. i. psihološka vedenjska teorija Staatsa in sodelavcev (2003, 2004) vključuje številne dejavnike bolečine znotraj glavnih v biopsihosocialnem modelu: biološke (fiziološke), psihološke (pogojeno učenje, kognicijo, emocije, osebnost, vedenje) in socialne (družina). Osrednjo vlogo ima čustveno stanje, ki je posrednik nocicepcije v bolečinsko vedenje. V raziskavah so pokazali, kako se bolečina zmanjša, če se zmanjšata anksioznost in jeza ali če se izboljša razpoloženje, npr. s prijetnimi sanjarjenji.

Kognitivna teorija postavlja, da spoznavni procesi – zaznave, pozornost, spomini, učenje, mišljenje s posebnimi vzorci prepričanj, stališč, pričakovanj, razlag, odločanja, spoprijemanja in reševanja problemov – bolj celovito kot prejšnji psihološki teoretski sistemi razložijo človekovo vedenje in doživljanje. Dojemanje (kronične) bolečine je odvisno od poznavanja telesnih procesov, osebne ocene izvora in tudi od splošnih nazorov o življenju in smrti, po drugi strani pa dolgotrajno obremenjujoče doživljanje bolečine sčasoma vpliva na to, kako posameznik razume, gradi, osmišlja svet in v njem deluje. Posebno pomembno je prepričanje, ali posameznik v večji meri sam s svojimi dejanji nadzoruje svoje življenje ali pa ta nadzor prihaja od zunanjega sveta, tudi od naključij, je torej mesto nadzora znotraj ali zunaj (Rotter, 1966). Na splošno so bolniki, ki so se nagibali k notranjemu mestu nadzora, imeli manj telesnih in psihičnih simptomov ter bolje napredovali v terapiji kot tisti s prepričanjem o zunanjem mestu nadzora, saj se spoznavno in vedenjsko skladno aktivno spoprimejo s težavami. Prepričanja o zunanjem mestu nadzora so

pogosto disfunkcionalna in prispevajo k nesodelovanju in neuspehu obravnave, lahko so jedro problema kronične bolečine, zato je kognitivno-vedenjska obravnava usmerjena na njihovo spreminjanje.

Raziskave podpirajo uporabnost biološko-vedenjskega in kognitivnega modela bolečine (Turk, 2002; Staats, 2003; Asmundson, Wright, 2004). Programi obravnave bolečine so usmerjeni na podporo pacientovega prepričanja o zmožnosti notranjega mesta nadzora in s tem nadzora nad bolečino. Posledica tega je, da pripiše izboljšanje lastni volji in lastnim sposobnostim, dosedanja prepričanja pa postanejo bolj konstruktivna in pozitivnejša. Vse to vodi do dolgoročnih pozitivnih sprememb vedenja, spoprijemanja in čutnih, čustvenih ter spoznavnih vidikov bolečine, kar se odraža v normalizirani ravni fiziološke vzburjenosti, zmanjšanju bolečine in v večji opravljeni zmožnosti.

::5.5 Model izogibanja zaradi strahu

Pomembno psihološko spremenljivko, strah pred bolečino in posledično izogibanje določenim dejavnostim, je med biopsihosocialne sestavine vključilo več modelov. Njihova načela izvirajo iz opazanj o pomembnosti anksioznosti in pretirani občutljivosti za bolečino, iz teorije instrumentalnega pogojevanja in pojma bolezenskega vedenja ter iz kognitivne teorije izogibanja. Čustvo strahu je eno od primarnih in se v osebnem razvoju verjetno razvija ravno iz izkušnje bolečine. Otrokov izogibalno vedenje, ko se poskuša umakniti predmetu ali situaciji, ki mu je prej povzročila bolečino in je zato osnovano na povečani pozornosti in pričakovanju ponovne bolečine, je pramodel strahu (prim. Milivojević, 2008), zato je strah prvi in najpomembnejši med psihološkimi dejavniki bolečine. Ko oseba doživlja hudo bolečino, se lahko odzove na dva nasprotna si načina – ali s soočenjem ali z izogibanjem, kar je odvisno od izkušenj z bolečino in podobnimi stresnimi dogodki, od pričakovanj, od ocene o naravi bolečine, pa tudi od motivacije in osebnostne naravnosti. Izogibanje lahko vodi v zmanjšano aktivnost, zmanjšano splošno zmožnost in potrnost. Strah pred bolečino in poškodbo tako včasih bolj onesposablja ter škodi kot bolečina (Linton, Shaw, 2011) oziroma vzrok zanjo.

Najbolj obsežen model izogibanja zaradi strahu je izdelal Vlaeyen s sodelavci (1995, 2000). V njem je zelo pomembna osnovna ocena bolečine: če je ocenjena kot prehodna in obvladljiva, se posameznik sooči z njo na prilagojen način, ki omogoča okrevanje. Če je ocenjena kot ogrožajoča, kot katastrofa, ki se je ne da zmanjšati in obvladati, se posameznik odzove neprilagojeno, z ohranjanjem ali povečanjem strahu (vse do fobije), z umikom, omejevanjem aktivnosti, medtem ko ima še nadalje bolečine (tudi take, ki niso nujno povezane z izvorno). S tem vzdržuje začarani krog strahu in izogibanja, kar vodi do zmanjšanih zmožnosti. Pri ljudeh s strahom pred bolečino sta povezani anksiozna preobčutljivost in bojazen za zdravje, to je prepričanje, da so telesni znaki in simptomi kazalci resne bolezni, zato so na poseben način pozorni in se odzivajo na informacije o bolečini. Strah

pred bolečino ima za posledico zmanjšano izvajanje telesnih dejavnosti, korelacija med njim in funkcionalno zmanjšano zmožnostjo je višja kot s kazalniki jakosti bolečine (Vlaeyen, 1995). Po drugi strani so zmanjšanje bolečine, spremembe negativnega razmišljanja in čustvovanja, to je strahu pred gibanjem, dobri napovedniki vrnitve na delo (Vlaeyen in Linton, 2000). Z vidika terapije bolečine so se pokazale kot najbolj učinkovite tehnike zmanjševanja strahu (kot je postopna izpostavitve), s pomočjo katerih je možno pri bolnikih zmanjšati izogibalno vedenje in z njim povezano splošno zmanjšano zmožnost (Vlaeyen, Linton, 2000; Wide-man, Adams, Sullivan, 2009).

::5.6 Kontekstualni kognitivno-vedenjski model sprejemanja bolečine

Posebno razlago in model je razvil McCracken (1998, 2004, 2005) s tem, da je vanj vključil drugačen način odzivanja na bolečino – sprejemanje, predajanje in zavezanost. Ta pojem in dejavnost izhaja iz praktičnih vzhodnih filozofij, nekaterih religij, tehnik meditacije, teorije kontekstualnega funkcionalizma ter terapije sprejemanja, predajanja in zavezanosti. Vodilo ga je spoznanje, da lahko psihološke terapije bolečine z učenjem kognitivnih in vedenjskih strategij spoprijemanja, zlasti s pretiranimi poskusi prevlade in boja z bolečino, v nekaterih okoliščinah poslabšajo stanje in postanejo del problema in ne rešitev. Ko poskušajo zmanjšati neprijetne in strah vzbujajoče občutke, čustva in misli, poskušajo kontrolirati doživljanje in tako izboljšati celotno delovanje. Sprejemanje pa je zavestna izključitev poskusov kontrole nad doživljanjem, njegovo voljno zavedanje, a obenem čim bolj polno življenjsko delovanje, ne glede na z bolečino povezane občutke, misli, čustva ki bi sicer ovirali to sodelovanje. To je možno doseči z izpostavitvijo, pozornostjo, čuječnostjo, opazovanjem in občutenjem sebe, razjasnitvijo vrednot, kognitivno ločitvijo procesa in vsebine mišljenja ter zavezanostjo aktivnosti. Nekaj raziskav je primerjalo spoprijemanje in sprejemanje s pomočjo vprašalnika o sprejemanju kronične bolečine (McCracken, 2004) ter pokazalo, da je sprejemanje pomembno povezano z zmanjšanjem bolečine, nezmožnosti, negativnega razpoloženja, depresije, anksioznosti in izboljšanjem telesne in delovne zmožnosti.

::5.7 Model napačno vodenega reševanja problemov

Ecclestone in Crombez (2007) sta izpostavila zaskrbljenost kot naravni način reševanja problemov, ki pa se ob neuspešnih poskusih zdravljenja v samoojačujoči zanki vse bolj stopnjuje in celotno stanje še poslabša. Razmišljanje o možnih negativnih izidih in načrtovanje rešitev, čustveno doživljanje, zaskrbljenost in ocenjevanje so del človekove evolucijske predispozicije za reševanje življenjskih problemov. Skrbi zaradi bolečin so naravna strategija reševanja problemov, ki pa ima lahko negativne dolgoročne posledice. Trpečemu posamezniku dolgotrajna bolečina zato znova in znova vzbuja pozornost, skrbi in sproža poskuse zmanjševanja, čeprav ima

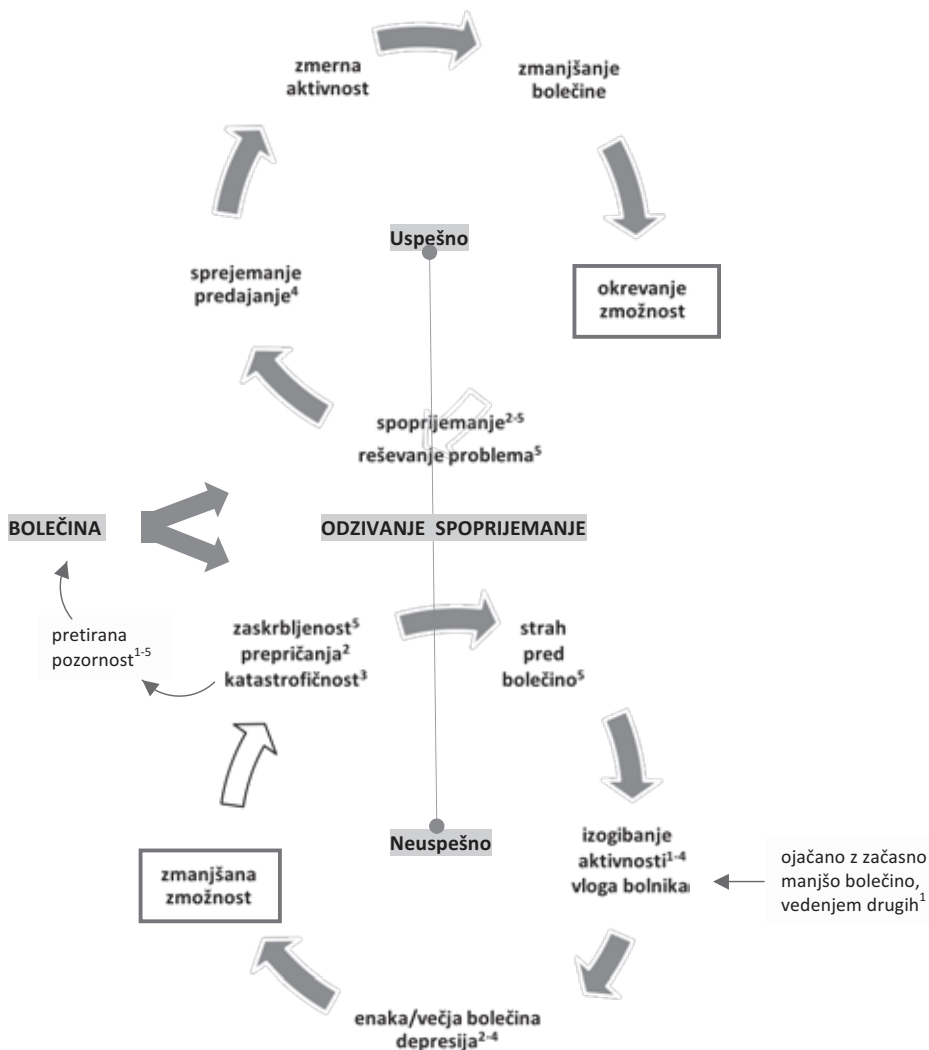
malo upanja v uspeh. Ko se več zaporednih poskusov zmanjšanja bolečine izjalovi, so skrbi ojačene, bolniki pa so ujeti v začarani krog vse več neuspešnih poskusov zmanjšanja bolečine in vse večjih skrbi. Različni farmakološki, kirurški, fizikalni pa tudi psihološki terapevtski postopki, osredotočeni na zmanjšanje bolečine, so neuspešni, ker je strategija reševanja problema napačna. V teh primerih je ustrežnejša strategija usmerjena na druge, bolj funkcionalne cilje, na povečanje splošne aktivnosti in nove vrste aktivnosti, ne pa neposredno na zmanjšanje bolečine.

::6 ZAKLJUČEK

Bolečina je neprijetni čutni, čustveni, miselni in vedenjski izkustveni izid (psihološka raven) aktivnosti v centralnem živčnem sistemu in interakcij številnih podsistemov (nevrofiziološka raven) na temelju zaznave dejanske (fizična in nevrofiziološka raven) ali možne telesne poškodbe (psihološka raven) in sklopa sedanje in preteklih fizičnih in socialnih situacij (sociokulturna raven). Splošno je sprejeto, da številni psihosocialni dejavniki kot so pozornost, izkušnje in učenje, razpoloženje, socialni kontekst itd. vplivajo na raven bolečine. Bolečina – zlasti kronična z nejasno, neugotovljeno, morda odsotno telesno patologijo – je torej predvsem psihološki pojav, s posebno nevrofiziološko (endokrino-imunsko) osnovo. Zato so psihološke raziskave in razlage zelo pomembne in zato je podan ta kratek, okviren (podrobnosti posameznih teorij in modelov so v obsežnem seznamu virov), a sistematičen pregled od prvotnih, tradicionalnih do sodobnih znanstvenih razlag bolečine. Ker privzeti koncepti in modeli bolečine določajo smer diagnostične in terapevtske obravnave, njene cilje, metode, kriterije učinkovitosti, pa tudi odnos do bolnika, je njihovo poznavanje pomembno ne le teoretsko, ampak tudi praktično terapevtsko. Čeprav je tradicionalno biomedicinsko razumevanje še precej prisotno, je v zadnjih desetletjih v pojmovanju bolečine očiten premik od bioloških do biopsihosocialnih modelov in od dvojnosti somatogeno – psihogeno do njune enovitosti, torej k vse bolj celostni obravnavi bolečine (prim. Gatchel idr., 2007). Psihološki modeli bolečine so v temelju biopsihosocialni, saj upoštevajo medicinsko-fiziološko zgodovino in sedanost bolečine ter široko zajemajo različne vidike vedenja, doživljanja in (socialnega) okolja, torej vse več dejavnikov in spremenljivk v njihovem kontekstu, funkcijah ter interakcijah, to je v celotni življenjski situaciji trpečega. Pojem bolečine dopolnjujejo s posameznimi psihološkimi prvinami ali procesi, ki so bili dotlej spregledani: instrumentalno (senzorno in socialno) pogojevanje, pretirana pozornost, strah, izogibanje, zaskrbljenost, izkrivljena premlevanja (ruminacije), katastrofična prepričanja itd. Združena shema kognitivno-emocionalno-vedenjskih modelov kronične bolečine z uspešnim in neuspešnim odzivanjem ter spoprijemanjem in z večino pomembnih prvin ali procesov je prikazana na Sliki 4. Gre torej za drugačno, biopsihosocialno ali, če uporabimo ožji termin z vidika opisanih modelov, nevropsihološko paradigmo bolečine.

Slika 4

Združena shema kognitivno-emocionalno-vedenjskih modelov kronične bolečine z uspešnim (zgoraj in neuspešnim (spodaj) odzivanjem in spoprijemanjem z bolečino, izid je v okviru. Navedene so glavne prvine kot faze v celotnem procesu, nadpisane številke označujejo posebej poudarjene v posameznem modelu: 1 – vedenjski, 2 – biološki kognitivno-vedenjski, 3 – izogibanje iz strahu, 4 – sprejemanje in predajanje, 5 – napačno usmerjeno reševanje problema (v članku razdelki 5.3-5.7).

Modeli se marsikdaj razlikujejo le v poudarkih ali terminologiji, nekateri so zato poskušali integracije, med njimi še najbolj t.i. integrirani model diateze in stresa Asmundsona in Wrighta (2004), ki združuje empirično podprte elemente več mo-

delov bolečine. A kaže, da je potrebna še bolj celovita in bolj sistematična integracija. Nobeden od modelov ni najboljši ali najbolj ustrezen za vse primere, zato ni smiselno slediti le enemu, pač pa jih je v psihološki obravnavi najboljše uporabljati po klinični izkušnji in presoji ter glede na individualne posebnosti pacientov tudi kombinirati. Številni interdisciplinarni programi obravnave in obvladovanja bolečine, razviti v okviru teh modelov, so bolj zahtevni kot tisti po biomedicinski paradigmi, a stroškovno in terapevtsko učinkoviti (Gatchell idr., 2007; Azar, 2011; Kovačič, Horvat, 2016; Horvat, Jamnik, 2016), ker sorazmerno najboljše doslej vodijo do povrnitve funkcioniranja in do izboljšanja kakovosti življenja oseb s kronično bolečino.

V bodoče bi bilo treba zaradi številnosti in prepletenosti različnih dejavnikov bolečine natančneje določiti tiste psihološke spremenljivke, njihove kombinacije in časovne poteke, ki odločilno vplivajo na različne osebe (osebnosti) s kronično bolečino. Potrebno bi bilo tudi razmejiti psihološke koncepte in poenotiti terminologijo. Poleg tega opisani psihološki modeli ne vključujejo ali le posredno vključujejo pojav placeba in noceba. Ker gre za snov ali postopek, ki je farmakološko nevtralen, a (ne)ugoden najverjetneje zaradi psiholoških zavestnih in nezavednih mehanizmov pogojevanja, pričakovanja in družbenih vplivov, ter zato, ker je pri kronični bolečini tako pomemben, bi moral biti del celostnega modela. Obstoj tega nekoliko skrivnostnega učinka je bil doslej bolj ali manj podprt le statistično, ne pa materialno biološko, sodeč po novi raziskavi (Tétreault idr., 2016) pa se morda odpira pot tudi za to, saj se pokazalo, da je placebo analgezija povezana z aktivnostjo znotraj desnega srednjega frontalnega girusa. Dopolnitev modelov in teorij v skladu z naštetim bi pripomogla k celovitejšemu razumevanju bolečine, olajšala integracijo spoznanj, v praksi pa omogočila boljše preverjanje učinkovitosti in lažjo izbiro optimalne psihološke obravnave. Sistematični pregled dosedanjih konceptov, modelov in teorij bolečine je korak v to smer.

::LITERATURA

- Asmundson, G.J.G., Wright, K.D. (2004) »Biopsychosocial approaches to pain.« V: Hadjistavropoulos, T., Craig, K.D. (ur.) *Pain - Psychological Perspectives*. Lawrence Erlbaum Associates, Mahwah, New Jersey London; 35-57.
- Azar, B. (2011) »Psychology is key to pain management.« November, Vol 42, No. 10. 24. <http://www.apa.org/monitor/2011/11/pain-management.aspx>
- Bonica, J.J., Loeser, J.D. (2001) »History of pain concepts and therapies.« V: Loeser, J.D., Butler, S.H., Chapman, C.R., Turk, D.C. (ur.) *Bonica's Management of Pain*. 3rd edition. Lippincott Williams & Wilkins Publishers. 49-58.
- Breuer, J., Freud, S. (1893-5/ 2003) *Študije o histeriji*. Ljubljana : Delta.
- Chapman, C.R., Turner, J.A. (2001) »Psychological aspects of pain. » V: Loeser, J.D., Butler, S.H., Chapman, C.R., Turk, D.C. (ur.) *Bonica's Management of Pain*. 3rd edition. Lippincott Williams & Wilkins Publishers. 180-190.
- Cope, D.K. (2010) »Intellectual milestones in our understanding and treatment of pain.« V: Fishman, S.M., Ballantyne, J.C., Rathmell, J.P. (ur.) *Bonica's Management of Pain*. 4th edition: Lippincott Williams & Wilkins Publishers.

- Descartes, R. (1633/1662/1664) *De homine*.
<http://cw.routledge.com/textbooks/alevelphilosophy/data/A2/Descartes/DescartesIntermingling.pdf>
http://www.rpe.ac.uk/journal/issue/journal_39_4/ex-libris.pdf
- Eccleston, C., Crombez, G. (2007) »Worry and chronic pain: a misdirected problem solving model.« *Pain*; 132: 233-246.
- Engel, G. (1977). »The need for a new medical model: a challenge for biomedicine.« *Science*, 196 (4286): 129-136.
- Fishman, S.M., Ballantyne, J.C., Rathmell, J.P. (2010) (ur.) *Bonica's Management of Pain*. 4th edition: Lippincott Williams & Wilkins Publishers.
- Fordyce, W.E. (1988) »Pain and suffering. A reappraisal.« *Am Psychol*. Apr;43(4):276-283.
- Fuchs, P.N., Peng, Y.B., Boyette-Davis, J.A., Uhelski, M.L. (5 May 2014). »The anterior cingulate cortex and pain processing.« *Frontiers in Integrative Neuroscience*. **8**. doi:10.3389/fnint.2014.00035.
- Gatchel, R.J., Peng, Y.B., Peters, M.L., Fuchs, P.N., Turk, D.C. (2007) »The biopsychosocial approach to chronic pain: scientific advances and future directions.« *Psychol Bull*. Jul;133(4):581-624. <http://www.ncbi.nlm.nih.gov/pubmed/17592957>
- Gatchel, R.J., Howard, K.J., Kishino, N.D. (2008) »The biopsychosocial approach.«
<http://www.practicalpainmanagement.com/treatments/psychological/biopsychosocial-approach>
- Hadjistavropoulos, T., Craig, K.D. (2004) (ur.) *Pain - Psychological Perspectives*. Lawrence Erlbaum Associates, Publishers, Mahwah, New Jersey London; 13-34.
- Horvat, B., Jamnik, H. (2016). Importance of an education program for patients with chronic widespread pain. *International Journal of Rehabilitation Research* (v tisku).
- Jacobson, L., Mariano, A.J. (2001) »General consideration of chronic pain.« V: Loeser, J.D., Butler, S.H., Chapman, C.R., Turk, D.C. (ur.) *Bonica's Management of Pain*. 3rd edition. Lippincott Williams & Wilkins Publishers. 241-254.
- Jensen, M.P., Turk D.C. (2014) »Contributions of Psychology to the Understanding and Treatment of People With Chronic Pain Why It Matters to ALL Psychologists.« *American Psychologist*, Feb-March, 106-118. <https://www.apa.org/pubs/journals/releases/amp-a0035641.pdf>
- Kovačič, D. (2014) »Bolečina: psihološka stran mehanizma preživetja.« *Anthropos*, 46, 1/2, 65-86.
- Kovačič, D., Horvat, B. (2016) »Bolečina : psihološka rehabilitacija oseb s kronično razširjeno nerakavo bolečino.« V: Kovačič, D. (ur.) *Psihologija v rehabilitaciji oseb s telesno in povezano duševno zmanjšano zmožnostjo*. Ljubljana: Univerzitetni rehabilitacijski inštitut Republike Slovenije - Soča, 61-73.
- Linton, S.J., Shaw, W.S. (2011) »Impact of psychological factors in the experience of pain.« *Physical therapy*, 91, 700-711.
- Loeser, J.D. (1982) »Concepts of Pain.« In: Stanton-Hicks, J., Boaz, R. (ur.) *Chronic Low Back Pain*. Raven Press. New York. 145-148.
- Loeser, J.D., Butler, S.H., Chapman, C.R., Turk, D.C. (2001) (ur.) *Bonica's Management of Pain*. 3rd edition. Lippincott Williams & Wilkins Publishers.
- McCracken, L.M. (1998) »Learning to live with the pain: acceptance of pain predicts adjustment in persons with chronic pain.« *Pain*; 74, 21-27. https://contextualscience.org/system/files/McCracken_L_M_1998.pdf
- McCracken, L.M., Vowles, K.E., Eccleston C. (2004) »Acceptance of chronic pain: component analysis and a revised assessment method.« *Pain*; 107 159-166. https://www.somasimple.com/pdf_files/acceptance_pain.pdf
- McCracken, L. M. (2005). *Contextual cognitive-behavioral therapy for chronic pain: Progress in pain research and management*. Volume 33. Seattle, WA: IASP Press.
- Mednarodna klasifikacija funkcioniranja, zmanjšane zmožnosti in zdravja (MKF). Inštitut za varovanje zdravja Republike Slovenije (IVZ RS). Inštitut Republike Slovenije za rehabilitacijo (IRSR) 2006. (Izvorno: International Classification of Functioning, Disability and Health (ICF). WHO Geneva 2001)

- Melzack, R., Wall, P.D. (1965) »Pain mechanisms: a new theory.« *Science*, Nov 19;150(3699):971-9.
- Melzack, R., Casey, K.L. (1968) »Sensory, motivational and central control determinants of chronic pain: A new conceptual model.« V: Kenshalo, D.R. (ur.) *The skin senses*. Proceedings of the first International Symposium on the Skin Senses. Tallahassee, Florida. Springfield:Charles C. Thomas. 423-443.
- Melzack, R., Wall, P.D. (1988, 1996a) *The challenge of pain*. Revised ed. London: Penguin Books.
- Melzack, R. (1996b). »Gate control theory: On the evolution of pain concepts.« *Pain Forum*, 5(1), 128-138.
- Melzack, R. (1999) »From the gate to the neuromatrix.« *Pain*; Aug;Suppl 6:121-6.
- Melzack, R. (2001) »Pain and the Neuromatrix in the Brain.« *Journal of Dental Education*, 65, 12, 1378-1382.
- Melzack, R., Katz, J. (2004) »The Gate Control Theory: Reaching for the Brain.« V: Hadjistavropoulos, T., Craig, K.D. (ur.) *Pain – psychological perspectives*. Lawrence Erlbaum Associates, Mahwah, New Jersey London, 13-34.
- Merskey, H., Spear, F.G. (1967) *Pain: psychological and psychiatric aspects*. Bailliere, Tindall and Cassel, London.
- Merskey, H. (1968) »Psychological aspects of pain.« *Postgrad. Med. J.* April, 44, 297-306.
<http://pmj.bmj.com/content/44/510/297.full.pdf>
- Merskey, H. (1994) »Pain and psychological medicine.« V: Wall, P.D., Melzack R. (1994) *Textbook of pain*. Churchill Livingstone. 903-920.
- Milivojević, Z. (2008) *Emocije – Razumevanje čustev v psihoterapiji*. Psihopolis, Novi Sad.
- Patel, N.B. (2010) »Physiology of pain“ V: Kopf, A., Patel, N.B. (ur.) *Guide to pain management in low-resource settings*. IASP. 13-17.
- Porter, L.S., Davis, D., Keefe, F.J. (2007) »Attachment and Pain: Recent Findings and Future Directions.« *Pain*. 2007 Apr; 128(3): 195-198. Published online 2007 Feb 23. doi: 10.1016/j.pain.2007.02.001
- Rotter, J.B. (1966). »Generalized expectancies of internal versus external control of reinforcements.« *Psychological Monographs* 80 (no. 609).
- Snoj, M. (2015) Slovenski etimološki slovar. Tretja izdaja, Spletna izdaja:
<http://www.fran.si/193/marko-snoj-slovenski-etimoloski-slovar>
- Spear, F.G. (1966) »An examination of some psychological theories of pain.« *British Journal of Medical Psychology*, Volume 39, Issue 4, pages 349-355.
- Staats, P.S. (2003) »Psychological behaviorism theory of pain.« *Pain Physician*, 6, 2.
<http://www.docstoc.com/docs/2217350/Psychological-Behaviorism-Theory-of-Pain-Has-its-Time-Come>
- Staats, P.S., Hekmat, H., Staats, A.W. (2004) »The psychological behaviorism theory of pain and the placebo: its principles and results of research application.« *Adv Psychosom Med*;25:28-40.
<http://www.ncbi.nlm.nih.gov/pubmed/15248365>
- Stanos, S.P, Tyburski, M.D., Harden, N. (2013) »Chronic pain.« V: Braddom, R.L. (ur.) *Physical Medicine and Rehabilitation*. 4th Edition. Expert Consult.
<http://www.expertconsultbook.com/expertconsult/r/books.do?method=display&branding=default>
- Symonds, T. (1998) »Pain: psychological aspects.« V: Pitts, M., Philips, K. *The psychology of health*. Routledge, 109-127.
- Tétreault, P., Mansour A., Vachon-Preseau E., Schnitzer T.J., Apkarian A. .V., Baliki M.N. (2016) »Brain Connectivity Predicts Placebo Response across Chronic Pain Clinical Trials« *PLoS Biology*. 14(10): e1002570. doi:10.1371/journal.pbio.1002570
<http://dx.doi.org/10.1371/journal.pbio.1002570>
- The neuromatrix of pain. The brain from top to bottom.
http://thebrain.mcgill.ca/flash/a/a_03/a_03_cr/a_03_cr_dou/a_03_cr_dou.html
- Turk, D.C. (2002). A diathesis-stress model of chronic pain and disability following traumatic injury. *Pain Research and Management*, 7, 9-19.

- Turner, J.A. (2008) »Psychological assessment and treatment of patients with chronic pain.« predavanje, 8. 6. 2008, Filozofska fakulteta, Ljubljana
- Tyrer, S. (2006) »Psychosomatic pain,« *The British Journal of Psychiatry*, 188: 91-93. <http://bjp.rcpsych.org/content/188/1/91.full>
- Vlaeyen, J.W. et al. (1995) »The role of fear of movement/(re)injury in pain disability.« *J Occup Rehab*; 5:235-52.
- Vlaeyen, J.W., Linton, S.J. (2000) »Fear-avoidance and its consequences in musculo-skeletal pain: A state of the art.« *Pain*; 85: 317-32.
- Waddell, G. (1987) »A new clinical model for the treatment of low-back pain.« *Spine*, 12: 632-644.
- Waddell, G. (1992) »Biopsychosocial analysis of low back pain.« *Baillieres Clin Rheumatol.* Oct;6(3):523-57.
- Waddell, G., Turk, D.C. (2001): »Clinical assessment of low back pain.« V: Turk, D.C, Melzack, R. (ur.) *Handbook of pain assessment*. The Guilford Press. 431-453.
- Wideman, T.H., Adams, H., Sullivan, M.J.L. (2009) »A prospective sequential analysis of the fear-avoidance model of pain.« *Pain*; 145, 1, 45-51.

**POLITIKA,
ESTETIKA,
METAFIZIKA**

**POLITICS,
AESTHETICS,
METAPHYSICS**

Luka Đekić
**TEMELJ POLITIKE
IN NJENO
RAZMERJE
DO PRAVA**

73-85

PRI MOSTIŠČARJIH 12
SI-1000 LJUBLJANA

::POVZETEK

NAMEN PRISPEVKA JE, KLJUB nezadovoljstvu nad delovanjem politike v sodobnem času, ponovno premisliti njeno bistvo oziroma naravo političnega. Na tej podlagi želimo ponovno opredeliti razsežnosti politike, s poudarkom na njenem razmerju do prava. V prispevku zagovarja dve temeljni tezi: a) politika bi morala biti primarno v službi zagotavljanja pravičnosti - le ta namreč obsega tako vprašanja glede pravične politične ureditve, pravičnih politik in pravičnih zakonov ter b) politika do določene mere mora vedno upravljati s pravom. Slednje utemeljuje s pomočjo najbolj tradicionalnega pristopa znotraj politične znanosti (t. i. normativni teoretični pristop), ki se ne ukvarja zgolj z razčlenjevanjem in analizo empiričnih dejstev v smislu »Kakšno je obstoječe družbeno in politično stanje« ampak predvsem z etičnimi vprašanji »Kakšno bi politično in družbeno stanje moralo biti«. Prispevek je zato na meji med etičnim in normativnim.

Ključne besede: politika, moč, pravičnost, pravo, (normativna) politična teorija

ABSTRACT*THE FOUNDATION OF POLITICS AND ITS RELATIONSHIP WITH LAW*

The main aim of the article is to re-think the essence of politics and its political nature regardless the contemporary dissatisfaction. Based on this we try to define the dimensions of politics while emphasising its relationship with law. We highlight two main thesis: a) politics should be primarily in the service of justice – including issues about fair political order, policies and laws, and b) politics should always cooperate with the law to some extent. We explain this with the most traditional approach within the political science (normative theoretical approach) which is dealing with questions about analysing the empirical facts (»what is the social and political status quo like«) as well as with ethical questions (»what should political and social status be like«). The contribution of this article is therefore on the crossroad between ethical and normative.

Key words: politics, power, justice, law, (normative) political theory

1. UVOD

Nezadovoljstvo velike večine ljudi nad delovanjem političnih odločevalcev oziroma nad politiko je v današnjem času veliko. Vera v to, da predstavlja nekaj nujnega in človeku potrebnega, izgublja na veljavi. Če posplošeno analiziramo vsakodnevno poročanje medijev doma in po svetu, ne moremo mimo dejstva, da je politika postala vse prevečkrat razumljena kot prizorišče neučinkovitosti, hipokrizije, konfliktnosti, korupcije, nepotizma, spletk, boja za oblast ter drugih nepriljubljenih zgodb, ki rušijo vero v njeno nujnost, upravičenost in kredibilnost.

Lahko rečemo, da v sodobni družbi prevladuje splošni pesimizem nad delovanjem politikov v politiki, ki je nekoč veljala za glavno dejavnost, katera lahko različnim družbam omogoči obvladovanje njihove usode (Gamble, 2005). Kot pravi Jernej Pikalo: »Za politiko zadnjih tridesetih let se včasih zdi, da ne ve kaj počne.« (Pikalo, 2005: 133) Posledice takšnega razmišljanja in delovanja so jasno vidne: visoka raven apatičnosti, močan upad skrbi za politiko, nizka volilna udeležba in vedno večja nezainteresiranost ljudi glede profesionalnega ukvarjanja z njo. Politika je umazan posel, se dostikrat sliši iz ust ljudi, kar nam sporoča, da ima sam »pojem politike negativno konotacijo - veže se predvsem na boj za oblast, kjer cilj opravičujoje sredstva«. (Lukšič, 2003: 251)

Nezadovoljstvo in razočaranje nad politiko se odraža tudi na akademskem področju (Gamble, 2005). To je vidno v izbruhu različnih tekstov, člankov in knjig na temo o njeni dokončni smrti, izčrpanosti, izumiranju in entropiji (Matteucci, 1999: 463). Za politološko raziskovanje, ki se v prvi vrsti ukvarja z definiranjem narave sveta politike, to sproža vrsto kompleksnih vprašanj. V nadaljevanju izpostavimo dve, ki se nam za našo analizo zdita bistvenega pomena. Prvič, če politika izgublja na svoji veljavi, ali jo je potrebno re-definirati ter kako? Torej, kaj je bistvo in temeljna naloga politike (ideal)? Drugič, če je temeljni ideal politike zagotavljati pravičnost, kakšno je njeno razmerje v odnosu do prava na praktični kot tudi akademski ravni?

V prispevku se na podlagi zastavljenih vprašanj v prvem delu lotevamo ponovnega premisleka glede bistva politike, v smislu njene opredelitve (t. i. širši in ožji vidik) in njene temeljne naloge (ideala). Na podlagi prvega dela se v drugem in tretjem delu, na podlagi širše opredelitve politike in njenih razsežnosti, osredotočamo na njen odnos do prava, ki predstavlja sestavni del političnega.¹ V sklepnem delu nato podamo subjektivni premislek glede pomembnosti politike in njenega odnosa do prava.

Metodološko gledano zastopamo enega najbolj tradicionalnih pristopov znotraj politične znanosti. Gre za normativno teoretični pristop, ki ne temelji zgolj na preučevanju empiričnih dejstev oziroma tistega »kar trenutno je« ampak tudi na preučevanju tega »kar bi moralo biti« (Stoker in Marsh, 2005: 1; Held, 1989: 18) oziroma kaj

¹ Ko govorimo o političnem mislimo na: politiko kot oblast, politiko kot ureditev in politiko kot identiteto (Gamble, 2005: 10).

bi bilo pravično. Menimo namreč, da meje možnega v politiki kot tudi v splošnem smislu nikoli niso določene zgolj z obstoječim. To pomeni, da je politične, pravne, ekonomske in družbene institucije vedno mogoče izboljševati in spreminjati (Đekić, 2016: 73). Prispevek tako temelji na meji med etičnim in normativnim.

::2. DEFINICIJA POLITIKE

Svet ni en sam, svetov je nešteto. Eden izmed svetov je tudi svet politike, ki ima svoj jezik, svoja pravila, svoje zakonitosti in akterje, kar pa ne pomeni, da ne biva in je ločen od drugih svetov, prav tako kot drugi svetovi bivajo v njem (Lukšič, 1997: 21). Ne glede na svojskost političnega sveta je potrebno poudariti, da obstajajo različni pojmi politike in ne samo en splošno priznan pojem (Dahl, 1997; Lukšič, 1997; Rohe, 1997; Della Porta, 2003; Gamble, 2005). Po mnenju Heywooda (1999) poznamo toliko različnih opredelitev politike, kolikor ostaja različnih avtoritet in pogledov nanjo. Zakaj je temu tako pa pojasnjuje Rohe, ki pravi, da je razlogov za različno konceptualizacijo več vrst. Lahko je to zaradi neumnosti ali zaostalosti ljudi, različnih družbenih interesov, različnega znanstvenega oziroma spoznavnega področja, različnega doživljanja ali izkušanja političnega, različnega družbenega konteksta glede na prostor in čas, različno religioznost, kulturo, vrednote itd (Rohe, 1997).

S politološkega stališča lahko rečemo, da je opredelitev političnega več zato, ker obstaja prav toliko političnih praks. Vsaka politična praksa ima svojo opredelitev političnega kot tudi svoj proizvod koncepta. Kljub različnim definicijam in pogledom na politiko pa se je v politični znanosti izoblikoval konsenz o dveh možnih definicijah.

::2.1 Politika v širšem smislu

V (naj)širšem smislu politiko definiramo kot sistem trajnih vzorcev (med)človeških odnosov, ki obsegajo moč, vladanje, izvrševanje, hierarhijo, avtoriteto in oblast (Gramsci, 1987: 108; Dahl, 1997: 47; Alemann, 2001: 282). Pri širšem razumevanju politike gre tako za sposobnost predstavništev, institucij in drugih dejavnikov po ohranjanju ali spreminjanju družbenega in fizičnega okolja (Held, 1989: 260). Kot pravi Sen je politika funkcija politične organizacije, ki je odvisna od vrste dejavnikov; vrsto vlade, vire njene moči in različnih sil oziroma interesov, ki jih želijo uveljavljati različni posamezniki in organizacije (Sen, 2002: 31). Politika tako predstavlja pojav, ki ga najdemo med vsemi formalnimi in neformalnimi institucijami, med vsemi posamezniki, skupinami in družbami.

Politika preči javno in privatno življenje saj se izraža v vseh dejavnostih pogajanja, kooperacije in boja za uporabo ter razdelitev sredstev. Prav tako je vpletena v domala vsa razmerja, strukture in institucije, ki jih vzpostavljajo dejavnosti produkcije in re-produkcije življenja določenih družb. Hkrati pogojuje in ustvarja vse vidike naših življenj oziroma je v jedru razvoja problemov v družbi in kolektivnih načinov njihovega reševanja (Held, 1989: 260; Stoker in Marsh, 2005: 8). Zato lahko rečemo, da vse

dokler obstajamo, se gibamo, množimo, vojskujemo, delamo in delujemo na različnih področjih ter na različne načine, politika nikoli ne bo izginila. Kot pravi Held enostavno nimamo možnosti, da bi živeli brez nje (Held, 1989: 253). Podobno meni tudi Kosik, ki jo opisuje kot usodo, saj si z njeno pomočjo vsak človek do določene mere pojasnjuje smisel svoje eksistence (Kosik v Čimić, 1981: 18).

Politika je podobno kot spolnost. Predstavlja človekovo dejavnost, katere ne moremo zanikati ampak jo moramo nadaljevati. Človek je ne ustvari in se ne odloči, da se ji bo pridružil, preprosto se zaveda, da je vanjo vpleten zaradi svojega človeškega položaja in eksistencialne nuje po samoohranitvi. Lahko jo sicer opusti, se ji odreče, jo prezira, vendar izogniti se ji ne more (Crick, 1997: 67) – če se ne ukvarjamo z njo, se ona ukvarja z nami (Čimić, 1981: 19). To nam dokazuje že sam politični odnos v katerega je vsak od nas vržen in se razlikuje od vseh drugih (združenjskih, družinskih in osebnostnih) odnosov, ki veljajo za čustvene, prostovoljne in v osnovi nepolitične (Rawls, 2011: 22, 233).²

Težave sodobnega sveta tako ne bodo odpravljene z odpovedjo in preziranjem politike ali zatekanjem v zasebno sfero, ampak samo s takšnim razvijanjem le te, ki nam bo omogočila bolj učinkovito in pravično organiziranje življenja. Kot bi rekel David Held: »Če hočemo, da izgine umazana podoba politike, potem je politično domišljanje alternativnih načrtov bistvenega pomena.« (Held, 1989: 253) Politika nam namreč odgovarja na tri temeljna bivanjska vprašanja: Kdo smo, kako naj bi živeli in kaj naj bi dobili (Gamble, 2005: 5)?

Pod (široko) razumevanje politike uvrščamo različne politike na področju zdravstva, kulture, energetike, človekovih pravic, gospodarstva (zasebnih/javnih podjetij), sociale, različnih združenj, verskih organizacij, civilno-družbenih skupin, klanov (Dahl, 1997: 49), bank, sindikatov, šolstva, društvenih predstojnikov, vse tja do politike pametne žene, ki si prizadeva za usmerjanje svojega moža (Weber, 1992: 21).³

Za politiko v širšem smislu, ki »predstavlja enega osrednjih družbenih pojavov sodobnega sveta«, (Bibič, 1981: 340) lahko rečemo, da predstavlja večino upravljanja⁴ z različnimi posamezniki in skupinami ljudi (Bergstrasser v Alemann, 2001: 282-283). Torej, gre za usmerjanje vseh človekovih dejavnosti v določeno smer za uresni-

² Za politični odnos je namreč značilno, da gre za posebne vrste odnosa znotraj temeljne strukture družbe, v katero posamezniki vstopamo z rojstvom in jo zapuščamo s smrtjo. Politična družba je tako na nek način zaprta in nesvobodna družba, saj v njo posamezniki ne vstopamo in je tudi ne zapuščamo po lastni volji – v njo smo enostavno vrženi v določenem trenutku zgodovinskega časa, brez naše privolitve (Rawls, 2011: 22, 233).

³ Za vse omenjene politike je značilno, da se vedno vežejo na t.i. »normativno oziroma vsebinsko razsežnost politike«, za katero je značilno ustvarjanje idealov oziroma normativnih predstav, v smislu opredeljevanja temeljnih nalog, vrednot in ciljev (Alemann, 2001: 283). Le te pa se lahko medsebojno tudi razlikujejo in v določenih primerih izključujejo.

⁴ Med upravljanjem (governance) in vladavino (government) Marsh in Furlong vzpostavita razliko. Pravita, da je upravljanje v primerjavi z vladavino, ki je v večini primerov vezana zgolj na procese in vprašanja glede formalnih struktur državne oblasti vezano širše, kar pomeni, da vključuje tako proizvodnjo kot akumulacijo in regulacijo skupnega dobrega na vseh ravneh, vključno z mednarodno. V prispevku zavzemamo stališče, da vladavina ni vezana zgolj na vprašanja formalnih struktur državne oblasti ampak vključuje oziroma zajema tudi upravljanje (Marsh in Furlong, 2005: 36-37).

čitev določenega cilja (Lukšič, 2003: 251). Pri tem je potrebno dodati, da so vse zgoraj našteje politike vedno do določene mere vezane na ožje razumevanje politike.

::2.2 Politika v ožjem smislu

Ko govorimo o ožjem razumevanju politike jo definiramo kot specifično sfero ali sklop formalnega delovanja državne oblasti in njenih institucij (Stoker in Marsh, 2005: 8). Pri tem mislimo na politično dejavnost izvoljenih predstavnikov s strani ljudstva na volitvah, ki so v večini primerov tudi člani določene politične stranke. Slednje predstavljajo oziroma bi morale predstavljati »sredstvo za vzgajanje voditeljev in privzganje sposobnosti vodenja«, (Gramsci, 1987: 109) ki na podlagi svojih političnih programov stremijo k določenemu konceptu politične pravičnosti – predvsem takrat, ko zasedejo pozicije moči znotraj struktur državne oblasti. Politike zato ne moremo dojemati kot medijsko praznorečje in pozerstvo, ki poudarja samo formo, izgublja pa vsebino (Lukšič, 2000: 19), ampak predvsem kot specifičen koncentrat različnih razmerij moči med ljudmi, katere poganjajo vrednote.

Na podlagi vrednot, ki so temelj politične pravičnosti pa je političnim predstavnikom in strankam (pre)dana možnost in moč glede vodenja, delovanja, ohranjanja ali spreminjanja državne ureditve, ki vključuje tako sfero državne oblasti s pripadajočimi institucijami kot tudi sfero civilne družbe ter sfero zasebnosti.⁵ To pomeni, da imajo predstavniki (ne)posredno moč in oblast vplivati na ravnanje in delovanje ljudi, ki delujejo ali se gibljejo znotraj meja njihove politične skupnosti (npr. države). Povedano drugače: »Politika v ožjem smislu po eni strani omogoča posameznikom in skupinam, da počnejo nekaj, kar drugače ne bi mogli početi, po drugi strani pa posameznike in skupine omejuje, da ne počnejo tistega, kar bi drugače počeli.« (Marsh in Furlong, 2005: 9) To počnejo oziroma bi morali početi na podlagi zagotavljanja pravičnega reda (Suhr v Alemann, 2011: 283), ki predstavlja temelj za legitimno delovanje državne oblasti (Kara Murza, 2005: 141) – pravičnost je namreč bistvena pri upravičevanju delovanja državne oblasti (Miller, 2007: 83).

Po Habermasu državna oblast svojim državljanom nalaga in od njih pričakuje spoštovanje zakonov in pravne ureditve, ne zaradi bojzani pred kaznijo, ampak iz razumnega in prostovoljnega priznavanja, da skrbi oziroma zagotavlja pravičnost (Habermas, 1989: 1049). Pri tem je potrebno dodati, da je politična pravičnost brez politične moči nemočna, politična moč brez pravičnosti pa je tiranska. Zato je potrebno politično moč in pravičnost združiti (Pascal, 2000: 367-369). Tako sila in moč, uporabljeni v zaščito pravičnosti nista v nasprotju ampak v soglasju s potrebami človeške narave (Pitamic, 2009: 203).

⁵ Državo lahko definiramo kot skupek politične in civilne družbe obdane z oklepom prisiljevanja (Gramsci, 1987: 130) oziroma kot »sklop več ali manj koherentno organiziranih institucij, ki nalagajo obvezujoča pravila in predpise na nekem teritoriju«. (Wright, 2011: 102) Le te, izoblikuje in izvaja suverena državna oblast napram svojemu ljudstvu (Matteucci, 1999: 87).

Pri tem ne gre spregledati, da imajo predstavniki ljudstva in politične stranke znotraj določene države tudi dolžnosti. Te jim po eni strani določa obstoječe državno in mednarodno pravo, ter koncept politične pravičnosti, ki ga zastopajo v svojem političnem programu, po drugi pa predstavnike ljudstva v dobro delujoči liberalno-demokratski družbi nadzirajo in imajo možnost odpoklicati ali zamenjati volivci na volitvah.

Glede na Gramscijevo opredelitev velike in male politike, v prispevku dajemo prednost prvi. Za slednjo je namreč značilno, da se ukvarja z vprašanji, ki so povezana z ustanavljanjem novih držav, reorganizacijo le teh, bojem za uničenje, obrambo, ohranjanje ali spreminjanje družbeno-ekonomskih in političnih struktur, za razliko od male – spletkarske – politike, pri kateri gre v osnovi za politiko vsakdana oziroma za vprašanja, ki so vezana bolj ali manj na boj za obstanek med različnimi družbeno-političnimi frakcijami in strankami znotraj že utrjene strukture določenega političnega sistema (Gramsci, 1987: 186).

Z raziskovanjem in preučevanjem (pravične) politične ureditve, pravičnih političnih, ekonomskih in družbenih institucij se v večji ali manjši meri ukvarja večina vseh družboslovno – humanističnih ved. V prispevku se osredotočamo na preučevanje razmerja med politiko, ki je v domeni politične znanosti in pravom, ki je v domeni pravne znanosti. Pravičnost, ki je primarno v domeni politične znanosti (natančneje normativne politične teorije), katere izhodiščni predmet je temeljena struktura družbe oziroma državna ureditev, pa se prepleta in povezuje tudi s pravom kot znanostjo. Po drugi strani pa se je potrebno zavedati, da realna politika na podlagi svoje ideologije in politične moči vedno do določene mere vsebinsko oblikuje in določa pravo.

::3 POLITIKA V RAZMERJU DO PRAVA

Pri obravnavi razmerja med politiko in pravom sta na razpolago dve temeljni ontološki izhodišči. Prvo ontološko izhodišče je monistični pogled, po katerem sta politika in pravo emanaciji iste bitnosti, kar pomeni, da lahko med politiko in pravom – odvisno od definiranja obeh pojmov – postavimo enačaj oziroma ju istovestimo. Pri drugem ontološkem izhodišču oziroma dualistično-pluralističnem pogledu, po katerem se svet cepi na neštete polarnosti, pa sta politika in pravo ločeni pojavnosti, čeprav je njuno razlikovanje zgolj navidezno, kar je posledica človeških meja, ki mu jih postavljajo čutila in razum. Politiko in pravo tako lahko po eni strani dojemamo kot enost ali kot različnost, po drugi pa je, ne glede na njuno skupno ontološko osnovo in dosedanjo stopnjo človeškega razvoja, razločevanje med njima neizogibno in potrebno (Cerar, 2009: 79).

Politika in pravo sta si podobna predvsem v splošni normativni usmerjenosti po urejanju družbenih odnosov in v zatekanju k določenim ideološkim opredelitvam svojih vrednotnih ciljev, ki so lahko povsem identični; predvsem v zavzemanju za pravno državo, zakonitost, ustavnost, človekove pravice in pravičnost – slednja

predstavlja najpomembnejši skupni cilj prava in politike. Tako politika kot pravo namreč iščeta ustrezno in pravično porazdelitev družbenih statusov in dobrin oziroma pravično državno ureditev pri čemer pa so merila pravičnosti ali ustreznosti vedno odvisna od ravnanja vsakokratnih elit na ravni političnega in pravnega odločanja, ki sprejemajo politične in pravne odločitve (Cerar idr., 2006: 183). Le-te (elite) pa so pri svojem delovanju vedno do določene mere vezane na specifične politične programe oziroma strankarske ideologije, ki svojo vsebino črpajo iz političnih teorij. Kot pravi Radbruch je vsaka politična stranka prisiljena izoblikovati svojo politično ideologijo znotraj katere svoj posebni interes vsaj na videz prikazuje kot splošnega. Večstrankarski politični sistem vsako stranko dobesedno prisili, da v svojem programu izoblikuje stališča o vseh družbeno-političnih vprašanjih in problemih (Radbruch, 2001: 94-95).

Pravičnost gre tako v formalnem smislu razumeti kot predpostavko političnega in pravnega organiziranja družbenega življenja oziroma kot predpogoj za konstituiranje, vzdrževanje in spreminjanje družbeno - političnih institucij, ki se nanašajo na ljudi znotraj družbe (Ricoeur, 2011: 263) in ne na samotarja v »naravnem stanju«. Vsaka pravičnost je vezana na človeka in je zgodovinska. Pravičnosti (v pravnem pomenu) ni brez zakonov niti brez kulture (v moralnem pomenu), še manj pa brez družbe in politike (Sponville, 2002: 102). Pri tem je potrebno poudariti, da se pravičnost temeljno nanaša na politiko, saj je glavna vrlina družbenih in političnih institucij tako kot je resnica prva vrlina sistemov mišljenja (Rawls, 1971: 3). Kot pravi Sponville: »Pravičnost se dotika politike: predpostavljati svobodne in enake subjekte je načelo vsake prave demokracije in talilnica človekovih pravic.« (Sponville, 2002: 96) Torej, če je temeljni smisel in cilj politike pravičnost, lahko do določene ravni enako trdimo tudi za pravo, glede na pojmovno opredelitev, po kateri je pravo resničnost, katere smisel je, da služi pravičnosti (Radbruch, 2001: 66). Slednje zagovarja tudi Hart, ki trdi, da je pravičnost najbolj javna in najbolj pravna izmed vseh vrlin (Hart, 1994: 160).

Tesno povezanost prava in pravičnosti dokazuje tudi Kaufmannova definicija prava, katero sestavljajo štiri bistvene značilnosti. Prva značilnost je njena socialnost. To pomeni, da v pravnih zadevah nikoli ne gre zgolj za posameznika temveč vedno za medčloveške odnose, ki morajo biti urejeni v prid pravičnosti in splošne družbene dobrobiti. Druga značilnost je enakost, ki je v večini literature označena kot jedro pravičnosti. Enako obravnavamo enako in neenako obravnavamo neenako. V samem jedru enakosti gre pri pravu namreč za prepoved samovolje oziroma za vladavino zakonov. Tretja lastnost prava je njena normativnost, saj pravo vedno vrednoti. S tem odreja, kaj naj bi bilo in ne kar je. To počne s pomočjo norm, ki jih vsebinsko gledano izoblikuje politika in stremijo k udejanjanju socialne pravičnosti oziroma dobrobiti vseh. Četrta in s tem tudi zadnja značilnost prava pa je pravna varnost. Funkcija slednje je v vzpostavljanju pravnega miru, kar zahteva dosledno izvajanje obstoječih zakonov, ne glede na to ali so ti pravični ali ne (Kaufmann, 2001: 8-10). Slednje nas vodi do Ricoeurjevega (2011) razločevanja pravičnosti na

dva vidika, čiste teorije Kelsna (2005) in Radbruchove (2001) formule.

Po Ricoeurju pravičnost sestavljata dva vidika: prvi je vidik dobrega, ki ga zaznamuje razširitev medosebnih odnosov na institucije in je primarno v domeni politike, drugi pa vidik zakonitega, ki je primarno v domeni prava, kar pomeni, da pravosodni sistem zakonu podeljuje koherentnost in pravico do prisile (Ricoeur, 2011: 278). Če primerjamo Ricoeurjevo delitev pravičnosti z Radbruchovo formulo,⁶ lahko ugotovimo, da gre pri prvem vidiku za vprašanje, kaj pravzaprav je pravično, katera vsebina je odvisna od vladajoče politične usmeritve, pri drugem pa gre za vprašanje pravne varnosti, ki pomeni spoštovanje in izvrševanje obstoječe zakonodaje s pomočjo pravosodnih organov in pravniških poklicev. Na podlagi razločevanja med pravičnostjo in pravno varnostjo se v primeru podeljevanja primata pravni varnosti na račun pravičnosti ustvari etično nevtralna drža brez vrednotenja. To bi v absolutnem smislu pomenilo, da je zakon lahko karkoli. Po mnenju Kelsna, ki zagovarja tak pristop, bi morali ureditev Sovjetske zveze obravnavati enako kakor red fašistične Italije ali demokratične kapitalistične Francije (Kelsen, 2005: 34).

S pravnega vidika govorimo o pravnem pozitivizmu, s politološkega pa o političnem realizmu. Obe teoriji sta v osnovi anti-ideološko usmerjeni. Izogibata se vrednotenju in zapovedovanju. Za pravo to pomeni, da se ne sprašuje po pravičnem pravu, ampak le po takšnem, kakršno je (Kelsen, 2005), kar pomeni, da se vedno daje prednost obstoječemu zakonu in ne pravičnosti (Kaufmann, 2001: 10). Po Kelsnu je namreč nemogoče odgovoriti na vprašanje, kaj pravičnost pravzaprav je. Pravičnost po njegovem mnenju predstavlja iracionalni ideal, katerega ne glede na hotenje in delovanje človeka s spoznanjem nikoli ne moremo doseči. Spoznamo lahko le pozitivno oziroma obstoječe pravo (Kelsen, 2005: 28).

Omenjeni pristop nas lahko v absolutnem smislu vodi v moralni nihilizem in relativistični individualizem. Pri prvem gre za »stanje, kjer ni več mogoče razpoznavati moralno dobrega od zlega«, (Stres, 1996: 85) pri drugem pa za skrb, ki je osredotočena le nase brez skrbi do drugih oziroma do pravil medčloveškosti. Slednje pride v trenutku, ko posameznik odklanja vsakršno danost, pogojenost in vsakršno podrejenost nečemu višjemu od sebe (Taylor v Jamnik, 1998: 32) – obćim načelom politične pravičnosti.

Primerjalno gledano je razumevanje in pristop pravnega pozitivizma do pravičnosti podobno Machiavellijevemu političnemu realizmu, po katerem je znotraj politike »primernejše odkrivati tisto, kar je dejansko res, ne pa tisto kar si glede tega kdo izmisli /.../ saj je razdalja med tem, kako se živi in tem kako naj bi se živelo tolikšna, da se tisti, ki zanemari, kar se dela, za tisto, kar naj bi se naredilo, prej nauči, kako propade, kakor pa, kako se ohrani«. (Machiavelli, 1966: 41) S tem pride do ločevanja moralne sfere od politične in pravne ter že omenjenega razločevanja med pravičnostjo in zakonitostjo, kar nas vodi do samega razmerja med politiko in pozitivnim pravom, če predpostavljamo, da se vsaka vladajoča politična

⁶ Pri Radbruchovi formuli gre v osnovi za razmerje med pravičnostjo in pravno varnostjo (Kaufmann, 2001: 10).

usmeritev sklicuje na določeni koncept pravičnosti in ima pravičnost na podlagi politične moči možnost tudi udejanjiti, pravo pa mu je primorano slediti. Pravo je namreč kot pravi Cerar vedno do določene mere sredstvo v rokah politike - vedno je vpeto in odvisno od dominantne politično ideološke usmeritve (Cerar, 2009: 77). Politika tako pravo daje pogonsko energijo in »mu določa splošno in glavno vsebino, duh in smisel«, (Igličar, 2011: 47) ki jo pravo nato prilagodi svojemu avtonomnemu okvirju ter dokončno oblikuje, kar se izrazi v normativni obliki. To pa seveda ne pomeni, da je pravo zgolj oblika, skozi katero lahko prehaja kakršnakoli politična vsebina. Pravo namreč povratno učinkuje na politiko z omejevanjem in usmerjanjem (Cerar, 2009).

Slednje v praksi dokazuje večkrat uporabljena Radbruchova formula, po kateri se mora zakonsko nepravo oziroma sramotni zakon umakniti pravičnosti, ki je razumljena kot nadzakonsko pravo (Kaufmann, 2001). Z besedami Radbrucha: »Kjer si zakon niti ne prizadeva za pravičnost, kjer je pri postavljanju pozitivnega prava zavestno zanikana enakost, ki tvori jedro pravičnosti, tam zakon ni, denimo, le »nepravilno pravo«, temveč sploh nima narave prava. Kajti prava, tudi pozitivnega prava, sploh ne moremo opredeliti drugače kot red in uzakonitev, ki je po svojem smislu namenjena temu, da služi pravičnosti.«⁷ Naloga »varuha pravičnosti«, ki jo v večini sodobnih liberalno-demokratskih držav uteleša ustava, pa je v pristojnosti ustavne oblasti; ustavnega sodišča. Pri tem se je potrebno zavedati, da je vsebino ustave (t. i. ustavne akte) moč tudi spremeniti, seveda pod točno določenimi in vnaprej znanimi postopki.

::4. ZAKLJUČEK

Na podlagi povedanega lahko glede razmerja med politiko in pravom podamo dve ugotovitvi. Na ravni *praktičnega delovanja* je oziroma bi morala biti politika v službi zagotavljanja politične pravičnosti, ki obsega vprašanja glede pravične družbeno-politične ureditve, pravičnosti različnih politik in pravične zakonodaje na različnih področjih. Vprašanje o tem kakšna ureditev, kakšne politike in kakšna zakonodaja bo vsebinsko gledano prevladovala v realnih družbenih odnosih (npr. znotraj določene države) pa je seveda odvisno od tistih, ki posedujejo politično moč, njihovih normativno teoretskih pogledov oziroma ideologije, ki jo zastopajo, v končni fazi pa tudi od državljanov, ki legitimirajo svoje politične voditelje in pripadajočo politično vsebino na volitvah. Zaradi politične moči in primata nad oblikovanjem politične vsebine je politika vedno do določene mere dominantna nad pravom saj ga vsebinsko določa in po potrebi tudi spreminja. Po drugi strani pa seveda ne gre spregledati moči prava. Pravne varovalke namreč varujejo družbo pred morebitnimi nepremišljenimi, hitrimi in nesprejemljivimi spremembami v politiki, ki bi kršile temeljna načela pravičnosti – tu predvsem mislimo na minimum pri zago-

⁷ Radbruch, G. (2001): *Filozofija prava*. Ljubljana: Cankarjeva založba.

tavljanju osnovnega človekovega dostojanstva, ki ga ščitijo človekove pravice znotraj liberalno demokratične ureditve. Pravo je tako vedno izraz politične moči, po drugi pa pomeni njeno omejitev.

Za sodobno pravo je tako značilno, da je bolj usmerjeno v zagotavljanje pravne varnosti, politika pa v splošno implementacijo strankarskih programov, ki so vezani na določen koncept/razumevanje politične pravičnosti. Po mnenju Hayeka (2012: 358), ki sicer takšno stanje kritizira, lahko rečemo, da gre pri sodobnem pravu bolj za vprašanje postopkovne ustreznosti oziroma zakonitosti sprejemanja zakonov, pri politiki pa za posedovanje (neomejene) moči glede izoblikovanja zakonov, ki urejajo vsa področja življenja.

Z drugega, akademskega vidika pa se politična znanost, katere glavni smoter je pravičnost,⁸ v prvi vrsti osredotoča na njeno vsebinsko definicijo in utemeljitev, ki nato predstavlja osnovo za delovanje praktične politike. Pri tem ne gre pozabiti, da se politična znanost vedno povezuje tudi z ostalimi vedami in disciplinami – v našem primeru predvsem s takšnim pristopom znotraj pravnih znanosti, ki v ospredje ne postavlja zgolj pozitivnega prava in pravne varnosti ampak predvsem pravičnost (pa naj bo ta na ravni splošne ureditve, specifičnih politik ali zakonodaje). Po eni strani si tako akademska politika kot akademsko pravo v osnovi prizadevata za pravičnost, saj je ideja pravne teorije ideja pravičnosti, ideal pravičnosti pa iskanje idealne družbene ureditve (Radbruch, 2001), prav tako kot je to ideal normativne politične teorije (Matteucci, 1999; Buckler, 2005; Kymlicka, 2005).

Govorimo lahko o tipu znanstvenega pristopa v pravu, ki ima za cilj izboljšanje materialnega standarda vsakega posameznika in splošne blaginje. Z razumevanjem Gramscija, ki sicer govori o razmerju med filozofijo, politiko in ekonomijo, lahko v okviru naše obravnave glede razmerja med politiko in pravom rečemo, da »mora biti v njihovih teoretskih načelih možnost spreminjanja ene v drugo, možnost recipročnega prevajanja vsakega sestavnega elementa v njegovo recipročno govorico: eden je vključen v drugega in vsi skupaj sestavljajo homogen krog«. (Gramsci 1987, 101) Po drugi strani pa ne moremo spregledati Heglovega (na)zora, po katerem pravo predstavlja nujno a hkrati relativno stopnjo v razvoju človekove skupnosti, ki dobi svoj smisel šele takrat, ko se sicer kot relativno avtonomna sfera vključi v celoto, ki jo zaobjema politična sfera, v kateri pride do integracije med posebnim in splošnim (Lukas v Bibič, 1984: 82). Kar pa je najpomembnejše: prava ni brez politike in pravične politike ni brez prava.

Bistveni problem, ki ga lahko v sodobnem svetu nenehno opažamo je predvsem ta, da smo ljudje izgubili občutek za politiko in njeno temeljno poslanstvo. Ta namreč ni zgolj v boju za oblast in moč, brez etičnih idealov ampak predvsem v tem,

⁸ Po Aristotelu je najvišje dobro smoter, ki ga najdemo v najpoglavitejši in najvplivnejši vednosti med vsemi, ki je politična znanost, zato ker povzema končne smotre vseh drugih znanosti v najvišjem dobrem – pravičnosti, definirani kot korist za skupnost. Zaradi tega se ji morajo podrediti tudi druge dejavnosti, kot so pravo, ekonomija, govornišтво, strategija, itd. (Aristotel, 2002: 48; 2010: 310).

da pravično ureja naša družbena razmerja. Tako morajo politične stranke znotraj liberalno demokratične ureditve v prvi vrsti predstavljati skupek visoko izobraženih in predvsem z vrlinami opremljenimi ljudi, ki na podlagi svojih političnih programov stremijo k politični pravičnosti in pri tem upoštevajo dobro utemeljena znanstvena dognanja. Lahko rečemo, da »stranke niso na svetu zato, da bi se borile za oblast, ampak se morajo podrediti višjemu in plemenitejšemu interesu«. (Kreft, 1994: 9) Ko govorimo o višjem in plemenitejšem interesu, ki ga razumemo kot ideal pravičnosti pa seveda ne gre spregledati, da le ta ni odvisen zgolj od pogledov tistih, ki posedujejo politično moč ali akademsko znanje ampak tudi od stanja duha znotraj določene družbe, ljudskega vedenja o politiki (izobrazbe) in angažiranja ljudi v političnem prostoru.

Slednje je razvidno iz dogajanja v novejši dobi druge polovice 20. stoletja; študentska gibanja so namreč leta 1968 vzpostavila nov tip politike pod sloganom »zasebno je politično«. (Hedžet Tóth, 2008: 321) To dokazuje, da politika ni igra z ljudmi ampak najvišja in resna človekova dejavnost, ki seže vse tja do zasebnosti in je bila nekoč domala imuna pred politiko. Resnični napredek, udejanjanje pravičnosti, spreminjanje obstoječih razmer tako ne more več mimo tegob ljudi, ki so povezane z vsakdanjostjo. V tem je tudi dragocen prispevek politike v sodobnem času - najradikalnejše spremembe namreč lahko prinese le ona sama.

::LITERATURA

- Alemann, U. (2001): Pojmovi politike. V *Politološki rječnik: država i politika*. ur. Dieter Nohlen, 282-284. Osijek; Zagreb; Split: Pan Liber.
- Aristotel (2002): *Nikomahova etika*. Ljubljana: Slovenska matica.
- Bibič, A. (1981): *Interesi in politika: Od kritike politične države k samoupravnemu pluralizmu*. Ljubljana: Delavska enotnost.
- Bibič, A. (1984): *Zasebnost in skupnost: Civilna družba in politična država pri Heglu in Marxu*. Delavska enotnost: Ljubljana.
- Buckler, S. (2005): Normativna teorija. V *Teorije i metode političke znanosti*. ur. David Marsh i Gerry Stoker, 166-187. Zagreb: Fakultet političkih znanosti.
- Cerar, M., Novak, A., Pavčnik, M., (ur.) (2006): *Uvod v pravoznanstvo*. Ljubljana: Uradni list Republike Slovenije.
- Cerar, M. (2009): (Ne)ideološkost pravne države. V *Pravna država*. ur. Marijan Pavčnik, 57-101. Ljubljana: GV založba.
- Crick, B. (1997): Narava politične vladavine. V *Kaj je politika? Kompendij sodobnih teorij politike*. ur. Adolf Bibič, 57-74. Ljubljana: Znanstveno in publicistično središče.
- Čimić, E. (1981): *Politika kao sudbina: prilog fenomenologiji političkog stradalništva*. Beograd: Mladost.
- Dahl, R. (1997): Kaj je politika? V *Kaj je politika? Kompendij sodobnih teorij politike*. ur. Adolf Bibič, 45-57. Ljubljana: Znanstveno in publicistično središče.
- Della Porta, D. (2003): *Temelji politične znanosti*. Ljubljana: Založba Sophia.
- Đekić, L. (2016): Formalnost demokracije in normativna politična teorija. V *Anthropos 2016*, št. 1-2, str. 71-87.
- Gamble, A. (2005): *Politika in usoda*. Ljubljana: Založba Sophia.
- Gramsci, A. (1987): *Civilna družba in država*. Ljubljana: Komunist.

- Habermas, J. (1989): Civilna neposlušnost. *Nova revija VIII (87/88): 1046-1056.*
- Hart, H.L.A. (1994): *Koncept prava.* Ljubljana: ŠOU.
- Hayek, A. F. (2012): Ustava za svobodo. Ljubljana: Inštitut Nove revije, Zavod za humanistiko.
- Hedžet Tóth, C. (2008): *Hermenevika metafizike.* Ljubljana: Društvo 2000.
- Held, D. (1989): *Modeli demokracije.* Ljubljana: Knjižna zbirka Krt.
- Heywood, A. (1999): *Political Theory: An Introduction.* Asingstoke. New York: Palgrave Macmillan.
- Igličar, A. (2011): *Zakonodajna dejavnost: Viri, nomotehnika in zakonodajni postopek.* Ljubljana: GV Založba.
- Jamnik, A. (1998): *Liberalizem in vprašanje etike.* Ljubljana: Nova revija.
- Kara Murza, S. (2005): *Zahodna in sovjetska družba kot plod dveh različnih tipov civilizacije.* Revija SRP 13 (67-68). Dostopno prek: <http://www.revijasrp.si/knrevsrp/arhiv/revijasrp67-68.pdf> (14. april 2016).
- Kaufmann, A. (2001): Namesto uvoda. V *Filozofija prava.* ur. Marijan Pavčnik, 7-15. Ljubljana: Cankarjeva založba.
- Kelsen, H. (2005): Čista teorija prava: *Uvod v problematiko pravne znanosti.* Ljubljana: Cankarjeva založba.
- Kreft, L. (1994): Predgovor: Zdrav trg v zdravem telesu. V *Liberalizem versus Korporativizem,* Igor Lukšič, 7-13. Ljubljana: Znanstveno in publicistično središče.
- Kymlicka, W. (2005): *Sodobna politična filozofija.* Ljubljana: Krtina.
- Lukšič, I. (1997): Predgovor: Onkraj politične mehanike. V *Kaj je politika? Kompendij sodobnih teorij politike.* ur. Adolf Bibič, 11-29. Ljubljana: Znanstveno in publicistično središče.
- Lukšič, I. (2000): Med politično strategijo in medijskim prijemom. V *Nova socialdemokracija - opredelitive in kontroverze tretje poti.* ur. Igor Lukšič, 7-25. Ljubljana: Znanstveno in publicistično središče.
- Lukšič, I. (2003): Politika v Sloveniji. Spremna beseda. V *Temelji politične znanosti.* ur. Igor Lukšič, 249-277. Ljubljana: Sophia.
- Machiavelli, N. (1966): *Vladar.* Ljubljana: Mladinska knjiga.
- Marsh, D. in Furlong, P. (2005): Koža, a ne košulja: ontologija i epistemologija u političkoj znanosti. V *Teorije i metode političke znanosti.* ur. David Marsh in Gerry Stoker, 16-41. Zagreb: Fakultet političkih znanosti.
- Matteucci, N. (1999): *Novoveška država: izrazoslovje in pota.* Ljubljana: Fakulteta za družbene vede.
- Miller, D. (2007): *Politična filozofija: zelo kratak uvod.* Ljubljana: Krtina.
- Pascal, B. (2000): *Misli.* Zagreb: Demetra.
- Pikalo, J. (2005): Spremna beseda: Politika depolitizacije. V *Politika in usoda,* 133-139. Ljubljana: Založba Sophia.
- Pitamic, L. (2009): *Država.* Ljubljana: GV Založba.
- Radbruch, G. (2001): *Filozofija prava.* Ljubljana: Cankarjeva založba.
- Rawls, J. (1971): *A Theory of justice.* London: Oxford University Press.
- Rawls, J. (2011): *Pravičnost kot poštenost: reformulacija.* Ljubljana: Krtina.
- Ricoeur, P. (2011): *Sebe kot drugega.* Ljubljana: KUD Apokalipsa.
- Rohe, K. (1997): Zakaj politiko različno konceptualizirajo? V *Kaj je politika? Kompendij sodobnih teorij politike.* ur. Adolf Bibič, 37-44. Ljubljana: Znanstveno in publicistično središče.
- Sen, A. (2002): *Ekonomija blaginje: izbrane razprave.* Ljubljana: Založba *cf.
- Sponville-Comte, A. (2002): *Mala razprava o velikih vrlinah.* Ljubljana: Vale-Novak.
- Stoker, G. in Marsh D. (2005): Uvod. V *Teorije i metode političke znanosti.* ur. David Marsh in Gerry Stoker, 1-15. Zagreb: Fakultet političkih znanosti.
- Stres, A. (1996): *Svoboda in pravičnost: oris politične filozofije.* Celje: Mohorjeva družba.
- Weber, M. (1992): Politika kot poklic. V *Politika kot poklic.* ur. Frane Adam, 21-67. Ljubljana: Krt.
- Wright, E.O. (2011): *Vizije realističnih utopija.* Zagreb: Fakultet političkih znanosti.

Boško Pešić
Denis Jurković
**ESTETSKA MISEL
DANKA GRLIĆA
MED MARKSIZMOM
IN FILOZOFIJO
UMETNOSTI**

87-105

FILOZOFSKI FAKULTET U OSIJEKU
LORENZA JÄGERA 9
HR-31000 OSIJEK

::POVZETEK**ESTETSKA MISAO DANKA GRLIĆA NA RAZMEĐU MARKSIZMA I FILOZOFIJE UMJETNOSTI**

DANKO GRLIĆ ZASIGURNO JE jedan od najutjecajnijih hrvatskih marksističkih filozofa. Uz bogat spisateljski opus, istaknuo se i kao suosnivač filozofskog časopisa Praxis koji je svojedobno uživao velik ugled među jugoslavenskim, ali i svjetskim marksističkim filozofima. Grlićeva temeljna preokupacija svakako je filozofija umjetnosti i na tom području se s pravom može reći da je njegov doprinos hrvatskoj filozofiji nakon Drugog svjetskog rata izniman. Kao marksistički filozof njegovo nastojanje oko afirmacije slobodnog stvaralaštva i, jednako takve umjetnosti u modernom društvu, često je nailazilo na razilaženja s drugim marksističkim filozofima od kojih su mnogi zastupali, za njega neutemeljenu, tzv. teoriju odraza. U stalnom intelektualnom prijeporu s oponentima, izniman trud ulagao je u dokazivanje da njihovi stavovi nipošto nisu utemeljeni na učenju Karla Marxa, nego su puke vulgarizacije tog nauka. Također, kritike nisu bili pošteđeni niti razni filozofi koji nisu smatrani marksistima, a jednako je istupao i protiv svih onih koji su imali potrebu umjetnost tumačiti izvanumjetničkim mjerilima, među kojima su i brojni sociolozi, psiholozi i biolozi. Grlićev trud oko umjetnosti imao je za posljedicu razilaženje i s postavkama baumgartenovskog pojma estetike, i to u mjeri s kojom bi umjetnost dobila mjesto u društvu koje je on smatrao da zaslužuje. U takvom jednom smislu za Grlića nije predstavljalo problem niti potpuno negirati potrebu za estetikom. Njegova filozofska misao o umjetnosti u cijelosti ide u smjeru uspostavljanja novog odnosa između društva i umjetnosti u kojem će umjetnost, kroz samoafirmaciju sebe kao slobodne aktivnosti, imati i ulogu afirmacije čovjeka kao slobodne individue u društvu slobodnih ljudi, te ga takav pristup razotuđenju smješta među istinske nasljednike Marxove misli.

Ključne riječi: Danko Grlić, estetika, marksizam, filozofija umjetnosti

ABSTRACT**AESTHETIC THOUGHT OF DANKO GRLIĆ BETWEEN MARXISM AND PHILOSOPHY OF ART**

Danko Grlić is no doubt one of the most influential Croatian Marxist philosophers. As author of an outstanding oeuvre, he has also established himself as the founder of the philosophical journal Praxis, which once enjoyed great reputation among Yugoslav and world Marxist philosophers. Grlić's basic philosophical research field is certainly philosophy of art, and even here we are more than justified to emphasize his great contribution

to Croatian philosophy after WWII. His Marxist advancement of creative freedom and art in modern society, grounded on this premise, has often witnessed strong opposition on the part of other Marxist philosophers who fort he most part advanced – erroneously, according to Grlić – the theory of imitation. In his heated debate with his opponents, Grlić endeavoured to show that their views cannot find grounding in the teaching of Karl Marx, and are, instead, examples of vulgarization of his teachings. His criticism was also directed at thinkers who were not considered Marxist, and he also criticized those sociologists, psychologists and biologists who felt the urge to ground art with extra-artistic criteria. With his endeavours, Grlić also distanced himself from the basic assumptions of the Baumgarten's concept of aesthetics, more specifically within the context of the greater role of art in society. In this sense, Grlić had little or no difficulties of accepting even the total negation of the need for aesthetics. His philosophical thought on art is entirely directed towards the establishment of a new relationship between society and art, in which art – through self-affirmation as free activity – would assume the role of the affirmation of man as a free individual in a society of free people. His specific approach to dealienation thus makes Grlić a true heir of Marx's thought.

Key words: Danko Grlić, aesthetics, Marxism, philosophy of art

::UVOD

Danko Grlić je zasigurno jedan od najvažnijih filozofa umjetnosti u Hrvatskoj nakon Drugog svjetskog rata, a uz objavljene knjige i prijevode, s opusom od oko 650 članaka, eseja i studija te s 292 napisa u bibliografiji prikaza, kritika i recenzija, svaka-ko spada i u najproduktivnije hrvatske filozofe. No, bez obzira na široku filozofsku preokupaciju, već nasumični pogled otkriva njegovu prevladavajuću usmjerenost na umjetnost i filozofiju umjetnosti. Narav pristupa Grlićevoj estetskoj misli, što predstavlja temu ovoga rada, u mnogome je ovisna o njegovom temeljnom stavu o estetici kao takvoj. Stoga je na samom početku važno istaknuti da bez obzira na višestruke izvanfilozofske pokušaje estetike, za Grlića je estetika definitivno uvijek bila i ostala prvenstveno filozofska disciplina. Dakako da se već pri toj prvoj odredbi neumitno nalazimo pred problemom. Naime, ako prihvatimo filozofiju kao totalitet mišljenja, na što naš autor pretendira, onda je nemoguće neki njezin dio nazvati disciplinom, jer bi ga se time odvajalo iz jedinstva cjelokupne filozofske misli. To je i osnovni razlog zbog kojega je potrebno takvo određenje ipak uzeti s izvjesnom ogradom. Uostalom, kao što kaže Grlić, i sama estetika kao dio totaliteta filozofije »nije i ne može biti identična ne samo s analizom pojedinih umjetničkih škola već uopće i pojedinih vrsta umjetnosti.«¹ Iz navedenog je jasno da već time što filozofija kao totalitet u sebi sadrži brojne discipline koje nisu ništa drugo nego filozofija sama, tako i estetika u sebi nosi

¹ Danko Grlić, »Neki temeljni problemi suvremene estetike«, *Praxis*, 3 (1970), p. 352.

nešto disciplinarno, no ono ipak u ovom slučaju nije moguće nazivati općenito estetikom budući da ona predstavlja totalitet mišljenja o umjetnosti i lijepom.

Nekoliko je, dakle, razloga zašto je estetika zacijelo filozofska disciplina, a najvažniji od njih Grlić vidi u tome što »svaka estetika koja s pravom nosi to ime mora odgovoriti i na neka fundamentalna filozofska pitanja, prije svega gnoseološka i ontološka, da bi uopće mogla raspravljati o bitnim problemima estetike«², na što je potrebno dodati i to da estetika ima stalnu tendenciju preispitivanja svojih postavki i rezultata, te naposljetku i preispitivanje vlastitog predmeta, što je, prije svega, osnova filozofskog pristupa određenom problemu. Također, na toj liniji promišljanja o estetici kao filozofskoj disciplini, svakako je poželjno uzeti u obzir i stajalište Ivana Fochta prema kojemu se estetika »ne može ni koncipirati ako se ne osloni na fundamentalne filozofijske stavove, odnosno ako samo iz svog specijalnog kruga ne transcendirira i ne proдре do njih.«³

Čini se paradoksalnim da jedan filozof, koji nedvojbeno estetiku smatra filozofijom, s tolikim naporom u gotovo svim djelima koja su navedena u ovom radu,⁴ pokušava negirati potrebu za onom estetikom koja propisuje pravila umjetnosti, jer upravo naglašavanje totaliteta filozofije, a potom negiranje jednog od njenih dijelova, nije ništa drugo doli napad na samu filozofiju u njenom totalitetu. No, kao i u drugim sličnim slučajevima, ovakvim stavovima treba pristupiti krajnje oprezno, te pokušati ući u dubinu Grličevog mišljenja kako bi pronašli njegove prave izvore. Izvor za mišljenje da je estetika »ograničena zadanošću tematike i ne dopire do horizonta smisla što ga umjetnik u sebi nosi, ne može nikad doprijeti do izvora umjetničkog djela«⁵, ne nalazi se u nekom antagonizmu spram estetike, nego su oni prije izraz želje i težnja za slobodnim umjetničkim karakterom, za pristupanjem umjetnosti kao bitno ljudskoj i slobodnoj stvaralačkoj aktivnosti. Grličevi tzv. negativni stavovi prema estetici uglavnom su izazvani strogim baumgartenovskim pristupom, pa je i njegovo protivljenje mnogo više upravljeno prema negaciji estetike kao gotovo pozitivističke znanstvene discipline, nego što je to prema estetici kao filozofiji. Uostalom, sam Grlić tvrdi da »samo ako je estetika znanost, znanje o umjetnosti, ona zna ne samo kako izgleda umjetničko djelo, već i kako treba da izgleda«,⁶ a takvo postupanje spram umjetničkog djela kao slobodnog stvaralačkog čina za njega nije dopustivo te se s takvim stavom slaže i već spomenuti Focht koji tvrdi da »ljudi pogrešno od estetike očekuju da im učini pristupačnim pojedina umjetnička djela i pomogne da ih razumiju time što bi im ukazivala na neke njihove momente i strane, te gotovo pokazala gdje leži njihova vrijednost i u čemu se sastoji«⁷, dok se, za-

² Ibid.

³ Ivan Focht, *Uvod u estetiku* (Sarajevo: Svjetlost, 1984), p. 12.

⁴ O tome posebice vidi: Danko Grlić, *Estetika IV – S onu stranu estetike* (Zagreb: Naprijed, 1979).

⁵ Grlić, »Neki temeljni problemi suvremene estetike«, p. 359.

⁶ Grlić, »Neki temeljni problemi suvremene estetike«, p. 354.

⁷ Focht, *Uvod u estetiku*, p. 11.

pravo, »estetika ne bavi stvarnošću, tj, ona ne objašnjava konkretna umjetnička ostvarenja nastala tokom historije umjetnosti, nego se trudi samo oko pojma umjetnosti, odnosno pitanja: "šta je umjetnost?".«⁸

Estetika kao znanstvena disciplina koja koristi pokuse i eksperimente ne bi li dokazala svoje postavke, zapravo potpuno promašuje bit onoga umjetničkog. Takva estetika nipošto ne stoji na tlu umjetničkog djela, a svaka njezina interpretacija umjetnosti ima za cilj naučiti i pokazati gledatelju što treba gledati, kako treba razumijevati djelo ili pak zašto djelo postoji i koja mu je svrha. Danko Grlić, koji je prije svega filozof umjetnosti i koji sam za sebe tvrdi da je »radikalan protivnik svakog akademizma u umjetnosti, svakog konzervativizma«⁹, nipošto za takve pristupe ne može imati riječi hvale. Upravo oni su, prema njegovom mišljenju, doveli do toga da u muzejima i tzv. obični ljudi i eksperti prolaze ispred slika, dobro poznavajući podatke koji se odnose na umjetnika i njegovo djelo, koji se odnose na pravac kojemu umjetnik pripada, godinu kada je slika nastala, a da nikada zapravo sliku niti ne vide. Radi se o tome da taj, uvjetno rečeno, moderni pristup umjetnosti nije u mogućnosti odgovoriti na sva ona bitna pitanja o umjetnosti. Štoviše, estetika ovog tipa, iako se predstavlja kao znanstvena, nema nikakvo znanje o umjetničkom biću, o umjetniku, njegovim porivima za stvaranje. Dakako, ona je potpuno upoznata s tehnikama izrade, s poviješću određenog pravca, biografijom određenog umjetnika, njegovim životom i navikama, a s obzirom da se toliko udaljila od filozofije da je upitno može li se nazivati filozofskom, u osnovi ne razumije da poznavanje faktografije iz povijesti umjetnosti i dalje nikako ne garantira pojam same umjetnosti, a time ni umjetničkog genija i njegove osobine. Upravo Grlićev zahtjev »da se prekine s izdvajanjem i hipostaziranjem života ili zatvaranjem umjetnosti u samu sebe i da se, po Marxovim riječima, otpočne umjetnički živjeti«¹⁰ najizravnije razjašnjava navedeni paradoks i stvara uvid u pravu tendenciju njegovog istupa protiv estetike.

::SLOBODA I SLOBODNO STVARALAŠTVO

S obzirom da je slobodno stvaralaštvo bitan moment svake umjetnosti, što i sam Grlić naglašava u mnogim svojim radovima, nije naodmet dati kratak pregled njegovog poimanja slobode. Prije svega, bez slobode nema umjetnosti pa se stoga i termini poput *slobodna umjetnost* mogu shvaćati ne samo kao tautološki izrazi, nego i kao namjerno iskrivljavanje pojmova *umjetnost* i *sloboda*, ne bi li se time dao legitimitet svim onim neumjetničkim utjecajima na umjetnost samu. Budući da ne može postojati *neslobodna umjetnost*¹¹, umjetnost u svom totalitetu nužno je slo-

⁸ Ibid.

⁹ Grlić, »Neki temeljni problemi suvremene estetike«, p. 360.

¹⁰ Danko Grlić, »Društvena organizacija i teatar«, *Praxis*, 3-4 (1973), p. 490.

¹¹ Usp. o tome, Danko Grlić, »Pitanja o slobodi«, u: Danko Grlić, Rudi Supek et al. (ur.), *Čovek danas. Zbornik filozofskih ogleda*, (Beograd: Nolit, 1964), p. 84.

bodna jednako koliko je i ljudska aktivnost. Ukoliko umjetnost u sebi ne bi sadržavala odredbu slobode, upitno je bi li se ona uopće mogla nazivati umjetnošću. Nasuprot čovjeku i umjetnosti kao njegovoj bitnoj djelatnosti stoji sve ono što čovjek reproduktivno proizvodi, jednako kao što jedna drugoj nasuprot stoje priroda i tehnika. Bitno je također naglasiti da prema Grliću »tehničko ostaje efemerno i ne može nikad postati sukus umjetnosti, nešto što daje smisao samoj biti njenog bića«¹², pa je prema tome upitno koliko tehnika uopće može pridonijeti umjetnosti u onome što je njoj bitno, što se tiče njenog smisla. Upravo zbog toga što je čovjek tvorac tehnike, ona prema ovom stavu nužno i stoji ispod njega i njegovih mogućnosti. No, kada se govori o podređenosti tehnike čovjeku, ne govori se toliko o podređenosti s kojom tehnika nije u mogućnosti nešto što čovjek može, nego je ovdje riječ o onim stvarima koje su čovjeku svojstvene. Čovjeku sloboda nije dana izvanjski ili parcijalno pa mu se stoga i ne može oduzeti na taj način. Slijedom takvog stava, Grlić će reći da je čovjekova sloboda »u svemu onome što je na njemu ljudsko i po čemu upravo on zaslužuje dignitet ljudskog bića«.¹³ Potpuno je sigurno da se ovdje ne pokušava negirati mogućnost materijalnog oduzimanja slobode niti takav stav proizlazi iz jednog romantičarskog stava prema čovjeku i njegovoj slobodi. Ovdje je prije svega na djelu Grlićev principijelan marksistički stav koji je moguće tumačiti kako iz etičkih tako i ontoloških pozicija, no on u svakom trenutku ima za cilj dati uvid u mogućnost svakom čovjeku da postane čovjekom. Upravo to postajanje stoji u korijenu svakog govora o slobodi, kako onog iz perspektive etike, tako i onoga iz perspektive estetike. Za Grlića sloboda nije dana po sebi niti je ona imenovana određenim dekretom. S obzirom da se dekretima reguliraju akti, također je posve izvjesno da sloboda nije u samom aktu nego u procesu, pa stoga i navodi nadalje da »njen temelj i izvor nisu u ostvarenju, već u stvaranju.«¹⁴

Želja da čovjek sebe izdvoji, pa na koncu i oslobodi, od svih utjecaja koji sputavaju njegovu stvaralačku moć i kreativnost, krajnji je cilj Grlićevog djela te će stoga, primjerice, pišući o teatru ustvrditi da u umjetničkoj organizaciji, ali i u društvu općenito, »sve mora biti podređeno ispoljavanju slobodnog stvaralačkog čina i to ne samo zbog neke afirmacije teatra i pojedinih stvaralaca, već i zbog samog društva u kojem živi taj teatar.«¹⁵ Iako često u svojim djelima više pristaje uz umjetnost nego estetiku, krajnje mu je nastojanje sloboda čovjeka i slobodno stvaralaštvo umjetnika. Oštro protivljenje birokratskom i nekreativnom društvu i samog ga je dovelo do lišavanja slobode od strane tadašnjeg režima, no bez obzira na to i dalje je izražavao potrebu da »u akciji kojom se mijenja svijet taj svijet bude mijenjan samo za čovjeka i za svo bogatstvo njegovih kreativnih moći«.¹⁶

¹² Danko Grlić, »Čemu umjetnost«, *Praxis*, 2 (1966), p. 162.

¹³ Grlić, »Pitanja o slobodi«, p. 79.

¹⁴ *Ibid.*, p. 83.

¹⁵ Grlić, »Društvena organizacija i teatar«, p. 498.

¹⁶ Danko Grlić, »Kreacija i akcija«, *Praxis*, 5-6 (1967), p. 577.

TKO JE UMJETNIK?

U cjelini Grličeva opusa ne postoji čvrsta definicija toga što bi trebao biti umjetnik. Umjesto toga, na mnogim mjestima daje samo njegove kratke opise. Prije svega, s obzirom da je bit umjetničkog, prema Grliču, uvijek revolucionarna, sam umjetnik je stoga nositelj revolucionarnog naboja kroz sav svoj rad. Također, ukoliko zaista živi u umjetnosti, što je nužno ukoliko se netko želi zvati umjetnikom, on je nužno istodobno i »usamljenik, određen svojom vlastitošću, spreman na individualnu avanturu pa i progonstvo, moreplovac koji ne trpi bilo koga drugog za kormilom.«¹⁷ Ono što je pritom karakteristično, Grlič, iako marksist, u svojim zaključcima vrlo često je nošen mišlju Friedricha Nietzschea, kojim se također sustavno bavio veći dio svog života, i to daleko više nego idejama o umjetnosti koje su iznosili Marx i Engels ili pak neki od onodobnih utjecajnih marksističkih filozofa umjetnosti. Takvi, tzv. ničeanski momenti njegovog filozofiranja o umjetnosti, umjetničkom i umjetniku vrlo su česti i posebice izraženi kada govori o odgovornosti umjetnika spram društva i svijeta u cjelini. Umjetnik kao umjetnik, prema njegovom mišljenju, odgovoran je samo pred sobom samim, pred svojim izrazom i svojom umjetničkom formom. No, budući da je Grlič ipak po svom uvjerenju marksist, svjestan je da je umjetnik ujedno i član društva te da nije moguće misliti niti umjetnika niti umjetnost odvojeno od društva i svih njegovih komponenti, a na koncu niti odvojenog od ekonomske baze. On stoga apelira na to da je u današnjem svijetu, ukoliko taj svijet želi i dalje ostati ljudski, umjetnik odgovoran i pred totalitetom u kojem djeluje i stvara. Naposljetku, tek u svijetu¹⁸ on može sebe ostvariti kao čovjeka i umjetnika i samo svijet može odrediti vrijednost ili bezvrijednost kako njega kao umjetnika, tako i njega kao čovjeka.

Umjetnik je, nadalje, u stalnom sukobu sa svime što održava *status quo* društva, sa svime što želi stalno i trajno održavanje postojećeg stanja, pa je prema tome i njegov duh potpuno suprotan svakom birokratskom ušančavanju koje mari samo za pravilnu formu bez sadržaja. Revolucionarni duh, prema Grliču, nikada se ne može pomiriti s društvom bez progresa te je zbog toga nerijetko izopćen iz takvog društva, ono mu je nesklono i svim silama se trudi ne poistovjetiti se s njegovim duhom. S obzirom da je pravi umjetnik uvijek revoltiran pukim postojanjem, svaki onaj koji iz svoje vlastitosti nema što reći svijetu zapravo je pseudo-umjetnik pa se od njega i ne može očekivati stvarni bunt i revolt. Takav pseudo-umjetnik tek je prodavač traženih roba, on ne promišlja niti sebe niti svoj rad, a njegov prividni bunt samo je refleks koji postoji isključivo zbog potrebe da što lakše pronađe kupca za svoju robu. S druge strane, smatra Grlič »revolucionari u svom istinskom entuzijazmu istovremeno su vrlo rigorozni ne samo spram pojedinaca nego i spram akcije

¹⁷ Grlič, »Čemu umjetnost«, p. 156.

¹⁸ Kada govori o »svijetu«, Grliču nije na umu nikakva kozmologija, nego, uvijek iznova, mišljenje koje misli društvo u cjelini.

u cjelini¹⁹, a upravo to je ono što čini i umjetnost svakog umjetnika. Stalni progres prema boljem, slobodnijem i, na kraju krajeva, ljepšem, jest ono što umjetnik želi za sebe, ali i društvo u cjelini, jer umjetnost je, zaključuje Grlić, »premda vezana uz realno, tom realnom kao realnom i suprotstavljena jer ga mijenja, oblikuje, očovječuje, preobražava po svojem liku i jer ruši egzistenciju postojećeg, ne umnim *projektom ideje* već novim umjetničkim realitetom.«²⁰

::UMJETNOST I TEHNIKA

U stavovima o odnosu tehnike i umjetnosti, Grlić je vrlo jasan i nedvosmislen te uvijek kada piše o tom odnosu zauzima stav protiv onoga tehničkog u umjetnosti. U poglavlju o slobodi i slobodnom stvaralaštvu se jasno može uočiti i dio razloga zbog čega je tako. Tehnika, naime, nije ono slobodno, ona je ono od čovjeka osmišljeno i realizirano, a njena uloga je služenje čovjeku ne bi li mu olakšala rad i proizvodnju. S obzirom da nije slobodna, nego s čovjekom u potpunosti međuovisna, kao takva ne može se dovest u istu poziciju kao i slobodan stvaralački čin. Iako je moguće pružiti i protuargument da je i umjetnost ljudska tvorevina te da bez čovjeka ona ne može postojati, pa se samim time i ne razlikuje od tehnike, nikada očito nije dovoljno naglašavati da kod umjetnosti, jednako kao i kod slobode, smisao jest u stvaranju, a ne u stvorenome. Umjetnost je dio nadgradnje i kao takva njena uloga je duhovno obogaćivanje i razvoj svakog čovjeka koji joj pristupa, a na koncu i društva u cjelini. Njezin smisao nije u onome njoj izvanjskom, pa prema tome, to može biti dio pozitivnog ili negativnog određenja u odnosu na umjetnost, no nipošto same umjetnosti.

Grliću je, dakako, posve bilo jasno da su njegov život i njegov svijet gotovo u potpunosti determinirani tehnikom i tehničkim, no i tome usprkos, vrlo je često, iz romantičarskih pobuda, ustrajavao na tome da umjetnost ima mogućnost svoje afirmacije i u takvom vremenu – u vremenu u kojem je umjetnost postala »nepotrebna izraslina, parazit, pa se — imajući u svojem temelju samo pragmatički smisao, a stoga i prilagodljivost tehnici — svojom realnom neupotrebljivošću pokazuje ubrzo kao *contradictio in adiecto*.«²¹ Upravo iz ovog navoda postaje jasan drugi dio razloga za takav poricatijski stav prema tehnici. Ključni dio svega njegovog pisanja o tehnici upravo se vidi u *pragmatičnom* momentu koji moderna tehnika u sebi neminovno nosi. Vrijeme tehnike zaista jest vrijeme isključive pragmatičnosti, a to se ogleda ne samo u načinu rada i proizvodnje nego i u svakodnevnom životu. Iz Marxove teorijske razrade suodnosa baze i nadgradnje, Grlić je taj odnos lucidno provlačio kroz analizu odnosa tehnike i umjetnosti. U svijetu u kojemu je korist postala temelj svakoga odnosa, pa tako i odnosa baze i nadgradnje, mjesta za umjet-

¹⁹ Grlić, »Kreacija i akcija«, p. 575.

²⁰ Danko Grlić, »Postoji li građanska i socijalistička umjetnost«, *Praxis*, 5-6 (1973), p. 717.

²¹ Grlić, »Čemu umjetnost«, p. 163-164.

nost, ako ga i ima, vrlo je teško naći. S obzirom da su ovi stavovi napisani 1966. godine, odnosno u vrijeme kada tehnička razvijenost Jugoslavije (time i Hrvatske) nije u rangu s tehnički razvijenijim Zapadom²², a već tada autor vidi polagano rastapanje umjetnosti u koristi i tehnici, nesumnjivo je da taj proces danas, u vrijeme kada Hrvatska koliko toliko ide u korak s tehnikom na Zapadu, biva još izraženiji, ako ne i dovršen.

Na nesreću estetike kao filozofske discipline, ponovna afirmacija umjetnosti moguća je odbacivanjem svih onih odredbi koje govore kakva umjetnost treba biti, što joj je zadaća i kako treba stvarati, jer upravo je to obilježje gotovo svih sustavnih estetika, a sistematizacija umjetnosti, propisivanje zadaća i dužnosti te pretvaranje umjetnosti u oruđe vladajućih, najčešća je zamjerka koju Grlić iznosi pri prikazivanju gotovo svakog znanstvenika koji se bavio estetikom, bilo da se radi o filozofu, biologu ili pak iz nekog drugog područja znanosti. Njegov cilj je vraćanje dostojanstva umjetnosti, a to je moguće jedino u obrnutom procesu od onoga koji je na snazi. Drugim riječima, umjetnost treba govoriti kakav svijet treba biti ukoliko taj naš svijet još uvijek želi ostati ljudski²³, a svako sputavanje slobode koju umjetnost ima i nosi u sebi u svakom slučaju je udaljavanje od onoga ljudskoga u čovjeku. Osim toga, navedeno predstavlja prestanak čovjekovog bivanja u onome u čemu je najviše čovjek, a to je za autora svakako sloboda. Na koncu, sama umjetnost, prema njemu, u sebi nosi revolucionarni karakter pa stoga i ne treba posebnu razradu takvog karaktera, a zaoštavajući takav stav Grlić tvrdi da je »umjetnost kao istinska umjetnost revolucionarnija (...) od onih kojih su kao profesionalni revolucionari za nju "zaduženi"«²⁴, pri čemu se njena revolucionarnost ogleda u tome što »nije ni odraz ni izraz postojećeg, već uvijek, čak i tada kad je krajnje pesimistička i na izgled rezignirana, radikalna negacija postojećeg kao postojećeg.«²⁵

Suvremeno doba donijelo je sa sobom i procvat nekih već pomalo zaboravljenih vidova umjetnosti, ponajprije arhitekture. Sam razvoj moderne arhitekture omogućio je svakodnevno susretanje s umjetnošću te je, samim time, umjetnost postala dio svakodnevnice. Za Grlića problem suvremene umjetnosti nije u tome što se umjetnost nalazi na svakom koraku, nego se njegova bojazan usmjerava ka tome da umjetnost »u pokušaju takozvane humanizacije svijeta i stvari, samu sebe ne dehumanizira i ne postvari«²⁶, no, izražavajući takav »strah za budućnost«, previđa da se to u njegovo vrijeme već događa na svakom koraku. Iz tog pojavljivanja umjetnosti u našoj svakodnevici rađaju se mnogi paradoksi, te je očito sama ta pristupačnost umjetnosti učinila ljude gotovo otupljenima za umjetnost. Slušajući umjetnost u

²² Ilustracije radi, televizori u boji počinju se masovno proizvoditi 1953. godine, a u Hrvatskoj je 1956. godine na Sljemenu tek pušten u rad prvi televizijski odašiljač.

²³ Vidi: Grlić, »Čemu umjetnost«, p. 166.

²⁴ Grlić, »Postoji li građanska i socijalistička umjetnost«, p. 720

²⁵ Ibid., p. 717.

²⁶ Grlić, »Čemu umjetnost«, p. 162.

javnom prijevozu, gledajući je na putu na posao, s posla, pa čak i dok objedujemo, svakodnevni čovjek postao je potpuno ravnodušan na njezino pojavljivanje. Sveprisutna umjetnost potpuno razvodnjava umjetnost i ono što ona treba biti pa taj paradoks sveprisutne umjetnosti kulminira u praznim galerijama, odgođenim kazališnim predstavama zbog nedovoljno zainteresirane publike, te, s druge strane, pokušajima stvaranja elita koje jedine »razumiju« umjetnost, e ne bi li sebe proglašili »spasiteljima umjetnosti«. Upravo zbog navedene sveprisutnosti, sve je više onih koji se »upuštaju« u kritiku umjetnosti, pa samim time svaki vid umjetnosti nužno postaje metakritika svih onih koji se s njom susreću. S obzirom da svi dobivaju mogućnost njene recepcije, svi se osjećaju pozvanima i mjerodavnima iznositi kritiku. Budući da se suvremeno doba tu i takvu kritiku podiže na rang umjetnosti, nije beskorisno zapitati se postoji li uopće umjetnost u vremenu kada se sve proglašava umjetnošću?! Grlić lucidno uočava rasap umjetnosti u suvremenom dobu, detektira potrebu umjetnosti za opstojanjem u tom dobu makar bila njegov privjesak, koji se svugdje provlači bez ikakve tendencije značenja, dok se potpuno zaboravlja da umjetnost »ako zbiljski želi ostati umjetnost, doista ne može biti nešto usputno, nešto što se može naći pri ruci, nešto samo dražesno ili umirujuće, bonvivansko, nešto čiji nam lijep oblik postaje naprosto ugodan, ali nas ne preokupira u totalitetu i u fascinantnosti cjelovitog i nedjeljivog umjetničkog doživljaja.«²⁷ Sama umjetnost, poentira Grlić, zbog izostanka ove tendencije značenja, jednako kao što je nekoć bila dodijeljena elitama i takozvanim ljudima najvišeg ukusa, danas obrće svoju ulogu i djeluje na sve članove društva, a samim time postaje »masovna i svačija, opća, standardizirana a upravo zato i ničija.«²⁸

::ESTETIKA I MARKSIZAM. S ONU STRANU ESTETIKE

Cjelokupno mišljenje o tome što je umjetnost i filozofija umjetnosti za marksizam, prema Grliću, može se iščitati iz tzv. *tri zablude* koje dominiraju marksističkim diskursom o umjetnosti te će, upravo zbog toga, ovaj dio rada biti posvećen svakoj od te tri zablude. Da bi te postale razvidne prethodno je potrebno razjasniti Grličev odnos prema razdoblju romantizma, kao i problem marksističkog odnosa prema estetici kao znanosti.

Za Grliča romantizam ni u kom slučaju nije isključivo pokret određene epohe, kao što se to općenito marksistički zastupa, već se vrlo teško može uopće nazvati pokretom u uobičajenom smislu te riječi. Prije svega, romantizam, prema Grliću, odlikuje najdublji senzibilitet za ono umjetničko, što opet nipošto nije nekritičko obožavanje svega što se naziva umjetnošću. Iako se u (našem) modernom vremenu umjetnici često smatraju neradnicima i neodgovornim pojedincima koji u toj stvaralačkoj aktivnosti pronalaze bijeg od svakodnevnih obaveza, romantičarski umjet-

²⁷ Ibid., p. 163.

²⁸ Ibid.

nik duboko promišlja svijet i sebe u tom svijetu te ga je, prema tome, moguće ujedno nazivati i filozofom. Romantizam, za razliku od svih prethodnih tzv. *pokreta* umjetnost ne doživljava kao važnu djelatnost zbog toga što umjetnost biva oku ugodna djelatnost, nego, smatra Grlić, »samo i jedino stoga što ona i samo ona može spasiti ostatak čovječnosti u čovjeku. A taj smisao ona nije izgubila ni danas.«²⁹

Iako se, zaista, romantizam vrlo često na prvi pogled ne čini progresivnim *pokretom*, važno je uočiti razloge njegovog pojavljivanja kao i stvarne pobude te i takve romantičarske umjetnosti. Romantizam se pojavljuje krajem 18. stoljeća kao reakcija na klasicizam i njegovo normirano stvaralaštvo u kojem »blijede sve individualizacije, sjene i boje, a historijska svijest gotovo uopće nije prisutna.«³⁰ Upravo se zbog te formalnosti u umjetnosti za romantičarski cilj postavlja umjetnost vođenja maštom i slobodna od shema i pravila koje su postavljene u tom, za marksizam, omraženom razdoblju. Već se u ovoj intenciji može primijetiti da romantizam nema potrebu održavati stanje onakvim kakvo je bilo prije njega, kao i da nema za cilj iz starih temelja promovirati svoje ideje. Nadalje, što je vrlo indikativno, ovaj pokret se javlja za vrijeme prve industrijske revolucije i sve jačeg prodiranja tehnike u svakodnevni život, a samim time i polaganog otuđivanja ljudi od svega što je nekoć važilo za lijepo, plemenito, i povrh svega ljudsko. Otudjenje, koje romantičari jasno vide, a kasnije ga i Marx lucidno detektira, obuzima cjelokupno društvo i romantičarsku svakodnevicu, pa stoga izlaz najčešće traže u onim motivima za koje su sigurni da ih je nemoguće otuđiti – u prošlosti. Jednako tako, njihove težnje za povratkom prirodi, vidljive iz mnoštva motiva pejzaža tog vremena, smatra Grlić, nisu daleko od Marxovog zahtjeva za razotuđenjem čovjeka kroz ukidanje klasnog društva. Upravo je povratak čovjeku u punini njegovih mogućnosti, a ne robovanje njemu izvanjskim uvjetima, točka u kojoj se marksizam odlikuje u punini svog humaniteta, a Antolij Vasiljevič Lunčarski³¹ (1875.-1933.), za kojega će Maynard Solomon zapisati da je pred kraj političke karijere postao oštri lenjinist kada se radi o umjetnosti,³² izjavit će da je »kultura proletarijata (...) kultura snažno osobena, klasna, borbena, kultura romantičnog tipa«³³, zbog čega romantičarski duh nipošto nije suprotan duhu revolucionara i revolucionarne borbe, što svojim zahtjevom za skrivenim stavovima umjetnika i preferiranjem realizma Engels nažalost nije uvidio.

Na koncu, uz prihvaćanje pretpostavke da romantizam nije samo *pokret* jedne epohe, zasigurno je da i u našem vremenu postoji potreba, ukoliko romantizam u svojim

²⁹ Danko Grlić, *Estetika III. Smrt estetskog* (Zagreb: Naprijed, 1978), p. 192.

³⁰ Danko Grlić, *Estetika II. Epoha estetike* (Zagreb: Naprijed, 1983), p. 92.

³¹ Usp. o tome više: <http://www.britannica.com/biography/Anatoly-Vasilyevich-Lunacharsky>, pristupljeno 7. rujna 2015.

³² Usp. o tome, Maynard Solomon, *Marxism and Art: Essays Classic and Contemporary* (Detroit: Wayne State University Press, 1974), p. 220

³³ Antolij Vasiljevič Lunačarski, »Kulturni zadaci radničke klase«, u: Vjekoslav Mikecin (ur.), *Marksizam i umjetnost* (Beograd: Komunist, 1972), p. 331.

tragovima više ne postoji, za sličnim fenomenom, jer se vrijeme u kojem živimo očito nalazi na raskrižju onoga ljudskog i onoga tehničkog, a samim time, na razmeđu su kako mogućnosti, tako i pronalaženje mjesta umjetnosti u cjelini. Posve je jasno da ukoliko se pitamo o čovjeku ne možemo ne upitati i o svakoj posebnoj i isključivo ljudskoj aktivnosti, pa si prema tome moramo postaviti i pitanja o umjetnosti danas, a sva za umjetnost bitna pitanja naposljetku moraju dovesti i do pitanja o mogućnosti istinske egzistencije čovjeka, ali i mogućnosti čovjeka uopće.³⁴

Ovdje do izražaja dolazi odnos marksizma prema statusu estetike kako znanosti. Za Grlića je marksizam u svakom pogledu daleko iznad svake građanske filozofije pa samim time i njenih stručnih, odnosno specijalnih disciplina. Marksizam svojom otvorenošću i, prije svega, revolucionarnošću ne samo da ne može biti okvir svega onog što je predefinirano i standardizirano nego je iznad svakog takvog okvira pa se iz tog razloga i javlja potreba da estetika, ukoliko zaista želi pomoći umjetnosti i biti na tlu umjetnosti, dokine sebe kao estetiku. Upravo ova potreba za samodokidanjem estetike jest i razlog zbog kojeg je Grlić marksizam uvrstio u svoj četvrtivezak *Estetike*, koji glasi »S onu stranu estetike«. No, pri dokidanju estetike nipošto nije riječ o dokidanju na način da se estetika okrene protiv same sebe, da postane svojevrsna anti-estetika. Štoviše, dokidanje pa i prevladavanje estetike nije do kraja u njezinim rukama. Drugim riječima, pobuna estetike protiv nje same ne dovodi do dokidanja estetike na način koji Grlić zahtjeva. Prva točka dokidanja estetike u marksizmu leži u Marxovim postavkama. Odsustvo razgraničenih disciplina kod Marxa potrebno je gledati kao potrebu za njihovim ukidanjem, pa je samim time, prema Grliću, »nemoguće u Marxovo ime provesti zamjenjivanje estetike sociologijom umjetnosti ili njeno svođenje na bilo koju drugu "temeljniju", "materijalniju", znanstvenu disciplinu.«³⁵ Upravo na tragu ovakve formulacije, zbog naravi prakse, što je druga točka dokidanja estetike, marksizam se ne može zadovoljiti jednom općom estetikom, a na koncu zbog potrebe za ukidanjem pojedinačnih disciplina marksizam se ne može zadovoljiti niti estetikom uopće. Treća točka potpunog i pravog dokidanja estetike, prema tome, nije na način da se estetika odrekne dosadašnjih postulata nego da se prevladaju duhovni i materijalni uvjeti koji su ju takvom stvorili te je sada vidljivo i da je dokidanje estetike zapravo prevladavanje takvih uvjeta, a nipošto odluka same estetike za vlastitom promjenom.

Problem estetike jest, naime, u njenom praktičnom momentu. U svojoj potrebi da objasni umjetnost ili pak da djeluje savjetodavno, ona ostaje isključivo na teorijskoj podlozi i ne ulazi u samu umjetnost, nego se uglavnom bavi pravilima i normama, zbog čega ne postoji mogućnost sinteze s umjetnošću, dok je upravo umjetnost ono što joj je omogućilo i nastanak i opstanak. Estetika kao svojevrsni *cogito* umjetnosti u stvarnosti nema dodira sa stvarnom biti umjetničkog nego se kreće u svojim zatvorenim krugovima bez dohvaćanja normizacije umjetnosti, a ukoliko

³⁴ Usp. o tome, Grlić, *Estetika III. Smrt estetskog*, p. 201.

³⁵ Grlić, *Estetika IV. S onu stranu estetike*, p. 274.

kojim slučajem uspije u tome, to nužno vodi do propasti umjetnosti, te posljedično i propasti same estetike. Čak i one »najrevolucionarnije« estetike ostaju pri zahtjevu za obrtanjem tradicije, za promjenom, za cjelokupnim progresom, a taj njihov zahtjev ne stoji na čvrstom tlu. Grlić smatra da su njihovi zahtjevi za obrtanjem tradicije iluzorni, dok s druge strane svi oni pokušaji »materijalističkih« dokidanja estetike, odnosno onih koji pokušavaju umjetnost postaviti u okvire isključivo društveno determinirane aktivnosti, imaju problem sa shvaćanjem, pa i prihvaćanjem, činjenice da je misao također dio realne zbilje.

U tom smislu, Grlić navodi tri temeljne zablude u koje upadaju gotovo svi mislioci o umjetnosti marksističkog usmjerenja.

Prva takva zablude za Grlića krije se u marksističkom stavu da sva umjetnost ima biti u službi ideologije te da to mora biti prva točka diferenciranja umjetnosti od pseudo umjetnosti, kako zbog same naravi umjetnosti tako i zbog mogućnosti da se uistinu dopre do samog umjetničkog bića. Umjetnost je dio nadgradnje, te ukoliko je pokušamo podrediti ideologiji, nekakvoj političkoj struji ili utjecajima koji ne samo da joj nisu bliski nego i izravno negiraju njezinu bit kao slobodnu ljudsku aktivnost, ostajemo u društvu kontrolirane mašte, među umjetnicima bez slobode, a samim time se nameće pitanje koliko se tada uopće možemo nazivati kulturnim društvom. Također, za opstanak umjetnosti nužno je da bude upravo suprotno od svih onih otuđenih manifestacija duha koji se nazivaju nadgradnjom i »koje u sebi nose ideološke elemente kao za njih određujuće«³⁶, a potreba svih ideologa da ju ili dokinu ili stave pod svoju vlast dovoljno govori o tome kako njena svrha nije podređena službi ideologije, već, dapače, najizvornija pobuna protiv ideologizacije.

Već je Della Volpe (1895.-1968.), uviđa Grlić, uočio nemogućnost prevodivosti jednog umjetničkog žanra u drugi, i bez obzira što njegova argumentacija ostaje na epistemološkoj razini, vrlo je lako uočiti isto načelo kada se radi o prevodivosti umjetnosti općenito u izvanumjetničke izraze. Sama Marxova izjava o potrebi za otpočinjanjem umjetničkog načina života i proizvodnje, smatra Grlić, dovoljno govori o tome da ukoliko je konačno došlo vrijeme da čovjek živi i proizvodi na umjetnički način, Marxova misao ide za tim da pokaže kako je utoliko konačno došlo vrijeme za slobodnog čovjeka i radnika, umjetnika. U takvom poimanju teško je zahtijevati da sama umjetnost ima biti podređena, a da istodobno ostane umjetnost. Grlićem smatra da se navedena teza može smatrati razlogom zbog kojeg Marx nema neku sustavnu estetiku. Svaka sustavnost izmiče biti onog umjetničkog, svaki oblik propisivanja pravila i načina izvedbe promašuje, dakle, ono što umjetnost jest, a to je slobodna i samo maštom umjetnika ograničena isključivo ljudska aktivnost. Također, nije na odmet upitati se i koliko su upravo takve redukcije umjetnosti na ideologiju doprinijele da se kritička dimenzija Marxova mišljenja pretvori u ideološku manipulaciju, jer sve ideologije, prema Grliću, imaju tendenciju nametati se dok »svijet koji stvara umjetnik supstancijalno se ne nameće nikome, već ga ljudi,

³⁶ Ibid., p. 277

kad su ljudi, zbog svog vlastitog ljudskog bića ne mogu ne prihvatiti.« Upravo to što prava umjetnost nije nametljiva, daje joj pravo protivljenja vanjskom nametanju.

Dakako, s onu stranu bilo kakve naivnosti, umjetnost se u mnogome i vrlo često čini kao služavka ideologije te niti jedan mislilac koji je povezuje s ideologijom zasigurno nije bezrazložno donosio takve zaključke. No, posve je jasno da umjetnost koja je ideološki upregnuta služi održavanju postojećeg stanja što, prikazano je ranije, nipošto nije, niti može biti njezina istinska narav. Za Grlića, kada se govori o takvoj umjetnosti koja se želi dodvoriti vladajućoj klasi, nipošto se ne govori o takvoj pravoj umjetnosti. Prava umjetnost u sebi uvijek sadrži bunt prema postojećem i ustaljenom pa stoga revolucionarnost nije njezina izvanjska, nego potpuno unutrašnja odlika.

Upravo stoga, tzv. teorija odraza, druga najveća zabluda marksističkog poimanja umjetnosti, u osnovi je vrlo destruktivna, i, prema Grliću, po svim svojim obilježjima takva da ima najmanje povezanosti s izvornim Marxovim učenjem. Ova teorija, kako će se pokazati, u nekim slučajevima ide toliko daleko da ju bez zadržke možemo zvati anti-marksističkom. S obzirom da je najbolje razrađena od svih filozofskih teorija o umjetnosti, a njena povijest seže navodno još od Platona, vjerojatno ju je stoga i najteže iskorijeniti, kako iz estetike općenito, tako i iz marksističkog pogleda na umjetnost. Bez obzira na svoj povijesni razvoj i procvat, posebice u doba srednjovjekovlja kada je, prema mišljenju Ivana Fochta³⁷, njen zagovornik bio i Toma Akvinski, ovaj nauk je, na čelu s Todorom Pavlovom, pronašao najplodnije tlo upravo u tzv. estetici socijalističkog realizma, dok su u filozofiji posebice utjecaj ostavili kritički stavovi o umjetnosti Györgya Lukácsa³⁸. U svojoj osnovi, ova teorija na skriven i prešutan način negira kako umjetnost tako i njenog stvaraoca. Iako često na vrlo smislen i rafiniran način sebe predstavlja kao legitiman nazor o umjetnosti, ova teorija nije ništa drugo doli negacija umjetnosti. Sama ideja o umjetnosti kao načinu odraza socio-ekonomske zbilje može se naizgled učiniti vrlo razboritom i korisnom, no upravo u tome i leži lažnost ove teorije. Iako se zapravo negira sam smisao umjetnosti, njoj se, zbog izvanjskih ciljeva kojima bi trebala služiti, još uvijek ne oduzima legitimno pravo postojanja unutar kulture određenog društva, a već sama ta dozvola da bi postojala čini ju više ideologijom nego li umjetnošću.

Cjelokupna doktrina teorije odraza počiva na ideji čovjeka kao gotovog, svršenog proizvoda, a, samim time, takva je i umjetnosti u njegovoj službi. Ako umjetnost kao slobodna, izrazito ljudska aktivnost, ima samo odražavati postojeće stanje, time se nužno negira njezin karakter, dok se umjetnik vrlo jednostavno mijenja strojem, te mu se oduzimaju sve odlike koje posjeduje, osim valjda one za tehničku reprodukciju. Nadalje, samom tom identifikacijom sa strojem, umjetnik udaljen od um-

³⁷ Focht, *Uvod u estetiku*, p. 117.

³⁸ Usp. naročito o tome, György Lukács, »Umetnost i objektivna istina (Objektivnost istine u marksističko-lenjinističkoj teoriji saznanja)«, u: Đerđ Lukač, *Estetičke ideje – za marksističku estetiku (izabrani spisi)*, (Beograd: BIGZ, 1979), pp. 105-123. Isto tako: György Lukács, *Teorija romana* (Sarajevo: Veselin Masleša, 1968).

jetničkog djela kao svog proizvoda postaje otuđen od njega, što ni samom Marxu nipošto nije bila namjera. Povrh svega, ukoliko se prisjetimo Marxove tvrdnje da periodi procvata umjetnosti nisu uvijek u srazmjeru s općim razvojem društva u kojem se javlja,³⁹ potpuno je jasno da umjetnost ne može samo odražavati stanje te da ovakva teorija niti na jedan način ne može biti utemeljena na Marxovim tezama već jedino na izvrnutim interpretacijama njegovog nauka, a sve u svrhu održavanja postojećeg stanja, što je također nedosljedno tumačenje Marxa. Također, Marxova pojam prakse potpuno pokušava prevladati stari smisao objekt-subjekt odnosa, pa samim time i teorija odraza, odnosno subjektivni odraz objektivne stvarnosti, nika-ko nema plodno tlo kod njega.

Nadalje, s obzirom da je već navedeno da ovakva teorija ima svrhu da umjetnost podredi odražavanju postojećeg stanja, što dalje implicira da ne postoji potreba za mijenjanjem tog stanja, Grlić tvrdi da »kako čovjekov svijet ne može za marksistu biti naprosto dan ili zadan, kako on ne može biti ukotvljen jednom za svagda u empirijskoj datosti, tako ga upravo umjetnost ne može ponajmanje samo odražavati.«⁴⁰ Nije na odmet ni zapitati se kako bi, prema zastupnicima te teorije, trebala izgledati umjetnost u komunizmu s obzirom da se tada ukidaju nejednakosti, no umjetnosti kao isključivo socijalnoj analizi temeljitije ću se posvetiti u idućem odlomku. Na kraju krajeva, iako zastupnici ove teorije nemaju smjelosti poput Platona izravno reći da umjetnost treba negirati, njihov možda najveći nedostatak je u tome što ne uviđaju da umjetnički svijet nije ni manje realan niti manje smislen, a ni manje vrijedan ukoliko isključivo ne odražava postojeće stanje. Štoviše, za Grlića je umjetnost »stvarnija, prisutnija od svake tzv. 'prave' svakodnevne stvarnosti i njen bitak postaje pravim bitkom svijeta«⁴¹, te je prevladavanje ove teorije, ukoliko se želi umjetnost tumačiti prema Marxovoj teoriji, jedan od načina da se uvidi stvarna revolucionarna moć umjetnosti.

Treća marksistička zabluda koju valja navesti, ujedno je, prema Grliću, i najčešća zabluda u estetici i kaže da umjetnost mora biti socijalna analiza i kritika. Ovdje je odmah potrebno naglasiti da socijalni stav umjetnosti nije nužno unaprijed isključiti. Dapače, analiza društvenih odnosa, političke klime određenog razdoblja, povijesni uvjeti nastanka tih odnosa i slično, na svaki način imaju svoje mjesto u svakoj od pojedinih umjetnosti, jednako kao i socioekonomski, politički i klasni uvjeti u kojima određeno djelo nastaje. No, ono što Grlić smatra nedopustivim u pogledu na umjetnost, koji sebe naziva marksističkim, jest isključivost s kojom se pristupa određivanju onoga što jest, a što nije umjetnost. Upravo na ovaj način cjelokupna kritič-

³⁹ Karl Marx, »Outlines of the Critique of Political Economy«, u: Karl Marx, Friedrich Engels, *Collected works*, Vol. 28 (Lawrence & Wishart: Electric Book, 2010), p. 46: »As regards art, it is known that certain periods of its florescence by no means correspond to the general development of society, or, therefore, to the material basis, the skeleton as it were of its organisation.«

⁴⁰ Grlić, *Estetika IV. S onu stranu estetike*, p. 282.

⁴¹ Danko Grlić, »Umjetnost i filozofija«, u: Danko Grlić, *Odabrana djela*, sv. 3 (Zagreb: Naprijed, Beograd: Nolit, 1988), p. 22.

ka moć marksizma upada u stranputicu, a marksistički pobornici ove teorije očito ne uviđaju koliko se na taj način »marksizam degradira jedino na marginalne sociološke komentare djela i koliko mu se *eo ipso* oduzima (...) pravo da progovori o umjetničkom karakteru umjetnosti.«⁴² Takvim pogledom umjetnost se očito dijeli samo na dvije mogućnosti: onu koja prikazuje navedene odnose, odnosno pravu umjetnost, i onu koja to ne radi, odnosno pseudoumjetnost. U tom trenutku prestaju biti relevantni svi čimbenici koji umjetnost drže umjetnošću, odnosno sve se svodi na to da je u konačnici jedino važan proizvod. Drugim riječima, ne postoji nikakav obzir prema umjetniku, procesu stvaranja, izvedbi i načinu izvedbe, a sve što je bitno jest sociološki moment gotovog proizvoda, odnosno umjetnine. Upravo takva jedna konstrukcija, »sociološki moment umjetnosti« objašnjava o čemu je riječ. U takvom pogledu na umjetnost, jedan njezin moment se izdiže na rang umjetnosti, te ukoliko on izostane, slijedi da ne može biti niti same umjetnosti. Nadalje, Danko Grlić o takvom pristupu umjetnosti tvrdi da »samo umjetničko djelo ne mora biti prije svega umjetnost, već sociološki prikaz općeg stanja jednog društva.«⁴³ U osnovi takvih stavova ne stoji ništa drugo doli jedan anti-umjetnički, za umjetnost čak i pervertirani stav, prema kojemu umjetnost treba s vremenom posta(ja)ti sociologijom sve dok zaista ne postane sociologija za široke društvene mase, uočljiva na svakoj građevini i na svakom platnu ili ekranu. Tek tada, prema ovim tumačima, više neće biti potrebno oštro i negativno kritizirati umjetnost i ona će ispuniti svoju misiju.

Bez ulaska u samu kompleksnost, možda i nedovršenost, rasprave o biti umjetnosti i dalje možemo ustvrditi što ona po svojoj naravi *nije*. Ona zasigurno nije znanstvena analiza, a njena bit nikako ne može biti takva da pruža i donosi egzaktne znanstvene podatke koji su plod znanstvenog istraživanja, budući da ni samo umjetničko stvaranje nije nikada vođeno matematičko-logičkim zakonitostima. Također, umjetnost nije niti može biti sociologija. Dakako da se u njoj pojavljuju ideali i ideje određene povijesne epohe o čemu je govorio već Hegel, a kasnije u svojim analizama, i Nicolai Hartmann te Benedetto Croce. Također, u njoj se pojavljuju i empirijske datosti određene socio-ekonomske i političke klime, no to i dalje ne znači da nije slobodna stvarati iz sebe, neovisna od samozvanih kritičara koji vehementno pokušavaju zadržati postojeće stanje i *status quo*, kako umjetnosti tako i društva u cjelini. Također, nameće se pitanje, na istom tlu kao i u prethodnim razmatranjima, kako pak pobornici ove teorije vide umjetnost i njenu svrhu u besklasnom društvu? I na koncu, čemu uopće umjetnost u takvom društvu ako je jedina svrha umjetnosti analiza socijalno-ekonomskih nejednakosti u njemu?! Ukoliko doista pokušamo slijediti Marxa, vrlo je lako uočljivo da niti ovakav pogled nema kod njega uporište. S jedne strane, ukoliko bi se socijalnom analizom umjetnosti zahtijevalo mijenjanje svijesti njenog uživatelja, očito bi se zanemarila potreba prvenstvene promjene materijalnih uvjeta života, dok, s druge strane, ukoliko bi za-

⁴² Grlić, *Estetika IV. S onu stranu estetike*, p. 283.

⁴³ *Ibid.*, p. 285.

datak takve analize bio tek prikaz socio-ekonomskih odnosa bez apeliranja na uživateljevu svijest i doživljaj, očito bi rezultat bila stagnacija, pa i regres, što, također, definitivno nije Marxova zamisao.

•:EKSKURS. KRATKI KOMPARATIVNI PRIKAZ GRLIĆEVOG I FOCHTOVOG PRISTUPA UMETNOSTI

Budući da Grlić nije jedini hrvatski filozof koji je svoj interes usmjeravao prema pitanjima odnosa umjetnosti i marksizma, u posljednjem dijelu ovog rada egzemplarno ćemo prikazati ukratko stavove također istaknutog hrvatskog estetičara i Grlićevog suvremenika, Ivana Fochta. Komparacija mišljenja iz koje će se nazrijeti njihova slaganja i neslaganja ponajviše se u smislu ove teme dotiču stavova o pitanju samog određenja estetike te koja bi, pritom, u konačnici bila njena uloga s obzirom na kritiku »teorije odraza« nalazivu kod obojice naših filozofa.

Prema Fochtovom mišljenju, opseg zadatka onog estetskog isključivo se svodi na pitanje: »što je umjetnost?«⁴⁴, dok su sva ostala pitanja izvanjski nametnuta estetici i zapravo nisu dio njezinog primarnog interesa. Dakako, time se ne isključuju pitanja o umjetniku kao bitnom elementu umjetnosti, no isključuju se sva ona pitanja koja se odnose na konkretna umjetnička ostvarenja. Na istom tragu kao Focht, Grlić će ustvrditi da »samim pukim shvaćanjem umjetničkog fenomena i znanjem o tome kako treba da izgleda takozvano pravo umjetničko djelo, pa i najpreciznijim i najsavršenijim takvim znanjem, dakle ostajanjem na toj reflektivnoj poziciji, umjetnost još nije postala i ne postaje istina cjelokupnog čovjekovog života.«⁴⁵ Iako je ovdje vidljivo slaganje u stavovima, Grlić i Focht ipak imaju različita mišljenja o aktualnosti estetike. Za Fochta, estetika je, kao filozofska disciplina, nadasve živa i trudi se oko onoga što sebi postavlja kao temeljni zadatak, dok za Grlića »ona ipak više ne može odgovoriti na bitno pitanje o umjetnosti, jer je pitanje o umjetnosti s onu stranu neke specijalne discipline, specijalne znanosti, već je postalo pitanje samog opstanka svijeta«,⁴⁶ pa se stoga njihovo razilaženje čini konstitutivnim za sam odnos prema estetici u njihovim radovima. S jedne strane, Focht umjetnosti prilazi sa pozicije estetike kao filozofske discipline koja u umjetnosti vidi svoj jedini i glavni predmet, a, s druge strane, Grlićev pristup umjetnosti sazdan je principijelno ipak iz jedne marksističke pozicije prožete ničeanskim pogledom na umjetnost, pri kojoj do izražaja prvenstveno dolazi stav da je svijetu potrebija sama umjetnost nego što je to estetika, a pogotovo u slučaju da ta estetika ostaje u »vlastitom zatvorenom krugu misli i nemogućnosti sinteze s umjetnošću, dakle nečim zbog čega je i u ime čega uopće nastala kao teoretski subjektivitet, kao *cogito*.«⁴⁷

⁴⁴ Focht, *Uvod u estetiku*, p. 11.

⁴⁵ Grlić, »Neki temeljni problemi suvremene estetike«, p. 360.

⁴⁶ Ibid., p. 358.

⁴⁷ Grlić, *Estetika IV. S onu stranu estetike*, p. 272.

Najvažnije pitanje za Grlića, na koje je usmjereno i ukupno njegovo filozofiranje o umjetnosti, jest mogućnost opstanka umjetnosti u modernom svijetu, svijetu tehnike u kojem »razne nestvaralačke, državotvorne, činovničke i policijske duše ne zabrinjava samo aktivno ili rušilačko ispoljavanje kreativnosti već ih smeta i sama egzistencija kreatora«,⁴⁸ svijet kojeg Focht detektira kao »ždanovski krug svih boja« u kojem se u umjetnosti ne uživa, nego ju se iskorištava.⁴⁹ Teorija odraza je iz vizure oba filozofa zasigurno reprezentativni primjer takvog postupanja, te zbog toga obojica vrlo gorljivo istupaju protiv takve teorije. Focht se, primjerice, slaže da su u »krugu umjetničkog djela, naime, zatvoreni (...) i elementi koji nisu umjetnički. To su prije svega tema i predmet umjetničkog djela«⁵⁰, no problem se javlja kada se ti elementi pokušaju staviti u prvi plan umjetničkog djela, pa stoga i nastavlja s tvrdnjom da bi u »umjetničkom krugu trebalo (...) da su prisutni samo umjetnički momenti.«⁵¹ U svakom slučaju, potrebno je primijetiti i razliku između »kruga umjetničkog djela« i »umjetničkog kruga«. »Umjetnički krug« u ovom se slučaju odnosi na ono što se tiče autentičnog umjetničkog kao slobodnog stvaralaštva, dok se »krug umjetničkog djela« odnosi na sve ono što tom djelu prilazi izvana, kojeg Grlić detektira kao utjecaje iz »sfere određenih političkih ili ideoloških doktrinarnosti.«⁵² Iako su utjecaji *teorije odraza* i tehniciranja umjetnosti posve očiti, čak i pri ostajanju na pukoj pojavnj razini bavljenja njom, Focht ipak tvrdi da je moderna umjetnost uz filozofiju »ona ljudska djelatnost koja upravo ovoj općoj tendenciji pruža najveći otpor«⁵³, te s obzirom da »istinsko ljudsko spoznavanje nije u odslikavanju stvari, nego u njihovom proizvođenju«,⁵⁴ cjelokupna doktrina teorije odraza »direktno protivuriječi velikoj Marxovoj misli po kojoj je spoznavanje praktično mijenjanje stvari, stvaralački zahvat.«⁵⁵

::ZAKLJUČAK

Grličevi stavovi o umjetnosti, estetici kao znanstvenoj disciplini o umjetnosti, od koje se, kao što smo mogli vidjeti, pokušao distancirati, pa na koncu i filozofiji umjetnosti kao filozofskom promišljanju umjetnosti, duboko su prožeti marksističkim pogledom na čovjeka kao njezinog tvorca, no uvijek s odmakom od svih vulgarizacija koje su recepciji marksističkog pogleda donijele mnogo više štete no koristi. Dakako, kroz njegovo cjelokupno djelo, iako to nije bila konkretna tema ovoga rada, očit je,

⁴⁸ Grlić, »Kreacija i akcija«, p. 568.

⁴⁹ Vidi: Ivan Focht, »Put ka ontologiji umjetnosti«, u: Ante Marušić (ur.), *Svijet umjetnosti – marksističke interpretacije* (Zagreb: Školska knjiga, 1976), p. 200.

⁵⁰ Focht, »Put ka ontologiji umjetnosti«, p. 196.

⁵¹ Ibid.

⁵² Grlić, »Postoji li građanska i socijalistička umjetnost«, p. 712

⁵³ Ivan Focht, »Umjetnička tehnika i tehnicizacija umjetnosti«, *Praxis* 2 (1966), p. 168.

⁵⁴ Focht, *Uvod u estetiku*, p. 190.

⁵⁵ Ibid., str. 176.

jednako tako, utjecaj Friedricha Nietzschea, kako po pitanjima statusa kojeg umjetnost ima uživati, tako i mjesta koje umjetnost treba zauzeti u društvu.

Nastojanje oko čovjeka kao slobodnog umjetničkog stvaratelja, s kojim bi umjetnost u društvu trebala uživati ugled upravo zbog tog predznaka, odredilo je čitavo njegovo mišljenje i filozofiranje. Iako u potpunosti svjestan historijskog položaja umjetnosti, Grlić pokušava propitati za nju nove mogućnosti u suvremenom svijetu. U potpunosti svjestan da su ona vremena u kojima je ona nepodijeljeno uživala ugled (kakav je primjetno imala u filozofiji Friedricha Wilhelma Josepha Schellinga), postala samo dio udžbenika filozofije umjetnosti, on umjetnosti nastoji prokročiti nove puteve, te, u tom smislu, predano osmišljava kritiku svih shvaćanja koja zazivaju *status quo*, kako društva tako i umjetnosti. Pri tom i takvom istupanju prema uvjerenjima koji nužno vode u nazadak društva, Grlić pred sebe stavlja zadaću rasvjetljavanja svih takvih, u pravilu promašenih stavova koji u umjetnosti ne vide stvaralačku moć slobodnog čovjeka. Najvećeg oponenta, u tom smislu, nalazi u vulgarizaciji marksizma koji najizravnije dolazi do izražaja u »teoriji odraza«, pa zbog toga ne čudi koliki trud upravlja ka argumentima o neodrživosti te doktrine, a, na koncu, i nefilozofičnosti onih teoretičara umjetnosti koji se vode takvom teorijom. Dakako, Grlić problemu vulgarizacije Marxove filozofije prilazi kako detaljno promišljenim postavkama o neutemeljenosti takvih teorija, tako i s jasnim stavom što umjetnost treba biti, no njegovi teorijski zaključci nipošto nisu kategorički. Potpuno svjestan svih utjecaja koji umjetnosti »izvanjski« dolaze, kao i snage tih utjecaja i realno slabe mogućnosti da se oni dokinu, Grlićeva namjera uvijek je u konačnici *slobodna umjetnost u slobodnom društvu* i to ga svrstava u samo središte najdosljednijih nasljednika Marxove misli u našem filozofskom podneblju.

::LITERATURA

- Ivan Focht (1984): *Uvod u estetiku*, Sarajevo: Svjetlost.
- Danko Grlić (1966): »Čemu umjetnost«, *Praxis*, 2.
- Danko Grlić, Rudi Supek et al. (ur.) (1964): *Čovek danas. Zbornik filozofskih ogleda*, Beograd, Nolit.
- Danko Grlić (1973): »Društvena organizacija i teatar«, *Praxis*, 3-4.
- Danko Grlić (1983): *Estetika II. Epoha estetike*, Zagreb: Naprijed.
- Danko Grlić (1978): *Estetika III. Smrt estetskog*, Zagreb: Naprijed.
- Danko Grlić (1979): *Estetika IV. S onu stranu estetike*, Zagreb: Naprijed.
- Danko Grlić (1967): »Kreacija i akcija«, *Praxis*, 5-6.
- Danko Grlić (1970): »Neki temeljni problemi suvremene estetike«, *Praxis*, 3.
- Danko Grlić (1988): *Odabrana djela*, sv. 3, Zagreb: Naprijed, Beograd: Nolit.
- Danko Grlić (1973): »Postoji li građanska i socijalistička umjetnost«, *Praxis*, 5-6.
- Đerđ Lukač (1979): *Estetičke ideje – za marksističku estetiku (izabrani spisi)*, Beograd: BIGZ.
- György Lukács (1968): *Teorija romana*, Sarajevo: Veselin Masleša.
- Karl Marx, Friedrich Engels (2010): *Collected works*, Vol. 28, Lawrence & Wishart: Electric Book.
- Ante Marušić (ur.) (1976): *Svijet umjetnosti – marksističke interpretacije*, Zagreb: Školska knjiga.
- Vjekoslav Mikecin (ur.) (1972): *Marksizam i umjetnost*, Beograd: Komunist.
- Maynard Solomon (1974): *Marxism and Art: Essays Classic and Contemporary*, Detroit: Wayne State University Press.

Jure Spruk
**ČLOVEŠKA NARAVA
V POLITIČNI MISLI
SVETEGA AVGUŠTINA
IN THOMASA
HOBESA:
IZVIRNI GREH IN
NARAVNI ČLOVEK**

107-124

ŽUPANJE NJIVE 2A
SI-1242 STAHOVICA
E-NASLOV: JURE.SPRUK@SIOL.NET

::POVZETEK

AVTOR V ČLANKU ANALIZIRA koncipiranje človeške narave v politični misli Avguščina iz Hipona in Thomasa Hobbesa. Človeška narava predstavlja osrednjo predpostavko v teoretizaciji politike, s katero se določa način vzpostavitve političnih odnosov v družbi. Avguštinov grešni človek in Hobbesov naravni človek sta sicer produkta analize političnih razmerij v različnih zgodovinskih okoliščinah, tj. poznoantične sužnjelastniške družbe in zgodnje moderne kapitalistične družbe, a ju družiti temeljna človeška karakteristika, tj. napuh, zaradi katerega sta bila Adam in Eva prisiljena, da zapustita predpolitični raj, medtem ko naravnega človeka prisili, da zapusti predpolitično naravno stanje in se z vzpostavitvijo pogodbenega razmerja z drugimi ljudmi poveže v politično skupnost, v kateri je varovanje njegovih naravnih pravic učinkovitejše. Oba momenta se izkazujeta za spodbujena z vprašanjem spoštovanja lastnine, božje in človeške. Razpolaganje z zasebno lastnino se kot mogoče izkaže šele, ko se vzpostavi politična oblast, ki mora igrati vlogo popraviljalca posledic človeškega karakterja, na podlagi katerega človek sočloveku ne prizna enakosti, si ga podreja in posega v njegovo imetje. Kot ena temeljnih nalog politične oblasti se tako izkazuje stabilizacija lastniških razmerij v družbi.

Ključni pojmi: Avguštin; Thomas Hobbes; lastnina; grešni človek; naravni človek

ABSTRACT

HUMAN NATURE IN THE POLITICAL THOUGHT OF ST. AUGUSTINE AND THOMAS HOBBS: ORIGINAL SIN AND NATURAL MAN

In the paper the author analyzes the conception of human nature in the political thought of Augustine of Hippo and Thomas Hobbes. Human nature represents the central supposition in theoretical analysis of politics which determines the way of establishing political relations in society. Augustine's sinful man and Hobbes's natural man are the products of political relations analysis in different historical circumstances, namely later antique's slave society and early modern capitalistic society, but they share a common human characteristic, namely vanity, for which Adam and Eve were forced to leave the pre-political paradise, while the natural man was forced to leave the pre-political natural state and to establish a contract relation with which political community is created in which his natural rights are protected more efficiently. Both moments are turning to be encouraged by the question of respecting property rights, divine and human. To have a private property at disposal it turns out to be as possible only when the political power is established which has to play a role of repairman of human character consequences, on the basis of which a man is not ready to admit human equality, is trying to submit and

to reach into property of a fellow man. One of the main tasks of political power is turning out to be a stabilization of property relations in society.

Key terms: Augustine; Thomas Hobbes; property; sinful man; natural man

::UVOD

Politična teorija se v svojem bistvu bavi z vprašanjem definiranja politike ter njene vpliva na družbena razmerja. To, kako definiramo politiko, ter kako razumemo posledice njenega obstoja za družbo, je neposredno povezano z razumevanjem človeka kot nosilca tega družbenega fenomena. Predstave o politiki in družbi so torej v osnovi vezane na razumevanje človekovih karakteristik, katerim se prilega vsebina politične teorije. Politiko lahko razumemo kot najosnovnejšo človeško dejavnost, ki vpliva na oblikovanje oblastnih razmerij med posamezniki in posamičnimi družbenimi skupinami ter posameznikom in državo, zato se kot osnovna naloga vsakega političnoteoretskega dela kaže izhodiščna potreba po določanju, kaj in kakšen človek je po naravi. Če povzamemo izhodišča o človeški naravi z vidika treh temeljnih modernih političnih doktrin, potem vidimo, da liberalizem človekovo naravo povezuje s predpostavkami o človekovem intrinzičnem razlikovanju od drugih posameznikov, njegovi neodvisnosti od družbe ter njegovega razumnega postopanja, konservativizem človeka razume kot nekoga, ki išče predvsem varnost in se pri tem zanaša na znane in že preizkušene izkušnje predhodnikov, pri čemer je človeški *ratio* nezanesljiv ter moralni odklon implicitno prisoten pri vsakem posamezniku, medtem ko socializem človeka razume kot socialno bitje, katerega kapacitete bolj kot narava izoblikuje vzgoja (Heywood 2012, 71). Tudi vpogled v klasične tekste utemeljiteljev antične politične teorije nam pokaže, da se postavljanje temeljev politične teorije prične pri orisovanju človeške narave. Aristotel *polis* opisuje kot popolno politično asociacijo, ki znotraj sebe združuje množstvo vasi, v katere so se predhodno združile družine, ki predstavljajo osnovno družbeno entiteto. Človek je po svoji naravi politična žival (*zoon politikon*), ki za obstoj potrebuje združevanje v politične asociacije z drugimi ljudmi. Človek, ki je zaradi samozadostnosti izoliran od politične skupnosti in ni sposoben participacije v koristih življenja v politični skupnosti, mora biti bodisi zver bodisi bog (Aristotel 1995, 11). Iz Aristotelove koncepcije sledi, da človeka od drugih živali razlikuje nivo povezovanja v politične asociacije, ter da civiliziran človek izven političnih okvirjev ne obstaja. Po Aristotelu je socialnost človekova temeljna karakteristika, kar se sklada z njegovim organicističnim pojmovanjem družbe, katere ključna karakteristika je ta, da interes celote, tj. asociacije, postavlja pred interes dela celote¹. V pričujočem članku bomo obravnavali koncipiranje človeške narave pri Avguštinu iz Hipona in Thomasu

¹ Interes družine je nad interesom posameznega člana družine, interes vasi je nad interesom posamezne družine in interes *polisa* je nad interesi posameznih vasi.

Hobbesu. Prvi velja za utemeljitelja srednjeveške krščanske politične teologije, medtem ko drugi velja za utemeljitelja moderne pogodbene teorije. Obravnavana avtorja se sicer v pomembnih poudarkih razlikujeta eden od drugega, a kljub temu zagovarjamo tezo, po kateri med obema obstaja skupni imenovalec pri njunem legitimiranju politične oblasti. Medtem ko se Avguštin pri legitimiranju politične oblasti sklicuje na človekovo breme izvirnega greha, pa se Hobbes sklicuje na napuh naravnega človeka, tj. človeka, kakršen je v stanju naravne pravičnosti oz. naravnega stanja. Srednjeveški grešni človek, ki izhaja iz Avguštinove politične teologije, ima precej skupnega s Hobbesovim naravnim človekom. Prvi je kompatibilen z oblastjo cerkveno-fevdalne oligarhije v srednjem veku ter branjenjem ideološke hegemonije Cerkve v času, v katerem se je že nakazovala kriza obstoja rimskega imperija, drugi pa z modernim individualizmom, ki je v 17. stoletju začel trasirati pot hegemoniji liberalne politične doktrine. Narava Hobbesovega naravnega človeka je primer sekularizacije Avguštinove politične teologije, ki je prirejena modernemu naravnemu pravu. S pojasnjevanjem povezav med srednjeveško politično teologijo ter moderno politično teorijo se je sicer zavzeto ukvarjal politični teoretik Carl Schmitt, ki je vse ključne koncepte moderne teorije države označil za sekularizirane teološke koncepte, pri čemer je država v moderni politični teoriji prevzela vlogo, ki sicer v teologiji pripada Bogu (Schmitt 2005, 36). Namen pričujočega članka je prikazati, kako Avguštinov grešni človek biva v Hobbesovem naravnem človeku oz., v katerih značilnostih sta si podobna.

::IZVIRNI GREH IN ČLOVEŠKA NARAVA V POLITIČNI MISLI AVGUŠTINA IZ HIPONA

Avguštinovo najpomembnejše delo *Božja država proti poganom* je nastajalo od leta 413 do objave v letu 426. To obdobje je bilo za krščanstvo izredno naporno, potem ko je šele leta 384 zavzelo mesto državne religije rimskega imperija². Na spremembo vere so se namreč sklicevali tisti, ki so iskali razloge za vojaške poraze Rima, kot je bil tisti v letu 410, ko so Vizigoti pod vodstvom kralja Alarika I. oplenili Rim in tako zadali boleč udarec simbolni moči imperija, ki je očitno izgubljal nekdanjo veličino. Vizigotsko plenjenje v začetku petega stoletja je zgolj manifestacija gradualnega kolapsa zahodnega cesarstva, ki ga je narekovala predvsem brezbržnost vladajočega razreda. Peter Brown kot najpomembnejši razlog za zaton imperialne oblasti med letoma 380 ter 410 izpostavlja oddaljevanje senatne aristokracije ter Cerkve od rimske vojske in diplomacije, ki sta predstavljali osrednji branik pred zunanjo grožnjo (Brown 1971/2013, 119). Tako senatorji kot škofje so izhajali iz

² Krščanstvo je v Rimu poganstvo nadomestilo z ediktom *Cunctos populos* cesarja Teodozija I. iz leta 392, ki je tako nadgradil privrženost krščanski veroizpovedi cesarja Konstantina I., ki jo je slednji izpričal leta 313 po zmagi v državljanski vojni nad cesarjem Maksencijem. Z zmago Konstantina se je končalo obdobje tetrahije, tj. vladavine štirih cesarjev v Rimu. Edward Gibbon (1998, 375) kot izrazito prednost Konstantina v državljanski vojni, v katero je vstopil pod geslom »prijeti za orožje za osvoboditev cerkve«, izpostavlja njegovo paktiranje s kristjani, še posebej tistimi, ki so živeli na teritorijih njegovih tekmecev Licinija in Maksencija.

posestniških družin, ki so vztrajno zavračale plačilo višjih davščin, ki bi omogočale vzdrževanje vojske ter tudi plačilo nadomestil zunanjim agresorjem, ki so bili sposobni ogroziti Rim. Ravno zadržti šovinizem ter odpor proti pogajanju z barbar-skim voditeljem sta zahodni Rim v letu 410 pripeljala k Alarikovemu pustošenju (*ibid.*, 124). Davčni izpad v zahodnem cesarstvu se je v petem stoletju kazal kot simptom obstoja primitivne ekonomije, ki je temeljila na kmetijstvu in ne na trgovini, kot je to veljalo za vzhodni del imperija, ter izrazita akumulacija bogastva v rokah zgolj peščice družin, ki v kombinaciji nista zmogli zagotoviti zadostnih javnih sredstev za obrambo. Zaton zahodno-rimske politične ureditve je zatorej primarno odraz preozko pojmovanega interesa vladajočega družbenega razreda.

Avguštinovo besedilo moramo razumeti predvsem kot poskus obrambe položaja krščanske cerkve znotraj imperija, ki si ga je tedaj pridobila šele pred kratkim, za tem pa tudi kot odgovor na vprašanje, kakšna politična skupnost naj nadomesti imperij, če bi le-ta razpadel. Avguštinova razdelitev sveta na božje ter zemeljsko državo deluje kot poskus relativizacije posvetne oblasti, posebej njene premoči nad Cerkvijo, a vendarle njegova politična misel ne prinaša argumentov za spodbijanje absolutne cesarske oblasti. Zemeljski ter božji absolutizem hodita z roko v roki. Drugi daje legitimnost prvemu, medtem ko prvi zagotavlja materialni obstoj Cerkve, ki opravlja vlogo zemeljskega predstavnika božjega mesta, katerega absolutni vladar je Bog. Soodvisnost obeh politično-teoloških entitet, kot ju opredeli Avguštin, je za krščanstvo v petem stoletju še toliko bolj nujna, saj so bile okoliščine na zahodu imperija izrazito nestabilne, hkrati pa tudi poganstvo ni bilo izkoreninjeno, kar še zlasti velja za ruralna območja imperija. Obstoj krščanstva kot vodilne religije na zahodu je bil pogojen z obstojem absolutne oblasti, ki bi uspela ohranjati verski monopol Cerkve, kot je to veljalo na vzhodu, kjer sta Konstantinova oblast ter vzpon krščanstva prišla istočasno. Avguštinova teologija greha se kot politična teologija kaže ravno v njegovi argumentaciji korelacije med človeškim bremenom izvirnega greha ter absolutne zemeljske oblasti. Zavezništvo med cesarsko oblastjo in klerom se je nakazovalo kot izrazito oportunistično. Cerkev je bila od začetka njenega vzpona močno materialno in varnostno odvisna od cesarske oblasti, medtem ko je krščanski monoteizem predstavljal priročno izhodišče za cesarjev status znotraj spremenjene politične realnosti, ki jo je narekovala verska metafizika. Slednja se je v razpravah o razmerju med posvetno in duhovno avtoriteto pojavljala skozi celotno obdobje srednjega veka, še posebej pa po enajstem stoletju, ko so se v t.i. investiturni polemiki odnosi med obema entitetama zaradi vprašanj lastninskega nadzora izrazito zaostri³. Ko je v četrtem stoletju krščanstvo postalo državna vera rimskega imperija, je krščanska politična teologija morala urediti položaj posvetnega vladarja, ki bi mu omogočala primerljiv status s tistim, ki ga je užival v okoliščinah prevlade poganstva. Kot ugotavlja Holingworth (2010, 61), je bilo krščanstvo vse-skozi pod drobnogledom zaradi potencialne subverzivnosti do cesarske oblasti, zato

³ Več o prepletanju teologije in politike v srednjeveški politični teoriji glej v Kantorowicz (1997) in Gierke (1900/2008).

je bilo tudi v prelomnih časih v začetku petega stoletja potrebno pomiriti tovrstne strahove. Avguštinovo doktrino dveh držav zato lahko razumemo kot potreben teoretski kompromis med pristojnostmi zemeljske in božje avtoritete, ki ni zadovoljil zgolj poznoantične politične realnosti, temveč tudi večji del srednjega veka. Recep-cijo Avguštinove politične misli v srednjem veku so narekovale tri medsebojno po-vezane tematike, ki so skupaj predstavljale srednjeveški miselni odlitek, in sicer, koncept *imperium*, ki je predstavljal ključno središče političnih ambicij, koncept *res publica Christiana*, ki je predstavljal ključno središče verskih ambicij, ter vprašanje avtoritete (*auctoritas*), ki se je pojavilo kot konsekvence prekrivanja dotičnih juri-sdikcij (*ibid.*, 43). Srednjeveško vprašanje avtoritete se je dokončno razrešilo šele z začetki moderne politične teorije v šestnajstem ter zlasti sedemnajstem stoletju, s katero se je pričela skozi koncept suverene nacionalne države ter predrugačenega naravnopravnega položaja človeka vzpostavljati dominacija posvetne politične avto-ritete nad ekleziastično avtoriteto, tj. papeštvom.

Avguštinova politična misel izhaja iz njegove teološke koncepcije človeške narave. To izhodišče predstavlja temelj, na katerem nato gradi vizijo razmerja med člo-vekom ter državno oblastjo. Svetopisemska naracija o izvirnem grehu človeka razlaga o prvem grehu Adama in Eve, ki sta se Bogu izneverila s tem, ko sta jedla sadje z drevesa spoznanja o dobrem in zlem. Bog je človeku sprva namenil življenje v raju, pri čemer je kot temeljna prepoved veljala prepoved obiranja sadežev z drevesa spo-znanja. Svetopisemsko stanje življenja v raju je primer opisovanja predpolitičnega stanja, tj. stanja, v katerem ni zaznati konfliktov ali oblastnih razmerij. Krščanska teološko-politična predpolitičnost je zaznamovana s principom enakosti ljudi pred Bogom, kar očitno izključuje opravičevanje izvajanja dominacije človeka nad člove-kom. Ko je Bog ustvaril človeka po lastni podobi, mu ni želel dati oblasti nad dru-gim človekom. Prvotni ljudje so bili ustvarjeni kot pastirji in ne kot kralji (Avguštin 426/1998, 942). Človek je bil ob spočetju obdarjen s svobodno voljo, ki pa ga je vodila k temu, da je zagrešil izvorni greh, zaradi katerega je moral za večno zapustiti varno stanje v raju in se podati v kruti svet, v katerem prevladuje človeška neena-kost, zavist, zvižanost ter brezbriznost. Življenje v raju je minevalo v znamenju božje ljubezni do človeka ter tudi ljubezni človeka do človeka, življenje po izgonu iz raja pa prinaša človeku trpljenje in strah pred sočlovekom. Avguštinovo pojmovanje izvirnega greha je kasneje v srednjem veku povzel tudi Tomaž Akvinski, ki v *Summi Theologiae* ponuja razlago, po kateri je izvorni greh greh posameznega človeka zato, ker vsak človek prejme lastno naravo po svojem izvornem staršu (Akvinski 1485/1965, 11). Izvirni greh v krščanski politični teologiji torej zaznamuje prehod od harmoničnega predpolitičnega stanja k političnemu stanju, v katerem zaradi grešne narave človeka prevladujejo oblastni odnosi. Adamovo in Evino potomstvo je zaznamovano z izvirnim grehom, katerega konsekvence se ne more otresti⁴. Člo-

⁴ Človek z zakramentom svetega krsta prejme božjo milost in se očisti greha, a njegova grešna narava ostaja nespremenljiva.

veška svobodna volja je bila z aktom izvirnega greha izgubljena. Človek je bil ustvarjen, da bi ljubil Boga, a njegov napuh je prevladal in namesto ljubezni do Boga je izbral ljubezen do samega sebe. Človeku je po izgonu iz raja ostala le še izbira do tega, katerega od nešteti grehov bo izbral, da bi ga zagrešil (Dyson 1998, xvii).

Z vidika Avguštinove politične misli je najpomembnejša posledica izvirnega greha potreba po obstoju posvetne politične oblasti, katere primarna naloga je zatiranje nizkih strasti, ki izhajajo iz grešne narave človeka. Cilj obstoja države je vezan na teološka razumevanja bistva zemeljskega obstoja človeka. Zemeljsko življenje služi zgolj kot svojevrstna priprava na posmrtno življenje, naloga posvetne oblasti pa je, da z mečem preprečuje greh, ter da ga, če se zgodi, ustrezno kaznuje. Obstoj države in politične oblasti je posledica človekovega napuha, zaradi katerega človek ni več priznaval naravne enakosti sočloveku. Potrebo po njunem obstoju narekuje človekovo poželenje po dominaciji in nasiljem nad sočlovekom (*libido dominandi*). Avguštinovo pojmovanje države je izrazito etično nevtralnno, kar je sicer karakteristika moderne politične znanosti, ki se bolj kot na vrednotne sodbe, opira na deskripcijo in politični realizem (d'Entreves 1967, 24). Vidika pravičnosti ali koristi ljudstva ne določata obstoja države, temveč je dovolj že zavestno zblíževanje kolektivne volje, ki stremi k enotnemu cilju⁵ (*ibid.*, 25). Avguštinov odnos do oblike zemeljske oblasti se zdi docela brezbrizen⁶, ko pravi, da ni pomembno pod kakšno oblastjo živi človek, ki bo tako ali tako kmalu mrtev, če le oblastnik od njega ne zahteva, da ravna pokvarjeno (Avguštin 426/1998, 217). Avguštinov odnos do politike in zemeljske oblasti se kaže v njegovem vztrajanju pri tem, da je človek, ki živi po človeški volji, podoben hudiču, kajti le Bog je Resnica (*ibid.*, 586). Človeška volja je kontaminirana z izvirnim grehom, kar pomeni, da človek ne zmore uiti grešnim dejanjem. Tu razlike med ljudmi ni, ne glede na to, ali gre za kralja ali podanika. Oblastno razmerje, ki se vzpostavi med kraljem in podaniki, je v domeni politike, ki v osnovi predstavlja pokvarjeno človeško dejavnost, a v svetu, v katerem vlada greh, je nepogrešljiva, saj lahko le oblast kroti pohabljenno človeško voljo. Sleherni človek se je dolžan podrediti zemeljski oblasti, katera je primarno zadolžena za ustvarjanje ter ohranjanje reda in miru in ne za ustvarjanje pravične družbe. Avguštinov občutek za politični realizem se kaže v tem, ko sporoča, da ljudje morajo dobiti oblast, kakršno si v resnici zaslužijo. Grešen človek potemtakem potrebuje ravno tako grešno oblast. Slednja se nad ljudstvo dviga kot posledica božje volje, kar pomeni, da se vir legitimnosti politične oblasti nahaja pri Bogu. Upor proti zemeljski oblasti zatorej pomeni posreden upor proti božji volji. Iz Avguštinove koncepcije se torej da izpeljati temelje t.i. padajoče koncepcije oblasti, ki je prevladovala skozi večji del srednjega veka⁷.

⁵ Avguštin v enaindvajsetem poglavju XIX. knjige kritizira Scipia in Cicera, ki sta definicijo države vezala na prisotnost pravičnosti.

⁶ Avguštinova brezbriznost do zemeljskega življenja izvira iz njegovega prepričanja, po katerem je zemeljskemu mestu namenjeno uničenje, ki predstavlja božjo kazen (*ibid.*, 638).

⁷ Za podrobnejšo analizo srednjeveške teorije oblasti in politike glej Ullmann (1961).

Avguštinova teorija dveh držav je služila predvsem kot sporočilo cesarski oblasti v Rimu, da ga krščanstvo ne ogroža. To sporočilo ima temelj v principu, ki ga je poudarjal že apostol Pavel, po katerem je potrebno dati cesarju, kar je cesarjevega, ter Bogu, kar je božjega. Tako je zadoščeno obema avtoritetama⁸. S povzemanjem Pavlovega nauka je sporočil predvsem to, da bo krščanstvo obstalo ne glede na obstoj konkretnih političnih skupnosti in konkretnih vladarjev. Avguštin je seveda nagovarjal rimsko državo, ki je bila v njegovem času najmogočnejši imperij, a tudi ta je imel šibke točke, ki so v začetku petega stoletja že nakazovale možnosti zatona. Države nastajajo in propadajo, krščanstvo pa ostaja. Ta maksima se je izkazala kot pravilna že kmalu po razpadu zahodnega dela imperija leta 476, ko je leta 496 frankovski kralj Klodvik I. prevzel krščansko vero in ji s tem na stežaj odprl vrata vpliva v srednjeveški politiki. Kar sta cesarja Konstantin in Teodozij prispevala k vzponu krščanstva v antiki, to sta Klodvik in Karel Veliki⁹ prispevala k širjenju njegovega vpliva v srednjem veku. Ellen Meiksins Wood Avguština prepozna kot krščanskega škofa, ki si prizadeva za razglasitev prvenstva posvetne oblasti, ter ob tem ohraniti obstoječo družbeno ureditev, ki temelji na lastninskih pravicah, ki jih podeljuje monarh. S svojo politično teologijo se je izkazal predvsem za nasprotnika donatistov in pelagijancev, s čimer je pristal na vlogo ideologa grabežljivega vladajočega sloja (Meiksins Wood 2016, 216).

::NARAVNO STANJE IN ČLOVEŠKA NARAVA V POLITIČNI MISLI THOMASA HOBBSESA

S pogodbeno teorijo Thomasa Hobbesa se v 17. stoletju prične obdobje moderne kontraktualizma, ki na podlagi naravnopravnih načel utemelji pojmovanje človeka in države na osnovi idealov enakosti in svobode. Za moderno politično teorijo je odločilna navezava na omenjena ideala, saj je temeljno poslanstvo moderne politične teorije v tem, da nadomesti srednjeveško, tj. krščansko-korporativno pojmovanje družbe in ga nadomesti z individualistično zaznamovano koncepcijo. Moderni individualizem¹⁰ predstavlja ideološko podstat meščanstva, ki je na prelomu v moderno dobo predstavljalo osrednjo družbeno silo v konfliktu s fevdalnimi ostalinami. Koncipiranje modernega človeka se je moralo odviti na polju njegove svobode in enakosti, saj drugače ni bilo mogoče utemeljiti potrebe po njegovem izvzemanju iz fevdalnega korporativizma, ter posledičnega preferiranja celote nad posamičnimi deli. Razbitje fevdalne celote je pomenilo obvezno priznavanje človeške individualizacije in njegove politične subjektivizacije, s katero je postal politični akter, ki je soodločal o usodi la-

⁸ Jezus Kristus je učil med drugim tudi to, da njegovo kraljestvo ni kraljestvo tega sveta.

⁹ Karel Veliki je bil leta 800 okronan kot cesar Svetega rimskega cesarstva. Papež Leon III. mu je s tem priznal nasledstvo po poslednjem rimskem cesarju Romulu.

¹⁰ Politična misel Thomasa Hobbesa se v njegovem individualističnem pristopu k pojmovanju medčloveških odnosov izkazuje za proto-liberalno. Liberalno politično doktrino lahko definiramo kot »politično filozofijo, ki si za družbeno stabilnost in enotnost prizadeva ob odsotnosti enotnega koncipiranja skupnega interesa« (Hovey 2015: 197).

stne politične skupnosti. Pojmovanje človeka kot svobodnega in enakega sočloveku se je moralo nujno odviti na podlagi naravnega upravičenja, tj. univerzalnega ter nespremenljivega nabora človekovih karakteristik, ki so narekovala njegove neodtujljive individualne pravice, katere so ga napravljale za politični subjekt, za razliko od srednjeveškega človeka, kateremu je bila namenjena zgolj vloga objekta. V 17. stoletju so tovrstne pravice veljale za naravne pravice človeka.

Politično misel Thomasa Hobbesa je potrebno razumeti skozi okoliščine angleškega političnega konflikta, ki je v letu 1642 prerasel v državljansko vojno, v kateri so vojskujoče se strani predstavljali zagovorniki parlamenta ter kraljeve dinastije Stuart. Izvor konflikta med obema stranema sega na vprašanje svobode posameznika oz. na vprašanje upravičenega poseganja kraljeve avtoritete v človekovo življenje in lastnino, tj. tistega, kar je John Locke v besedilu *Dve razpravi o oblasti* kasneje imenoval *property*. Vladavina Karla I. se je v praksi vedno bolj naslanjala na teoretsko opravičevanje absolutne kraljeve oblasti, tj. doktrine božanske pravice kraljev¹¹, ki je svojo najslavnejšo izdajo doživela leta 1680 v besedilu sira Roberta Filmerja *Patriarcha*, ko konflikt med stranema še ni bil dokončno odločen. Za Filmerja kraljevska oblast nad politično skupnostjo predstavlja analogijo z očetovsko oblastjo znotraj družine, pri čemer je razlika med njima le v obsegu izvajanja oblasti.

Tako kakor očetu ene družine je tudi kralju kot očetu številnih družin naložena skrb, da varuje, hrani, oblači, poučuje in brani vso politično skupnost. Njegove vojne in njegov mir, njegova sodišča in vsa njegova dejanja suverenosti so namenjena zgolj temu, da varujejo in podeljujejo vsakemu podrejenemu in nižjemu očetu in njegovim otrokom njihove pravice in privilegije, tako da so kraljeve dolžnosti povzete v univerzalni očetovski skrbi za njegovo ljudstvo¹².

Gornji citat iz Filmerjevega besedila razkriva določilo ureditve, ki je v 17. stoletju postalo osrednja točka kritike prebujajočega se meščanskega ter tudi plemiškega družbenega razreda, ki sta nasprotovala razumevanju kraljevih prerogativov, po katerem je kraljevemu podložniku pripadlo le toliko svobode in lastnine, v kolikor je v to privolila kraljeva milost. Arbitrarna presoja monarha o podeljevanju pravic in privilegijev je jasno nakazovala na podložnikovo zaslužjenost in posledično nezmožnost za svobodno razpolaganje z lastnim življenjem in lastnino. Tu najdemo stično točko med načelom pasivne poslušnosti, ki jo je tako goreče propagirala doktrina božanske pravice kraljev, ter kraljevim prerogativom, po katerem je smel monarh v lastnino svojih podložnikov arbitrarno posegati skozi obdavčitev premoženja. Arbitrarna konfiskacija ali obdavčitev lastnine na eni strani ter arbitrarno odvzemanje svobode ali življenja podložnikom na drugi strani sta vzajemni dejanji oblasti, ki ne spoštuje človekove naravne svobode. Quentin Skinner v parlamentarnih zahtevah iz

¹¹ Doktrina božanske pravice kraljev, ki se je razvila v okoliščinah angleške državljanske vojne v 17. stoletju, se v ključnih delih argumentacije navezuje na delo francoskih absolutističnih teoretikov, denimo Jeana Bodina, iz 16. stoletja (Figgis 1895/1965).

¹² Filmer, R. (1680/2008): *Patriarcha*. Obramba naravne oblasti kraljev pred nenaravno svobodo ljudstva s teološkimi, racionalnimi, zgodovinskimi in pravnimi argumenti, Ljubljana, Krtina, str. 18.

prve polovice 17. stoletja o obstoječem razmerju med oblastjo in posameznikom prepoznava povzemanje rimskega koncipiranja politične svobode, pri čemer je rimsko pravo poznalo svobodnega ter zaslužnjega človeka. Suženstvo je predstavljalo nenaravno stanje človeškega podrejanja drugemu človeku. Na ta opis se je navezovala definicija posameznikove svobode, po kateri je svoboden subjekt oz. državljan (*civis*) lahko samo nekdo, ki je sposoben delovanja po lastnem preudarku (*sui iuris*) (Skinner 2003, 13). Rimska (republikanska) koncepcija politične svobode je v nasprotju s srednjeveško fevdalno hierarhijo, kar je posledica jasne družbene delitve na javno in zasebno sfero, ki se je manifestirala skozi določila rimskega prava. Slednje je po določilih civilnega prava razdelalo institut svobodnega gospodarjenja z zasebno lastnino (*dominium*) za državljane, ki je predstavljalo temelj delovanja civilne družbe. Srednjeveški korporativizem ločnice med javnim ter zasebnim ni priznaval, kar se je manifestiralo skozi enačenje političnega in ekonomskega. Realna politična moč je v srednjem veku izhajala iz posedovanja zemlje. Gospodarjeva politična moč je bila odvisna od njegove ekonomske moči, tj. obsega zemljiške posesti ter števila tlačanov, od katerih je terjal rente in osebno lojalnost. V moderni dobi je zato eden ključnih korakov k priznavanju svobode človeka ravno priznavanje prostega razpolaganja z zasebno lastnino, tj. tudi s človeško delovno silo, ki je smela zapustiti gospodarjevo zemljo in se na ta način osvoboditi fevdalnih okovov, ki so ga politično vezali na gospodarjevo avtoriteto.

Thomas Hobbes se je v okoliščinah angleške državljanske vojne odkrito postavil na stran rojalistov. Quentin Skinner njegovo najslavnejše besedilo *Leviathan* označuje celo kot »nasilni napad na teorijo svobode, kakršno so propagirali podporniki parlamenta v angleški državljanski vojni« (ibid.: 15). Hobbes v omenjenem delu predvsem pojasnjuje, zakaj oblasti, ki temelji na absolutni suverenosti, ne moremo razumeti kot zatiralske oblasti. Njegova definicija svobode, ki jo poda v *Leviathanu*, deluje izrazito mehanicistično. Po Hobbesu svoboda pomeni predvsem odsotnost eksternih ovir, ki pogosto delno preprečujejo človeku, da stori tisto, kar bi lahko storil, a mu ne morejo preprečiti uporabe preostanka njegove moči po lastni presoji in razumu (Hobbes 1651/1996, 91). Omejevanje svobode je zatorej lahko le fizično omejevanje, s čimer se človeku prepreči, da bi se svobodno gibal. Hobbesov vsemočni umetni človek po imenu Leviathan je predvsem vir strahu za ljudi, ki se prostovoljno podvržejo politični oblasti. Strah, ki ga nikakor ne moremo okarakterizirati kot eksterno oviro, je tako skupaj s prisilo glavni zaveznik suverenega oblastnika v njegovem poslanstvu, ki ga določa ohranjanje družbene stabilnosti ter varovanja človeškega življenja in njegove lastnine. Hobbesov absolutizem je potrebno ločiti od Filmerjeve teorije patriarhalne oblasti. Čeprav sta bila oba podpornika absolutne monarhije, pa se njuna argumentacija v korist absolutizma precej razlikuje. Iz Filmerjeve teorije izhaja človek kot nedoletna oseba, ki potrebuje varstvo očeta zato, da lahko preživi. Ta nedoletna oseba nima kapacitet za soodločanje o skupnosti, v kateri živi. Filmerjeva teorija še vedno povzema Aristotelovo teorijo naravne neenakosti, po kateri se že ob rojstvu določi, kateri posamezniki so rojeni za vlada-

nje, kateri pa za poslušnost. Filmerjev logični zaključek zatorej je, da ljudje potrebujejo patriarhalno oblast, ki legitimnost črpa iz božje volje. Hobbes se problematike potrebe po snovanju absolutne oblasti loti popolnoma drugače. Kot pogodbeni teoretik se je moral Hobbes poslužiti izdelave scenarija, ki se odvija v naravnem stanju, tj. predpolitičnem stanju, v katerem se razgrnejo univerzalne karakteristike človeka. Boj vsakega proti vsakemu (*bellum omnium contra omnes*) je temeljno vodilo življenja v naravnem stanju, v katerem načelo svobode prevlada nad načelom enakosti, kar v življenje ljudi vnaša kontinuiran konflikt, ki izhaja iz poseganja človeka v naravne pravice sočloveka, tj. predvsem v njegovo življenje in lastnino. Odgovornost za zaščito življenja in lastnine je v domeni vsakega posameznika, kar implicitno sporoča, da posameznik v naravnem stanju izvršuje naloge, ki jih v političnem stanju mora izvrševati država. Ena ključnih lastnosti moderne države je ravno ta, da kot temeljno poslanstvo sprejme varovanje pravic človeka in državljana. Politično stanje, tj. stanje civilne družbe, je stanje, v katerem obstaja politična oblast, kateri se pogodbeniki prostovoljno podvržejo. Z moderno pogodbeno teorijo se političnost končno osvobodi teologije, ki jo je skozi srednji vek tako očitno nadvladala. Ta zasuk je posebno dobro opazen v poudarjanju svobode in enakosti ljudi v naravnem stanju, ki človeka več ne predstavljata kot nedoletne osebe, temveč kot razumsko bitje, ki zmore sam odločati o lastni usodi, tj. o povezovanju v politično skupnost z drugimi posamezniki. Določitev karakteristik naravnega človeka predstavlja osnovno nalogo, če želimo v okvirih pogodbene teorije določiti najpravičnejšo obliko državne oblasti. Med človeško naravo, ki predstavlja determinanto, ter civilno družbo obstaja jasna korelacija. Thomas Hobbes in John Locke oba spadata med utemeljitelje moderne pogodbene teorije, a njuna predstava o politični skupnosti je s teoretskega vidika različna zato, ker sta različno ocenila človeka in njegovo delovanje v naravnem stanju.

Hobbes se je o človeški naravi prvič razpisal v besedilu *Elementi prava, naravnega in političnega* iz leta 1640. V njem jasno izpostavi kot temeljni naravni zakon določilo, po katerem mora vsak človek priznati sočloveka za sebi enakega. Določilo prvega naravnega zakona je v očitnem nasprotju z Aristotelovo koncepcijo naravne neenakosti ter iz nje izhajajoče določitve oblastnika in podanika, ki jo Hobbes v omenjenem besedilu ostro kritizira. Po Hobbesu je pot do mirnega sožitja med ljudmi v vzajemnem priznavanju enakosti med ljudmi. Le preko priznavanja enakosti, ki zatira človekov napuh, kateri preprečuje mirno sobivanje med ljudmi, lahko ljudje sprejmejo dogovor o medsebojnem povezovanju in sprejetju temeljnih pravil o tem, kako konstituirati politično oblast. Tovrstno priznavanje izhodiščne enakosti je prvi korak k preseganju slabosti absolutne svobode, ki jo posameznik uživa v naravnem stanju. Glede človekove svobode v naravnem stanju je Hobbes jasen:

Po naravi ima vsak pravico do vsega, tj., da naredi, kar se mu zahoče, komurkoli hoče, da poseduje, uporablja in uživa vse, kar hoče in more. Kajti vse, kar hoče, je po njegovi lastni presoji zanj gotovo dobro, saj to hoče in bi mu lahko prej ali slej služilo za

lastno ohranitev l.../ Kolikor sta jus in utile, pravica in korist, isto, je upravičeno reči Natura dedit omnia omnibus, da je narava dala vse vsem ljudem. Toda pravica vseh do vsega dejansko ni nič boljša, kakor če nihče ne bi imel pravice do ničesar¹³.

V naravnem stanju je legitimno vsako dejanje človeka, ki prispeva k njegovi ohranitvi telesa. Presoja o tem, kako bo ravnal, je prepuščena vsakemu posamezniku posebej, saj soglasja o tem, kaj človek potrebuje za lastno dobrobit, ni. Odsotnost politične oblasti pomeni odsotnost pozitivnega zakona, odsotnost pozitivnega zakona pa pomeni odsotnost objektivnega pomena pravičnosti. O slednji presoja vsak posameznik sam z vidika lastnih želja in potreb. Hobbes v tem smislu kritizira stanje naravne pravičnosti (*physis*), ki onemogoča mirno sobivanje med ljudmi, saj le-ti s svojimi potrebami stalno posegajo v dobrobit sočloveka. Družbena pogodba je po drugi strani manifestacija konvencionalne, tj. dogovorne pravičnosti (*nomos*), s katero se vsak posameznik prostovoljno poveže v politično skupnost s sočlovekom, da bi tako presešel pomanjkljivosti naravnega stanja, v katerem prevlada argument močnejšega, ne pa argument zakonske volje legitimnega oblastnika, kot to velja v stanju konvencionalne pravičnosti. Človekov motiv za povezovanje v politično skupnost je odraz njegove preračunljivosti, tj. njegove svobodne volje, utemeljene na razumu, ki mu narekuje, da poskrbi za lastno življenje in lastnino. S tem, ko je Hobbes zavrnil Aristotelovo koncepcijo naravne neenakosti, je utrl pot predrugačnemu pojmovanju človeka, tj. od *homo politicusa* k *homo oeconomicusu*. Ker človek po naravi venomer teži k maksimiranju lastne koristi, je vztrajanje v naravnem stanju zanj nevzdržno. Država v Hobbesovi pogodbeni teoriji izgubi predznak naravne danosti in se uveljavi kot umetna tvorba, ki jamči zaščito naravnih pravic posameznika. To jamstvo temelji na sposobnosti oblasti, da med ljudi poseje strah, kar po Hobbesovi logiki pomeni potrebo po vzpostavitvi absolutne oblasti. Univerzalna moralna vodila lahko postanejo (naravni) zakon le v okoliščinah obstoja realne sile ali moči, ki ta vodila napravijo izvršljiva.

::GREŠNI IN NARAVNI ČLOVEK

Avguštinovo pojmovanje predpolitičnosti je povezano z življenjem v raju. Adam in Eva sta živela v okoliščinah vzajemnega spoštovanja in materialnega obilja, v katerih ni bilo potrebe po vzpostavljanju političnih, tj. oblastnih odnosov. Harmonija v raju je posledica človeške enakosti pred Bogom, ki se je odražala tudi v odnosu med prvima človekoma, ki sta bila ustvarjena po božji podobi. Enakost, ljubezen, spoštovanje, skupna lastnina nad naravnimi viri in podrejenost božji volji so temeljna načela rajskega življenja. Adamov in Evin izvirni greh – napuh – je Boga pripravil do tega, da je harmonično človeško življenje prekinil in celotnemu človeštvu naložil breme življenja v stanju trpljenja kot kazen za domišljavost prvih staršev, ki so se uprli božji volji.

¹³ Hobbes, T. (1640/2006): Človeška narava. Elementi prava, naravnega in političnega, Ljubljana, Krtina, str. 89.

Avguštin človeku priznava socialno naravo, ne pa tudi politične. V okoliščinah, v katerih je človek podrejen božji volji, politika ne obstaja. Šele, ko človek postane podrejen človeku, nastopi politično stanje. Z izgonom Adama in Eve iz raja se je spremenila človeška narava, ki jo odtlej določajo egoizem, zvižanost, maščevalnost, obsedenost z materialnimi dobrinami in slavo ter sla po dominaciji nad sočlovekom. Ker se je človek uprl božji volji, je kot božja kazen prišlo politično urejanje medčloveških odnosov. Politika pri Avguštinu nastopi kot nujno zlo, ki mora obstajati zato, da kroti grešnega človeka. Politika mora obstajati, ker obstajata zasebna lastnina in suženjstvo. Ker obstaja politika in z njo zasebna lastnina in suženjstvo, mora obenem obstajati tudi državna oblast, ki s svojo avtoriteto in močjo ščiti omenjena instituta. Po Avguštinu je osrednja naloga politične oblasti ta, da človeka odvrča od grešnih dejanj. Osmo božja zapoved pravi: »*Ne kradi*«. Ta zapoved je Avguštinu ponudila argumentacijo za to, da je branil obstoj zasebne lastnine celo v primerih, ko bi lastnik s svojo lastnino postopal nepravilno. Grešni človek, ki je globoko zavezan materialni lastnini, bi bil namreč pripravljen krasti in si nelegalno prilaščati stvari, ki bi si jih zaželel, če bi mu zakon zapovedal, da se mora zasebni lastnini odpovedati. Ravno človekova navezanost na omejene dobrine ustvarja družbeni nered in se tako kaže kot osnovna karakteristika človeške grešne narave, iz česar izhaja nenaravnost zasebne lastnine (Weithman 2001, 240). Avguštinovo pojmovanje zasebne lastnine kaže, da zasebno lastništvo ne izhaja iz določil božjega zakona, temveč izhaja iz človeškega prava, tj. iz volje posvetnega vladarja, ki pa legitimnost črpa iz božjega ukaza, ki je politično oblast vzpostavila (Dougherty 2003, 481-482). Zasebna lastnina nastane šele, ko se predpolitichnost umakne politiki. Človekovo razpolaganje z zasebno lastnino se lahko prične šele, ko človek vstopi v politično stanje, tj. v stanje, v katerem obstaja državna oblast, ki izvrševanje te pravice omogoča zato, da bi grešnega človeka odvrnila od grešnih dejanj. Politika in zasebna lastnina se kažeta kot različni strani istega kovanca, pri čemer ena drugi dajeta legitimnost. Zasebna lastnina brez oblastnih odnosov ne more obstajati, saj odsotnost oblasti pomeni nezmožnost varovanja pravice do uporabe lastnine. Avguštinov grešni človek se mora podrežati volji posvetnega vladarja. V nasprotnem primeru se smatra, da se je uprl božji volji, ki je posvetno oblast potrdila. V Avguštinovi politični misli politichnost pomeni vzdrževanje lastninskih razmerij v poznoantičnem Rimu. Branjenje te politichnosti je prvi cilj politične oblasti, zato je za Avguština pravična tista oblast, ki odseva značilnosti ljudstva, kateremu vlada. Kot obvezni del branjenja te politichnosti se je v pozni antiki vzpostavilo branjenje suženjstva tudi s strani klera. Pristna enakost je prisotna le v raj in božjem mestu. Institut suženjstva je skozi idejo poblagovljenega človeka, tj. človeka kot zasebne lastnine, v petem stoletju predstavljal osrednji mehanizem za ohranjanje lastninskih razmerij, ki je potekalo pod patronatom ideologije krščanske cerkve, v imenu katere se je izgrajevala dominacija patricijev nad plebejci. S tem, ko je krščanstvo postalo državna vera rimskega imperija, je vera postala ideološka podstat koncentracije kapitala. Ta položaj je vera izgubila šele v času od 16. stoletja dalje, ko se je spremenila produkcija materialnega življenja, tj. od fevdalne h kapitalistični in se je temu prilagodilo tudi pojmo-

vanje človeka in politične skupnosti, tj. moderne nacionalne države. Avguštinov grešni človek spada v okoliščine sožitja med posvetno oblastjo in Cerkvijo, ko je rimski imperij še obstajal, in je prva dajala drugi garancijo za obstoj, druga pa prvi božje upravičenje za zahteve po spoštovanju posvetnih zakonov, ki so odražali interese vladajoče elite.

Če Avguštin predpolitičnost enači z življenjem v rajju, kjer vlada pristna enakost, pa Hobbes stanje predpolitičnosti izenači z življenjem v naravnem stanju. Scenarij življenja v naravnem stanju se diametralno razlikuje od življenja v rajju. Izvor vseh težav življenja v naravnem stanju je nepriznavanje enakosti med ljudmi, iz česar izhajajo kontinuirani konflikti, v katerih prevladuje argument moči in ne *vice versa*.

Če pomislimo, kako majhne so razlike v sili ali vednosti pri ljudeh v zrelih letih in kako zlahka lahko telesno slabotnejši, šibkejši po pameti ali obojem docela uniči močnejšega, saj je potrebno le malo moči, da človeku odvzamemo življenje, lahko sklenemo, da bi si morali ljudje, če jih obravnavamo zgolj po njihovi naravi, priznati enakost, in da tisti, ki ne terja več od tega, lahko velja za zmernega¹⁴.

Majhne razlike med ljudmi za človeka pomenijo predvsem negotovost, ko je govora o varovanju njegovega življenja in lastnine. Po Hobbesu so v naravnem stanju najbolj ogroženi zmerni posamezniki, ki sočloveku naravno enakost priznavajo, zato so izpostavljeni moči drugih posameznikov, ki nad njimi želijo izvajati dominacijo. Iz tega se rodita vzajemen strah in nezaupanje v sočloveka, ki zaznamujeta življenje v naravnem stanju. Nič ne pomagajo univerzalni naravni zakoni, ki pridigajo o nujnosti priznavanja enakosti in ostalih moralnih vodilih in propagirajo mirno sobivanje, saj gre v primeru naravnih zakonov za praktično neuporabna priporočila, ki ne morejo prevzeti oblike zakonov, saj za njimi ni realne moči, ki bi izvrševanje teh priporočil jamčila. V naravnem stanju vsak posameznik nosi v sebi izvršilno, zakonodajno in sodno oblast, saj je le sam odgovoren za svoje življenje. Obstaja zgolj individualna, ne pa tudi objektivna pravičnost, saj odsotnost politične oblasti hkrati pomeni odsotnost pozitivnega zakona, ki bi kriterije pravičnega postopanja določil. V naravnem stanju prevladuje naravna pravica, ki pomeni, da »*se lahko človek polasti, česar more in to obdrži, če je dovolj močan in zvit, da odganja svoje naravne sovražnike, torej preostalo človeštvo*« (Gough 2001: 126). *Homo homini lupus* je Hobbesov temeljni opis medčloveških odnosov v naravnem stanju, ki razgalja surovost in primitivizem naravnega človeka. Zanikovalce enakosti v naravnem stanju vodi napuh, prek katerega se druge ljudi s silo in ustrahovanjem spravlja v podrejen položaj in se polašča njihovega imetja.

Če poleg tega upoštevamo, da vodi sla mnoge ljudi k istemu cilju, ki ga včasih ni mogoče ne skupno uživati ne razdeliti, iz tega sledi, da ga lahko uživa samo močnejši, kdo to je, pa mora odločiti boj. Tako večina ljudi, čeprav nima nikakršnega zagotovila o izidu, s svojo nečimrnostjo, primerjanjem ali slo kljub temu izziva druge, ki bi se sicer zadovoljili z enakostjo¹⁵.

¹⁴ Hobbes, T. (1640/2006): Človeška narava. Elementi prava, naravnega in političnega, Ljubljana, Krtina, str. 87.

¹⁵ Hobbes, T. (1640/2006): Človeška narava. Elementi prava, naravnega in političnega, Ljubljana, Krtina, str. 88.

Gornji Hobbesov citat implicitno navaja opis stanja, v katerem je razpolaganje z zasebno lastnino nemogoče. Pri Hobbesu zasebna lastnina v naravnem stanju niti ne obstaja, saj ne obstajajo zakonski kriteriji določanja, kaj zasebna lastnina sploh je in kakšni so pogoji njene uporabe¹⁶. Institut zasebne lastnine postane relevantna družbena norma šele z nastankom politične oblasti, ki nastane na podlagi prostovoljne sklenitve družbene pogodbe, s katero se pogodbene stranke, tj. državljani zavežejo k spoštovanju zakonov, ki jih proizvede oblast. Enakost in svoboda sta za Hobbesa bistveni človeški značilnosti, saj na njuni podlagi gradi podobo človeka kot racionalnega in egoističnega iskalca lastne koristi, ki se kot tak prilaga življenju v političnem stanju. To politično stanje je Crawford Brough Macpherson opisal kot posesivno tržno družbo, ki je v Angliji 17. stoletja že pričela prevladovati. Nadgradnjo preproste tržne družbe predstavljajo naslednje značilnosti: (1) pojmovanje posameznikove delovne sile kot njegove lastnine, ki jo sme prodati, (2) zemljo in dobrine imajo v lasti posamezniki, ki jih lahko prodajajo, (3) nekateri posamezniki zahtevajo zase večje koristi ali moči kot jo imajo na razpolago in (4) nekateri posamezniki imajo več energije, spretnosti ali lastnine kot drugi posamezniki (Macpherson 1962/2011, 54). Hobbesov naravnopravni absolutizem se kaže kot kompatibilen s kapitalistično produkcijo materialnega in družbenega življenja. Logika delovna manufakturnega gospodarstva, ki je značilno za obdobje med 16. in 18. stoletjem, je združevanje poprej samostojnih obrti v enotno manufakturno. Manufakturni kapitalizem je dal podlago moderni nacionalni državi, ki je od naravnega človeka prevzela pristojnost za varovanje njegovih naravnih pravic. Nadgradnja prvobitne akumulacije kapitala se je v moderni dobi lahko pričela odvijati le v okoliščinah obstoja suverene države, ki je pod svojo oblast sprejela posameznike in jim s priznanjem naravnih pravic omogočila, da so se preobrazili od fevdalnega tlačana k modernemu mezdnemu delavcu. Moderne naravne pravice so v osnovi pravice, ki so prilagojene človeku kot nosilcu kapitalistične produkcije. Naravno stanje, kot ga pojmuje Hobbes, je konstrukt, ki v samem bistvu ponazarja razmere ob propadu fevdalizma¹⁷, ki je prek stanov in cehov posameznike združeval v politične entitete¹⁸. S tem, ko Hobbes svari pred nevarnostmi življenja v naravnem stanju, pravzaprav svari pred stanjem, v katerem bi se ljudi podvrglo neusmiljeni konkurenci v boju za preživetje¹⁹. Kot ideolog posestniških elit se je Hobbes opredeljeval za kralja,

¹⁶ Za koncipiranje zasebne lastnine pri Johnu Locku, ki obstoj zasebne lastnine priznava že v naravnem stanju, glej Lukšič (2016).

¹⁷ V srednjem veku je obstoj razuma, reda in vzajemnega sodelovanja med ljudmi dokazoval koristnost orientiranosti proti Bogu. Moderna doba se je z delitvijo dela usmerila k idealu delovne in poslovne učinkovitosti, pri čemer je znanost postala temelj za teoretično znanje, trg za praktične potrebe proizvajalcev in potrošnikov, država pa za vzdrževanje družbe prek prava in izvrševanja sklenjenih pogodb. V moderni dobi tako znanost, ekonomija in država več ne potrebujejo Boga (Goodchild 2015, 220).

¹⁸ »Fevdalna družba je razpadla v svoj temelj, v človeka. Toda v človeka, kakršen je bil dejansko kot njen temelj, v sebičnega človeka. Ta človek, član občanske družbe, je zdaj temelj, predpostavka politične države. Kot takega ga politična država priznava v človekovih pravicah« (Marx 1843/1977: 178).

katerega je priznaval kot najzanesljivejšo obrambo pred družbeno nestabilnostjo, tj. državljansko vojno, ki bi lahko ogrozila lastninske interese konservativnega meščanstva, tj. »*tistega sloja, ki je hotel že obstoječo buržoazno vsebino angleške družbe uskladiti s poznofeudalno obliko vladavine* (Goričar 1959: 223).

::SKLEP

Ko primerjamo Avguštinovega grešnega človeka s Hobbesovim naravnim človekom, pravzaprav primerjamo dve različni zgodovinski obdobji, ki sta bili zaznamovani z različnimi značilnostmi, pri čemer posebej izpostavljam način produkcije materialnega in družbenega življenja, zato se še kot toliko večji izziv kaže iskanje paralel med tema dvema teoretskima pojmovanjema, ki sta vsak v svojih okoliščinah gradila določen interes. Za Avgušтина je politika posledica izvirnega greha, ki je človeka navdal z egoizmom in brezbriznostjo do sočloveka. Omenjeni značilnosti človeške narave sta v medčloveške odnose vpeljali nenaravne institute kot so oblast, lastnina in suženjstvo, zaradi katerih človek trpi in upa na posmrtno življenje v božjem mestu, v katerem ponovno prevladuje predpolitično stanje. Ti instituti so odraz božje kazni zaradi napuha prvih staršev, ki sta se izneverila Bogu, zato kot primerna kazen za njuno potomstvo služijo instituti, ki v posvetnem življenju izneverjenje med samimi ljudmi poglobljajo. Kar je človek storil Bogu, to naj si počenjajo ljudje po izgonu iz raja. Grešni človek sočloveku ni pripravljen priznati enakosti, saj njegovo življenjsko vodilo temelji na želji po vzpostavljanju dominacije nad drugimi ljudmi, s katero želi zagospodariti nad življenji in lastnino. To stanje ni naravno, je pa politično. V domeni političnosti je vzpostavljanje oblasti, ki po božji volji z mečem kroti grešnega človeka. Od tod srednjeveška predstava o podrejenosti politike teologiji, saj je politika zgolj grešna dejavnost v posvetnem življenju, nekašna obvezna tehnikalija, ki predstavlja nujno zlo in grešnega človeka skuša kar čim bolj oddaljiti od greha, s čimer ga pripravlja na morebitno posmrtno življenje v božjem mestu. Bistvo omenjene podrejenosti politike teologiji je v razumevanju teoloških razlaganj svetih spisov kot vsebine, politike pa kot družbene tehnike za izvedbo teh vsebinskih razlaganj. V času, ko sta se cesarska oblast in Cerkev zblíževali in je krščanstvo dobilo status državne vere v imperiju, so se tovrstne razlage vedno bolj oddaljevale od Jezusovega učenja, ki je bilo v osnovi socialno naravno²⁰ in se vedno bolj prilagajalo interesom posestniške elite.

Kar pri Avguštinu velja za politično stanje, pri Hobbesu velja za naravno, tj. predpolitično stanje. Za Avgušтина je naravno tisto, kar se dogaja v raju, medtem ko Hobbes naravno stanje pojmuje kot stanje, v katerem mnoštvo ljudi ne zmore delovati kot ena oseba, kar pomeni, da niti oblast niti pozitivno pravo ne obstajata. Avguštinov politični človek je grešni človek, kar izhaja iz pojmovanja politike kot zvičajne in nasilne družbene dejavnosti, medtem ko Hobbesov naravni človek po-

²⁰ Cf. Goodchild (2015).

stane del politične skupnosti šele takrat, ko zapusti naravno stanje in prostovoljno sklene družbeno pogodbo z drugimi posamezniki (in ne z oblastnikom, bodisi individualnim bodisi kolektivnim), s čimer se dogovorijo, da bodo svoje pravice izvrševali pod okriljem enotne oblasti. Prehod med predpolitičnim in političnim stanjem je pri obeh avtorjih zaznamovan z vprašanjem lastnine. Bog je v raju Adamu in Evi dal na razpolago vse naravne vire, zasebna lastnina tam ni obstajala. Obstajalo pa je drevo spoznanja, naravni vir, katerega koriščenje sadov je Bog izrecno prepovedal. Adam in Eva sta posegla v ta naravni vir z obiranjem sadeža, s čimer sta kršila božjo pravico do nedotakljivosti lastnine, ki jo Bog človeku ni namenil. Grešnost človeka, ki prebiva v posvetnem življenju, se kaže v njegovi navezanosti na materialno lastnino in kontinuirani želji po prisvajanju lastnine, ki pripada drugemu človeku. Tako kot sta Adam in Eva posegla v božjo lastnino, tako človek posega po lastnini, ki pripada sočloveku. Posledično se kot ena glavnih nalog oblasti in s tem politike uveljavi preprečevanje stihijskega poseganja po tuji lastnini, kar zahteva vzpostavitev jasnih okvirov zasebne lastnine, njene definicije in določitve načinov uporabe, za kar je poskrbelo rimsko pravo. Avguštinovo sporočilo je jasno. Če bi sledili zgledu življenja v raju in bi bila zasebna lastnina prepovedana, bi bilo v posvetnem življenju še več greha. Podobno tudi Hobbesov naravni človek v naravnem stanju posega po lastnini drugih ljudi in si jih oblastno podreja, kar življenje v predpolitičnih okoliščinah za zmerne posameznike napravlja neznosno. V Hobbesovem naravnem stanju zasebna lastnina formalno ni priznana nikomur, saj tam prevladuje primitivno razumevanje naravne pravice posameznika, da si prisvoji in zadrži karkoli, kar je z lastno močjo in iznajdljivostjo sposoben ubraniti. Zasebna lastnina postane bistven družbeni institut šele z aktom ustanovitve oblasti, ki odtlej zagotavlja kriterije za posedovanje in uporabo zasebne lastnine.

Avguštinevega grešnega človeka in Hobbesovega naravnega človeka družijo temeljna človeška značilnost, tj. napuh, zaradi katerega človek sočloveku ni pripravljen priznati enakosti. Oba avtorja se v svojih delih opredelujeta za absolutno oblast, ki naj na podlagi lastne moči in sejanja strahu posledice te človeške značilnosti kar najbolj omili. Zasebna lastnina se uveljavi kot družbeni institut šele, ko razmere za to vzpostavi politična oblast, ki s svojo močjo jamči za ohranjanje obstoječih lastninskih razmerij. Argumentacija obeh avtorjev pokaže, kako sta zasebna lastnina in politična oblast pogojeni. Prve ni mogoče učinkovito vzpostaviti, če druga ne deluje. To je veljalo v sužnjelastniški in fevdalni družbi in to velja v modernih kapitalističnih družbah, v katerih se moderna država kaže zgolj kot »*odbor, ki upravlja skupnostne posle vsega buržoaznega razreda*« (Marx in Engels 1848/2012: 97). Napuh, ki se pri obeh avtorjih izkazuje za karakterni predpogoj za nastanek in uporabo zasebne lastnine, je grešnega človeka ustvaril, naravnega pa poslal v objem moderne države, v kateri so se posledice človeškega napuha samo legalizirale, ne pa odpravile.

::LITERATURA

- Aristotel (1995):** Politics. Oxford University Press, Oxford.
- Aquinas, T. (1485/1965):** Summa Theologiae. Vol. 26: Original Sin. Cambridge: Cambridge University Press.
- Augustine (426/1998):** The City of God against the Pagans. Cambridge: Cambridge University Press.
- Brown, P. (1971/2013):** The World of Late Antiquity. London: Thames & Hudson.
- Dougherty, R. (2003):** »Catholicism and the Economy: Augustine and Aquinas on Property Ownership«. V: Journal of Markets & Morality, šte. 6 (2), str. 479-495.
- Dyson, R.W. (1998):** Introduction. V: Augustine, The City of God against the Pagans. Cambridge: Cambridge University Press, str. x-xxix.
- d'Entreves, A. (1967):** The Notion of the State. An Introduction to Political Theory. Oxford: Oxford University Press.
- Figgis, J. N. (1895/1965):** The Divine Right of Kings. New York, London: Harper & Row.
- Filmer, R. (1680/2008):** Patriarcha. Obramba naravne oblasti kraljev pred nenaravno svobodo ljudstva s teološkimi, racionalnimi, zgodovinskimi in pravnimi argumenti. Ljubljana: Krtina.
- Gibbon, E. (1998):** The Decline and Fall of the Roman Empire. London: Wordsworth.
- Gierke, O. (1900/2008):** Political Theories of the Middle Age. Cambridge: Cambridge University Press.
- Goodchild, P. (2015):** »Capitalism and Global Economics«. V: Hovey, C. in Phillips, E. (ur.): The Cambridge Companion to Christian Political Theology. Cambridge: Cambridge University Press, str. 218-235.
- Goričar, J. (1959):** Oris zgodovine političnih teorij. Ljubljana: Cankarjeva založba.
- Gough, J. W. (2001):** Družbena pogodba. Kritična študija njenega razvoja. Ljubljana: Krtina.
- Heywood, A. (2012):** Political Ideologies. London: Palgrave Macmillan.
- Hobbes, T. (1640/2006):** Človekova narava. Elementi prava, naravnega in političnega. Ljubljana: Krtina.
- Hobbes, T. (1651/1996):** Leviathan. Cambridge: Cambridge University Press.
- Holingworth, J. (2010):** The Pilgrim City. St. Augustine of Hippo and his innovation in Political Thought. New York: T & T Clark International.
- Hovey, C. (2015):** Liberalism and Democracy. V: Hovey, C. in Phillips, E. (ur.): The Cambridge Companion to Christian Political Theology. Cambridge: Cambridge University Press, str. 197-217.
- Kantorowicz, E. (1996):** Kraljevi dve telesi. Študija o srednjeveški politični teologiji. Ljubljana: Krtina.
- Lukšič, I. (2016):** Aktualnost in akutnost Lockove koncepcije lastnine. V: Teorija in praksa, letn. 53, šte. 3, str. 625-644.
- Macpherson, C. B. (1962/2013):** The Political Theory of Possessive Individualism. Hobbes to Locke. Oxford: Oxford University Press.
- Meiksins Wood, E. (2016):** Od državljanov do gospode. Ljubljana: Sophia.
- Marx, K. (1843/1977):** Prispevek k židovskemu vprašanju. V: Zihel, B. (ur.): Karl Marx, Friedrich Engels. Izbrana dela. Ljubljana: Cankarjeva založba, str. 149-188.
- Marx, K. in Engels, F. (1848/2012):** Komunistični manifest. Ljubljana: Sanje.
- Schmitt, C. (2005):** Political Theology. Four Chapters on the Concept of Sovereignty. Chicago: University of Chicago Press.
- Skinner, Q. (2003):** States and the freedom of citizens. V: Skinner, Q. in Strath, B. (ur.): States & Citizens. Cambridge: Cambridge University Press, str. 11-27.
- Ullmann, W. (1961):** Principles of Government and Politics in the Middle Ages. London: Routledge.
- Weithman, P. (2001):** Augustine's political philosophy. V: Stump, E. in Kretzman, N. (ur.): The Cambridge Companion to Augustine. Cambridge: Cambridge University Press, str. 234-252.

Varja Štrajn
**METAFIZIKA
V LUČI
TERAPEVTSKE
INTERPRETACIJE
WITTGENSTEINOVE
FILOZOFIJE**

125-140

ANDRIČEVA 9
SI-1000 LJUBLJANA

::POVZETEK

INTERPRETI WITTGENSTEINOVE FILOZOFIJE OBRAVNAVAJO njegovo filozofijo na dva različna načina: kot diskontinuiteto ali kot kontinuiteto. Če klasična interpretacija razlaga Wittgensteinovo filozofijo kot dve povsem različni filozofiji, ki se med seboj izključujeta, terapevtska interpretacija, ravno nasprotno, utemeljuje neprekinjenost in povezanost Wittgensteinovih tekstov.

Članek je predstavitev osnovnih tez terapevtske interpretacije, ki išče razloge za kontinuiteto v terapiji kot skupni metodi tako zgodnje kot pozne Wittgensteinove filozofije. V članku so predstavljeni in utemeljeni predvsem razlogi za terapevtsko interpretacijo Traktata, ki razume metodo Traktata kot terapijo, ne pa kot logično analizo stavkov. Ta deluje na bralca Traktata zdravilno, saj ga vodi do spoznanja, da se filozofski problemi nahajajo v metafizičnem načinu mišljenja.

Ključne besede: Wittgenstein, terapevtska interpretacija, terapija, metafizika, kontinuiteta, metoda

ABSTRACT

*METAPHYSICS IN LIGHT OF THERAPEUTIC INTERPRETATION
OF WITTGENSTEIN'S PHILOSOPHY*

Interpreters of Wittgenstein's philosophy consider his philosophy in two different ways: either as discontinuity or as continuity. If the classical interpretation interprets Wittgenstein's philosophy as two completely different philosophies, which mutually exclude each other, the therapeutic interpretation on the contrary argues for the permanent and interconnected character of Wittgenstein's texts.

The paper introduces the main theses for therapeutic interpretation, which looks for arguments in favour of continuity in therapy, as the common method of both early and late Wittgenstein's philosophy. The paper presents and explains the reasons for the therapeutic interpretation of Tractatus, which understands the method of Tractatus as therapy rather than logical analysis of sentences. The therapeutic method acts therapeutically on the reader of Tractatus, as it brings him to a realization that philosophical problems are to be found in the metaphysical way of thinking.

Key words: Wittgenstein, therapeutic interpretation, therapy, metaphysics, continuity, method

Ena od bistvenih lastnosti Wittgensteinove filozofije je, da je ni mogoče enoznačno opredeliti in se postaviti na določeno stališče, s pomočjo katerega bi lahko suvereno razlagali njene temeljne teze. Zgodovinsko gledano so se prav zato razvile različne možne interpretacije, ki se med seboj vsaj toliko prepletajo, kot si nasprotujejo, zaradi česar Wittgensteinove filozofije nikakor ni mogoče uokviriti v splošen pregled v skladu z logiko sistematičnega ukvarjanja s tematiko te filozofije.

Klasična interpretacija, ki se je naprej razvila in uveljavila na področju interpretiranja Wittgensteinovih besedil, poskuša ravno to raznolikost enega obravnavati sistemsko, s kronološko delitvijo Wittgensteinovih del v dve povsem različni obdobji. Rezultat takšnega sistematičnega ukvarjanja sta dve raznoliki in nasprotujoči si filozofiji, ki jima ni mogoče pripisati ničesar skupnega, še več, Wittgensteinova pozna filozofija celo izključuje zgodnjo filozofijo in jo presega. Tako dobimo dve metodološko urejeni filozofiji istega avtorja, pri čemer njegova pozna filozofija ne predstavlja le nadgradnjo zgodnje filozofije, ampak tudi njeno zavrnitev.

Smiselno podobno ravnajo tudi interpreti, ki, za razliko od klasične interpretacije, iščejo skupne značilnosti tako zgodnjega kot poznega obdobja in utemeljujejo Wittgensteinovo filozofijo kot kontinuiteto. Wittgensteinova dela kljub njihovi raznolikosti povezujejo v celoto, ki ima skupen cilj ozdraviti bralca vseh filozofskih zablod in metafizičnih iluzij in ga ponovno spraviti 'na pravo pot'. Filozofija je terapija ali »*boj proti začaranju našega razuma s sredstvi našega jezika*« (PI, I, 109). Skupna značilnost različnih filozofskih metod je terapija (PI, I, 133), njen namen pa je jezikovno zdravljenje simptomov metafizičnega predstavljanja sveta. Namen filozofije torej ni iskanje resnice o svetu, marveč odvrnitev od metafizičnega načina mišljenja in izražanja, ki filozofa napeljuje k reproduciranju iluzoričnih predstav o svetu. Terapevtska interpretacija se od klasične potemtakem prav nič ne razlikuje, saj prav tako določa okvir možnega razumevanja Wittgensteinove filozofije. V skladu z njenimi manirami je filozofija lahko le *jezikovna terapija*, ki filozofa vodi stran od metafizičnih utvar, ki jih je sam proizvedel, črpajoč iz bogate zgodovine preteklih filozofskih tekstov.

Članek je kratek povzetek terapevtske razlage *Logično filozofskega traktata*,¹ ki predstavlja poglobljeno besedilo zgodnjega Wittgensteinovega ustvarjanja.

∴TERAPEVTSKO BRANJE TRAKTATA

Terapevtsko branje Wittgensteinove filozofije razlagajo interpreti, ki zavračajo prvotno klasično branje, ki se je že dodobra uveljavilo in tudi prevladalo na področju interpretacij Wittgensteinove filozofije. V nasprotju s klasično interpretacijo, ki je bila in je še danes najpogostejša, terapevtskemu branju Wittgensteinovih besedil najprej ni uspelo zavzeti osrednjega mesta znotraj filozofskih razprav o Wittgensteinovi filozofiji, ki so bila v šestdesetih letih 20. stoletja prevladujoča med bralci

¹ Na kratko *Traktata*.

njegovih del. A kljub temu, je terapevtsko branje konec prejšnjega stoletja doseglo nivo prepoznavnosti in se v zadnjih nekaj letih tako zelo uveljavilo, da se lahko postavi ob bok klasičnim interpretacijam Wittgensteinove filozofije (Crary & Read 2000, 4). Vsekakor gre pri terapevtskem branju Wittgensteina za odpiranje aktualnih vprašanj, kar daje temu branju položaj, enakovreden klasičnemu branju Wittgensteinove filozofije.

Prvi, ki je v šestdesetih letih 20. stoletja razvil in kasneje vplival na razvoj razumevanja Wittgensteinove filozofije kot kontinuirane celote, je bil ameriški filozof Stanley Cavell, ki je prvi uvedel terapevtsko branje Wittgensteinove filozofije (Crary & Read 2000, 8). V svojem doktoratu, kasneje objavljenem v knjigi z naslovom *The Claim of Reason*, zagovarja in predstavi terapevtsko interpretacijo Wittgensteinove pozne filozofije. Cavellovemu vzgledu je sledil tudi John McDowell, ki je poleg Cavella eden prvih zagovornikov terapevtskega branja Wittgensteinovih filozofskih del. Tako je poleg Stanleyja Cavella John McDowell med prvimi pomembno vplival na začetni razvoj terapevtskega branja poznih Wittgensteinovih besedil (Crary & Read 2000, 8). Čeprav tako Cavell kot McDowell odobravata in dajeta prednost nekonvencionalnim branjem Wittgensteinove filozofije, v njunih komentarjih o Wittgensteinovi pozni filozofiji zelo redko naletimo na skupna mesta; a ne glede na to lahko rečemo, da obstajajo določene sorodnosti med komentarji obeh avtorjev (Crary & Read 2000, 9).

Sočasno s Cavellovo razlago, ki Wittgensteinovo pozno filozofijo razume kot jezikovno terapijo, se v šestdesetih letih prejšnjega stoletja prične uveljavljati tudi t. i. terapevtsko branje *Traktata*. Izvirne prispevke, ki zagovarjajo terapevtsko razlago *Traktata*, prispevajo tile avtorji: Hidé Ishiguro, Rush Rhees in Peter Winch (Crary & Read 2000, 11). Vsi ti interpreti, vključno s Cavellom in McDowellom, sestavljajo skupino filozofov, ki je prva razvila nov in drugačen pristop k branju Wittgensteinove filozofije. Od šestdesetih let pa vse do danes se je njihova razlaga razvila, uveljavila in tako zelo izpopolnila, da govorimo o terapevtski interpretaciji Wittgensteinove filozofije, ki to filozofijo jemlje in razume kot celoto in ne več kot mišljenje, razdeljeno v dve ali več med seboj ločenih filozofij. Razlika med zagovorniki terapevtskega branja iz šestdesetih let prejšnjega stoletja in poznejšimi interpreti tovrstnega branja, kot so Alice Crary, Rupert Read, Cora Diamond, James Conant, Juliet Floyd in še nekaterimi drugimi, je predvsem v tem, da pionirji terapevtskega branja *Traktata* resda uspešno pokažejo na terapevtski namen v *Traktatu*, ne uspe pa jim prikazati terapevtske plati same metode iz *Traktata*. Vprašanje, na kakšen način je metoda v *Traktatu* terapevtskega pomena za Wittgensteinovo filozofijo, zadovoljivo pojasnita šele Cora Diamond in James Conant ter filozofi mlajše generacije (na primer Juliet Floyd, Hilary Putnam, David R. Cerbone, Edward Witherspoon itd.), ki se pridružujejo njunim stališčem (Crary & Read 2000, 11) in si jih prizadevajo še nadgraditi z dodatnim argumentiranjem tovrstnega branja Wittgensteinove filozofije.

Predvsem je treba poudariti, da je ključnega pomena za terapevtsko branje *Traktata* ravno prikaz metode kot terapije, s pomočjo katere naj bi se naravni jezik skozi

logično analizo jezika dokončno osvobodil vseh metafizičnih zablod. Logična analiza stavkov torej pomeni nekakšno 'terapevtsko očiščenje' vsakdanjega jezika vseh aporij, ki so posledica in rezultat tradicionalnega metafizičnega načina razmišljanja v filozofiji. Če stavki niso logično možni, potem, vsaj za Cora Diamond in Jamesa Conanta, nimajo nikakršnega pomena, kljub temu da se na prvi pogled dozdeva, da jih razumemo (Crary & Read 2000, 12). Stavki vsakdanjega jezika imajo pomen le, če so logično pravilni, v nasprotnem primeru so brez pomena in so torej nesmiselni. Prav ta zmota o razumevanju metafizičnih resnic temelji na dejstvu, da ni mogoče razumeti nečesa, kar je logičen nesmisel. Metafizične trditve so v resnici zmote, saj so zajete v stavkih, ki so logični nesmisli in kot taki nujno brez pomena. Zato trditve, ki jih je skozi zgodovino filozofije postavila metafizika, za Diamondovo in Conanta nimajo pomena in so nesmisel (Diamond 2000, 151, 158–160).

Cora Diamond in James Conant vidita bistvo vsebine *Traktata* ravno v uporabi metode logike, ki deluje na naravni jezik 'zdravilno' (terapevtsko), ker nam pomaga spoznati in premagati dolgoletne zablode, v katere nas je privedla metafizika, s tem ko je kršila pravila logične analize naravnega jezika. Zato je za Diamondovo in Conanta temeljno vprašanje, na kakšen način brati *Traktat*, in nadalje, ali je uporaba metode v *Traktatu* terapevtskega pomena za analizo vsakdanjega jezika po eni strani in za vsebino *Traktata* po drugi strani (Crary & Read 2000, 12).

Terapevtsko branje *Traktata* je tako bistvenega pomena za drugačno razlago Wittgensteinove filozofije, saj bi terapevtsko branje ob pomanjkljivi argumentaciji zgodnjih besedil, ki ne bi prepričljivo izkazovala 'terapevtskega značaja', ne imelo trdne osnove za lastno utemeljitev. Terapevtska interpretacija bi obvisela v zraku, saj interpreti ne bi mogli biti z gotovostjo prepričani o pravilnosti svojih tez. Zato je za novejšo branje bistvenega pomena ravno dokazljivost terapevtskega značaja same logične metode v *Traktatu*. Če namen metode ne bi bil terapevtski, ampak bi ta izkazovala drugačen namen, potem ne bi mogli z gotovostjo govoriti o terapevtski težnji. To bi posledično pomenilo konec razprave o terapevtskem branju Wittgensteinove filozofije, kot jo je zastavil Stanley Cavell, ko je Wittgensteinovo pozno filozofijo razumel kot prizadevanje za ozdravitev filozofije od bolezni metafizičnih zablod. Zato nas *Traktat* odreši iluzije, da se je s filozofijo moč ukvarjati na tradicionalen način skozi prezentacijo nesmiselnih stavkov naravnega jezika, kot je to počela metafizika. Bistvo navidezno smiselnih stavkov (stavkov metafizike) je ravno v tem, da nas sprva napeljejo k metafizičnemu načinu filozofiranja, s tem pa nam hkrati tudi že pokažejo pot, ki nas bo odrešila utvar, v katero nas je pripeljal metafizični način mišljenja (Crary & Read 2000, 13).

Za terapevtsko branje je torej značilno razumevanje Wittgensteinove filozofije kot terapije, obenem pa gre za obravnavanje te filozofije kot celote, kar ta pristop loči od vseh klasičnih pristopov branja Wittgensteinove filozofije. In če naj se terapevtsko branje Wittgensteina razlikuje od klasičnega, potem mora utemeljiti metodo logike v *Traktatu* kot terapijo, sicer mu uide celostni pogled na Wittgensteinovo filozofijo. V tem primeru ne bi bilo nikakršnega razlikovanja med klasičnim in te-

rapevtskim branjem. Zato je prispevek Core Diamond in Jamesa Conanta ključen za utemeljitev interpretacije Wittgensteinove filozofije kot terapije. Cora Diamond in James Conant se v svojih razlagah *Traktata* navezujeta v glavnem na začetek in konec knjige (njuno branje se nanaša predvsem na Wittgensteinove izjave iz predgovora k *Traktatu* in na končne aforizme, v katerih Wittgenstein govori o nesmiselnosti stavkov iz *Traktata* (Crary & Read 2000, 12)), še posebej pa se sklicujeta na predzadnji aforizem (natančneje na TLP 6.54), iz katerega izhaja, da v *Traktatu* ne gre toliko za razumevanje same vsebine knjige in njenih stavkov, kot za prepoznavanje avtorjevega namena oziroma za razumevanje samega Wittgensteina (Crary & Read 2000, 13). Spoznanje o nesmiselnosti stavkov iz *Traktata* za Diamondovo in Conanta tako v resnici pomeni razumevanje namena avtorja in ne, kot bi sprva pričakovali, premisleka o stavkih samih (Crary & Read 2000, 13). Zato bo šele tisti, ki »me je razumel« (TLP 6.54) lahko spoznal pravo vsebino *Traktata* – to pa je v spoznanju metafizične *iluzije* kot utvare, do katere nas je privedel sam jezik s svojo ustaljeno rabo v filozofiji. Edino na ta način, skozi *aktivno* delovanje jezika, bomo lahko spoznali pravo naravo stavkov metafizike na eni strani, in resnični namen avtorja na drugi strani. Če torej želimo, da bi nas jezik v svojem delovanju privedel do pravega spoznanja o svetu, »moramo te stavke prevladati« (TLP 6.54) in sprevideti njihovo neresnično predstavo. Vsebinska *Traktata* torej ni mišljena kot potrjevanje na začetku postavljenih premis (hipotez) v argumentu, pač pa kot delovanje naravnega jezika, s pomočjo katerega ob koncu *Traktata* spoznamo sledeče:

1. nesmiselnost stavkov v *Traktatu*,
2. nesmiselnost metafizike,
3. nesmiselnost filozofije kot udejanjanja metafizičnega načina mišljenja in
4. iluzornost trditve, da *Traktat* zagovarja metafizične trditve ali da se nagiba k metafiziki.

Namen *Traktata* se potemtakem v resnici skriva v smiselnosti namena tez njegovega avtorja – to je v smiselnosti stavkov metafizike, če nam ti skozi delovanje naravnega jezika pomagajo priti do spoznanja o iluzorni naravi filozofije kot metafizike. *Traktat* se tako torej začne s predstavitevijo tipičnih stavkov, ki bi jih izrekli metafiziki (na primer stavkov o substanci – TLP 2.021, 2.0211, 2.0231, 2.024, 2.025). Na ta način, skozi branje *Traktata*, nas Wittgenstein povabi k aktivni udeležbi izražanja metafizičnih stavkov, kar pomeni, da smo ob branju *Traktata* aktivno udeleženi v procesu izrekanja metafizičnih struktur. In ravno to *jezikovno delovanje* metafizičnih stavkov nam pomaga priti do spoznanja, da sta njihova narava in obstoj le navidezna. Stavki metafizike so iluzorni in njihova naloga v *Traktatu* je, da nam skozi lastno utvaro pomagajo spoznati svojo navideznost (Crary & Read 2000, 13). Namen *Traktata* ni v zavrnitvi metafizike ali zavrnitvi filozofije kot metafizike, ampak je njegova naloga ugotavljanje njene uporabnosti v filozofiji, saj lahko le ob njeni pomoči sprevidimo filozofsko utvaro metafizičnih stavkov in njihovo vrednost ali pravzaprav nevrednost za filozofijo. Prihodnost filozofije potemtakem ni v nadaljnjem razvoju metafizike kot temeljne filozofske discipline, ampak v terapev-

tskem očiščenju naravnega jezika vseh metafizičnih struktur. Filozofija naj proučuje to, kar se nahaja pred nami in do česar lahko dostopamo s pomočjo naravnega jezika. Naloga filozofije ni v iskanju resnice onkraj jezikovnih zmožnosti človeškega mišljenja in razumevanja sveta (kot je to značilno za metafiziko), ampak v prepoznanju stavčnih struktur naravnega jezika in njihovega pomena glede na različne jezikovne igre, v okviru katerih se naravni jezik giblje in deluje. Delovanje jezika je torej bistvena značilnost tudi pri interpretaciji *Traktata* in ne le v *Filozofskih raziskavah*. Zato je ena ključnih potez terapevtskega branja ravno izpostavitve in poudarjanje delovanja naravnega jezika v *Traktatu*. Cora Diamond in James Conant namreč vidita najpomembnejše sporočilo *Traktata* ravno v aktivni udeležbi izrekanja metafizičnih izjav s strani bralca, saj bo ta šele tako sprevidel zmotnost vsega spoznanja, do katerega se je skozi zgodovino filozofije dokopala metafizika. *Traktat* potemtakem lahko razumemo le, če smo sami kot bralci aktivno udeleženi pri izrekanju metafizičnih izjav – če se torej ob začetku *Traktata* prepustimo tradicionalnim spoznanjem metafizike, ki nas s svojimi tipičnimi izjavami o substanci, statusu predmeta, svetu in biti itd. zapelje, da se ji pridružimo v samem procesu izjavljanja metafizičnih struktur. Šele ko bomo prešli celotni potek izjavljanja metafizičnih stavkov, bomo lahko sprevideli nesmiselnost in navideznost tovrstnih izjav. Metafizika je tako iluzorna, nesmiselna in zmotna, ker krši temeljne logične postavke naravnega jezika in nas napeljuje k prepričanju o preseganju človeških zmožnosti razumevanja sveta onkraj naravnega jezika in njegovih logičnih zapovedi. Obljube o spoznavanju biti in resnice metafizike so prazne in zavajajoče, saj jim ne uspe izpolniti naših pričakovanj, ki jih imamo glede na obljube metafizike. Metafizika kot filozofska disciplina je za filozofijo relevantna le toliko, kolikor uspe pokazati na tančico iluzije, s katero zakriva jasen pogled na naravni jezik in na mesto sveta v njem. Metafizične izjave imajo v *Traktatu* predvsem aplikativen značaj, katerega naloga je, da nas skozi proces aktivnega izjavljanja stavkov metafizike privedejo do spoznanja o lastni utvari. Vloga metafizike v *Traktatu* je torej ključnega pomena in hkrati pogoj za nadaljnje filozofsko ustvarjanje in filozofijo. Metafizika v *Traktatu* ne pomeni konca filozofije, ampak je znanilka njenega začetka. Za Wittgensteina možnost filozofije ne pomeni konca metafizičnega izrazoslovja in terminologije v naravnem jeziku, ampak filozofovo zmožnost prepoznati metafizično izjavo in z logično analizo ugotoviti njeno iluzornost. Šele ko bo filozof zmožen prepoznati metafizične izjave kot iluzorne, šele ko bo sam pri sebi osvojil to zmožnost, bo šele zmožen filozofiranja v pravem pomenu besede. Potemtakem je zmožnost filozofa, da prepozna metafizične strukture kot iluzorne, nujni pogoj za afirmacijo filozofije, saj brez filozofove sposobnosti preseganja metafizičnih zmot filozofija za Wittgensteina ni mogoča. *Traktat* zato ne pomeni konca filozofije, ampak napoveduje njen začetek. *Traktat* je začetek kontinuitete mišljenja v strukturah naravnega jezika. Brez preseganja metafizike in soočenja z njenimi zmotami ne bi bilo možno razviti analize naravnega jezika in dojemanja pomena v jeziku. Še drugače, če brez zrcala ne moremo ugledati lastne podobe, tudi brez analize naravnega jezika ne moremo

dojeti zmot metafizičnega mišljenja, v katere se je ujela filozofija v vsem svojem tisočletnem razvoju. Filozofiji potemtakem ne gre več za iskanje biti, resnice ali spoznanja o biti, ampak je njen predmet logična analiza naravnega jezika, s katero se bo mogoče izogniti vsem zagatam metafizike. Zato Cora Diamond in James Conant vidita ključni moment *Traktata* ravno v sprevidenju namena njenega avtorja – torej ravno v spoznanju, da nesmiselnost stavkov v *Traktatu* v resnici odraža razumevanje avtorja *Traktata*, ne pa razumevanje stavkov samih (Crary & Read 2000, 13). Ta uvid pa ni le ključnega pomena za razumevanje *Traktata* in Wittgensteinove filozofije, ampak je predvsem bistvenega pomena za filozofijo in njeno prihodnost. Status filozofije tako ni ne znanstven (saj filozofija ne more biti znanost, temveč je lahko le več ali manj od znanosti) ne metafizičen, ampak *lingvističen* in *logičen*, če je nujni pogoj za logično analizo stavkov in njihovo razumevanje. Bistvo prihodnosti filozofije torej ni ne v ontologiji ne v epistemologiji, marveč v *logiki* kot poglavitni filozofski metodi. Ali rečeno drugače: logična analiza stavkov predstavlja nujni pogoj za možnost filozofskega mišljenja in filozofskega ustvarjanja. Zato je ravno vprašanje metode ključnega pomena ne le za sam *Traktat* in Wittgensteinovo filozofijo v celoti, ampak za filozofijo nasploh. Filozofija bo možna le, če bo upoštevala in dosledno aplikativno izvajala filozofsko metodologijo – to je aplikacijo metode logike kot logične analize stavkov naravnega jezika.

Logična metoda v *Traktatu* ima veliko skupnega z metodo jezikovnih iger v filozofiji poznega Wittgensteina, čeprav se od nje tudi precej razlikuje. Če primerjamo *Traktat* in *Filozofske raziskave*, ugotovimo precejšnjo razliko tako v temah kot v rabi metodologije. V *Traktatu* prevladuje uporaba metode logike, v *Filozofskih raziskavah* pa Wittgenstein razvije novo metodo, to je metodo jezikovnih iger, ki za razliko od metode logike iz *Traktata* dopušča precej širši spekter možnih jezikovnih struktur in zajema naravni jezik v celoti. Raba metode v Wittgensteinovi filozofiji, kot jo razumeta Cora Diamond in James Conant, ne pomeni poudarjanja različnosti, pač pa iskanje skupnih potez obeh metod, ki jo interpretira vidita v dojemaju terapije. Namen metode logične analize stavkov v *Traktatu* in metode jezikovnih iger iz *Filozofskih raziskav* je glede na njuno interpretacijo Wittgensteinove filozofije zelo podoben (Crary & Read 2000, 13), saj je cilj obeh metod terapevtsko preiskovanje vsakdanjega jezika, vse z namenom »reševanja problemov in odpravljanja težav« (PI, I, 133), v katerih se znajde naravni jezik zaradi nedosledne in ustaljene rabe metafizičnih jezikovnih struktur. Naloga filozofije je, da s pomočjo metode prepozna takšne metafizične strukture in uvidi njihov iluzorni in nesmiselni značaj, saj bo šele tako možno tvoriti pomensko razumljive stavke, ki bodo izražali filozofski smisel.

Cora Diamond in James Conant v svoji interpretaciji Wittgensteinove filozofije obema metodama v Wittgensteinovi filozofiji poleg skupnega terapevtskega značaja pripisujeta tudi dialektično strukturo (Crary & Read 2000, 13). Čeprav zagovarjata stališče, da *Traktatu* zmanjka določen način izvajanja dialektike (saj v *Traktatu* ne gre za množico dialogov med različnimi sogovorniki), menita, da metoda predikativne logike v *Traktatu* predvideva ravno to, kar predpostavlja metoda jezikovnih iger

v *Filozofskih raziskavah*: »prehod od neočitnega nesmisla k očitnemu« nesmislu (PI, I, 464). Razkrivanje nesmiselnih metafizičnih struktur v naravnem jeziku je torej osnovna naloga tako zgodnje kot pozne Wittgensteinove filozofije. In ravno prepoznavanje metafizičnih struktur v naravnem jeziku lahko razkrivamo le na dialektičen način (oziroma preko dialektičnega procesa). Tega se mora udeležiti vsakdo, ki hoče spoznati utvaro, ki jo ustvarja metafizika s svojimi na videz razumljivim stavčnimi strukturami. Te se po končani analizi jezika (tako logični kot gramatični v jezikovnih igrah) prelevijo v nesmisel – v stavke naravnega jezika brez smisla. Filozofova sposobnost prepoznavanja metafizičnih struktur je potemtakem neke vrste majevtika ali dialektični proces, ki za razliko od Sokratove majevtike ne postavlja vprašanj, s katerimi je Sokrat pomagal sogovorniku poiskati pravičen odgovor, ampak filozofu preko logičnega procesa analize stavkov omogoča:

1. prepoznati metafizične strukture,
2. jih razlikovati od drugih stavkov vsakdanjega jezika,
3. s pomočjo logične analize vsakdanjega jezika prepoznati njihovo utvaro in
4. spoznati metafizične strukture za iluzorne.

Proces prepoznavanja, določanja in spoznavanja metafizičnih struktur v naravnem jeziku kot iluzornih poteka tako, da filozof na začetku samega procesa privzame metafizično strukturo kot resnično tezo in jo skozi procesa stavčne analize spozna za nesmiselno – torej za neresnično antitezo. Dialektika *Traktata* se tako odvija skozi dialektični proces postavljanja tez in ugotavljanja njihove nesmiselnosti, pri čemer je bistvo dialektičnega procesa ravno v razkrivanju prikritega nesmisla metafizičnih konstrukcij naravnega jezika. Zato je osnovni namen dialektike v Wittgensteinovi filozofiji (kolikor je pri Wittgensteinu mogoče govoriti o dialektiki) pokazati na očitnost prikritega nesmisla metafizičnih izjav (Crary & Read 2000, 13).

Kljub temu, da v Wittgensteinovi filozofiji ne moremo govoriti o dialogu v smislu starogrškega dialoga, ki je temeljna značilnost starogrške dialektike (Sokratove, Platonove in stoiške) in s pomočjo katerega Sokrat in njegovi sogovorniki analizirajo pomen pojmov, pa vendarle analiziranje metafizičnih struktur v Wittgensteinovi filozofiji ohrani temeljni značaj dialektike kot sposobnosti mišljenja o smiselnosti in pravilnosti stavčnih struktur v stavkih naravnega jezika. Zato Cora Diamond in James Conant interpretirata Wittgensteinovo zgodnje in pozno obdobje kot dialektični proces stavčne analize vsakdanjega jezika, namen katere je odkrivanje metafizičnega nesmisla v stavčnih strukturah in spoznanje teh struktur kot jezikovnega slepila, v katerega se zaplete metafizik oziroma tisti filozof, ki v dialektičnem procesu analize stavkov ni zmožal sprevideti lastne zmote.

Cora Diamond in James Conant sta nedvomno pomembno prispevala k teoriji interpretacije Wittgensteinove filozofije kot kontinuirane celote. Brez njunega poglobljenega razumevanja, ki vidi bistvo *Traktata* ravno v afirmaciji metode logike (natančneje predikatne logike) kot jezikovne samoterapije bralca *Traktata*, bi le s težavo upravičili terapevtsko branje Wittgensteinove filozofije v celoti. Ključno za njuno interpretacijo je ravno razumevanje metodologije v Wittgensteinovih delih,

ki jo interpretira razumeta in razlagata kot kontinuirano terapijo naravnega jezika, ki se nikoli ne konča, saj je odprtost naravnega jezika za metafizične strukture, ki se vedno znova porajajo, brezmejna.

::LOGIČNA ANALIZA STAVKOV TRAKTATA

Na začetku *Traktata* Wittgenstein predpostavi pravilnost določene metafizične teze o svetu. Svet je »celotnost dejstev ali obstoječih stanj stvari« (TLP 1.1, 2.04), je »vse, kar se primeri«, (TLP 1) in je pogojen s substancno, zato smo, kot navaja Wittgenstein v Dnevnikih, »v vsakem primeru na nek način odvisni in temu, od česar smo odvisni, pravimo Bog« (NB, str. 74e). Substanca je glede na celoto sveta svetu zunanja in »obstaja neodvisno od tega, kar se primeri« (TLP 2.024). 'Bog' ali 'Življenje' sta le drugo ime za substancno, ki določa svet, kar pa ne pomeni, da velja tudi nasprotno – torej, da biva svet neodvisno od substance. Substanca je nujni pogoj za obstoj sveta in tvori njegovo bitnost, ki se izraža skozi najsplošnejšo formo stavka oziroma skozi splošno formo resničnostne funkcije (TLP 6). Vsi stavki, izraženi v jeziku moderne formalne logike, so rezultat postopne uporabe operacije najsplošnejše forme stavka, pri čemer se pri opisovanju metafizičnih pojmov nanašajo na predmete, ki »tvorijo substancno sveta« (TLP 2.021) – torej na predmete, ki so svetu zunanji. Takšno slikanje sveta klasična filozofija v zgodovini metafizike obravnava znotraj etičnih dimenzij in poskuša racionalno opredeliti, kakšen naj bo svet in kako naj posamezniki ravnajo v njem, da bi dosegli skupno dobro. Svet je v klasični filozofiji opredeljen z etičnimi in metafizičnimi kategorijami, ki jih Wittgenstein ob koncu Traktata označi za nesmiselne, saj smisel sveta ni prisoten v svetu, ampak »mora biti zunaj njega. V svetu je vse, kot je, in se vse dogaja, kot se dogaja; v njem ni nobene vrednosti – in tudi če bi bila, bi bila brez vrednosti« (TLP 6.41). Kajti »če bi bila neka vrednost, ki ima vrednost, mora biti zunaj vsega dogajanja in tako-bivajočega. Zakaj vse dogajanje in tako-bivajoče je slučajno« (TLP 6.41). In nadalje, »to, kar ustvarja ne-naključno, ne more biti v svetu, zakaj sicer bi tudi to bilo spet naključno. To mora biti zunaj sveta« (TLP 6.41).

Obstoj etičnega je v Wittgensteinovi zgodnji filozofiji pogojen z nujnostjo obstoja nad-svetnega (transcendentnega). Etiko iščemo zaman, če jo poskušamo najti v svetu naključij, v katerem živimo. Bivajoče lahko le biva, obstaja in se potrjuje skozi lastno eksistenco, skozi lastni obstoj, ki omogoča njegovo delovanje. Stvari so le tako ali drugače in nič drugače, so torej možne le kot trenutni dogodki, ki so nenehno v teku. Stanja stvari lahko obravnavamo le kot dejstva, oropana vseh etičnih meril, saj etična merila ne veljajo v svetu, ki se nenehno spreminja. Ko govorimo o stvareh, lahko izrekamo le stavke o dejstvih ali stanju stvari, ne moremo pa govoriti o moralno-vrednostnih sodbah, ki segajo na področje etičnega. Ker »stavki ne morejo izražati nič višjega« (transcendentnega), je jasno, da »ne more biti nobenih stavkov etike« (TLP 6.42). Torej: »jasno je, da etike ni mogoče izreči.« (TLP 6.421) Stavki etike so za Wittgensteina neizrekljivi, saj ne naravni jezik ne jezik formalne logike

etičnega smisla ne moreta izraziti. Zato so vsi stavki o substanci, Bogu, eksistenci, esenci, kavzalnosti in metafiziki, sicer pomensko možni (z njimi lahko tvorimo o njih pomenske stavke), vendar so takšni stavki nesmiselni, če jih logično analiziramo. Ker stavki metafizike ne obstajajo, tudi o metafiziki ni moč govoriti. Metafizika, če bi bila možna, je za Wittgensteina nesmiselna, ker presega tako zmožnosti našega spoznanja kot zmožnosti ubeseditve v vsakdanjem jeziku oziroma sega preko meja našega sveta. Metafizika in etika sta transcendentni in imata smisel le izven jezikovnih mej stavkov predikatne logike. Ker se o stavkih etike in metafizike ne moremo jezikovno izražati, »moramo o tem molčati« (TLP 7).

Klasična predpostavka filozofije o etičnih dimenzijah sveta kot metafizične celote, ki jo Wittgenstein postavi za tezo na začetku *Traktata*, se preko logične analize stavkov izkaže za napačno, ker teza in antiteza ne moreta veljati hkrati. Wittgenstein sklepa, da so stavki metafizike nesmiselni. Torej metafizike, vsaj za nas, v okvirih, kot jih dopušča naš jezik, ni, saj takšno spoznanje presega naše spoznavne zmožnosti.

Zanima nas le tisto, kar lahko opišemo z jezikom. Česar ni mogoče ubesediti v stavkih, o čemer ne moremo govoriti, ker presega naše spoznavne zmožnosti, ni predmet filozofske obravnave, saj ni relevantnega pomena za filozofijo. Ker torej metafizični stavki za filozofsko presojo in razumevanje niso bistveni, je nujno zavrniti pojmovanje metafizike kot prevladujočega načina mišljenja in razmišljanja v filozofiji. Wittgenstein zaključuje *Traktat* z naslednjim pojasnilom:

»Moji stavki nudijo pojasnitev s tem, da jih bo tisti, ki me je razumel, na kraju spoznal za nesmiselne, ko se bo skozi njih – na njih – povzpел iz njih. (Mora tako rekoč odvreči lestev, potem ko je splezal po njej.)

Te stavke mora prevladati, potem bo videl svet pravilno.«

(TLP 6.54)

Stavki metafizike so torej nesmiselni. Takšne stavke lahko sicer razumemo površinsko, vendar so nesmiselni globinsko. Kot značilne primere nesmiselnosti metafizičnega stavka najdemo v *Traktatu* stavke o substanci, ki jih Wittgenstein z logičnim argumentom *ad absurdum* zavrne kot nesmiselne. Na začetku *Traktata* predpostavi obstoj (eksistenco) substance kot biti, tezo torej, ki se ob koncu *Traktata* izkaže za nesmiselno. Potek sklepanja je naslednji:

1. h1 Substanca je forma in vsebina. (TLP 2.025)
2. h2 Substanca biva (leži) zunaj sveta in je neodvisna. (TLP 2.024, 6.41)
3. h3 Vse, kar biva (leži) zunaj sveta, ima vrednost. (TLP 6.41)

⊢ Substanca, ki jo sestavljata forma in vsebina, ima vrednost, ker leži zunaj sveta.

1. h1 Vsi možni stavki, ki so zgrajeni pravilno, so smiselni. (TLP 5.4733)
2. h2 Stavek 'Substanca je forma in vsebina' je možen stavek, ki je zgrajen pravilno. (TLP 5.4733)

⊢ Stavek 'Substanca je forma in vsebina' je smiseln stavek.

1. h1 Smiselni stavki ne morejo izraziti nič višjega, torej, ničesar, kar je zunaj sveta. (TLP 6.42)

2. h2 Smiselni stavki govorijo le o svetu. (TLP 6.42)
3. h3 Stavek 'Substanca je forma in vsebina' je stavek, ki govori o stvareh, ki so zunaj sveta. (TLP 2.024)

┌ **Stavek 'Substanca je forma in vsebina' ni smiseln stavek, ker ne govori o svetu.**

┌ **Stavek 'Substanca je forma in vsebina' je nesmiseln stavek.**

┌ **Ker je stavek o substanci nesmiseln, o substanci ne moremo govoriti. (TLP 7)**

Iz prikazanega načina sklepanja je razvidno, da o pojmu substance ne moremo govoriti, saj so stavki o substanci nesmiselni. Ker ni smiselnih stavkov o substanci, tudi smiselnih stavkov o metafiziki ne more biti. Vsi stavki metafizike (stavki, ki vsebujejo metafizične pojme, kot so npr. substanca, bit, bitnost, eksistenca, esenca, bivajoče itd.) so možni le kot nesmiselni stavki. Problemi filozofije so problemi filozofije kot metafizike, ki tvori takšne (nesmiselne) stavke. Če naj »*filozofski problemi popolnoma izginejo*«, je treba premagati tako metafiziko kot metafizični način izražanja (PI, I, 133).

Naloga filozofije v *Traktatu* torej ni v iskanju resnice o biti (substanci) z namenom pridobivanja novih ontoloških spoznanj, pač pa z uporabo primerne metode zdravljenja (v *Traktatu* je to logična analiza stavkov) zagotoviti ustrezno terapijo, ki bo uspešno odpravila jezikovne nesmisle, nastale v zgodovini filozofije kot metafizike.

Filozofija v zgodnjem obdobju Wittgensteinovega ustvarjanja torej ni metafizika ali znanost o prvih počelih (vzrokih), kot jo definira Aristotel v *Metafiziki*, niti ni znanost v smislu naravoslovnih disciplin, ki si metodično prizadevajo priti do sistematično izpeljanih, predvsem pa dokazljivih spoznanj resnic o svetu.

Kaj potem pravzaprav terapevtska interpretacija Wittgensteina prispeva k 'novi razlagi Wittgensteinove filozofije', če množica znanstvenih metod ne vodi k novim znanstvenim spoznanjem, ampak le k določitvi pravilnosti (ali nepravilnosti) mišljenja? Ali je Wittgensteinova filozofija res tako zelo oddaljena od starogrških večnih temeljev antične filozofije kot težnje po pravilnosti izražanja misli oziroma kot težnje po resničnosti izražene, ki pa ne označuje odnosa vsebine stavkov jezika v razmerju do stvari, ampak formo izraženih misli?

::KRITIKA KLASIČNE INTERPRETACIJE

Terapevtska interpretacija pomeni po eni strani kritično ovrednotenje klasične interpretacije, ki spregleda pomen terapevtskega momenta Wittgensteinove filozofije in naravnega jezika, po drugi strani pa uvid v zmotnost klasične interpretacije, ki reducira mišljenje na ustaljeno rabo Wittgensteinove filozofije, kar ima za posledico standardizirano razumevanje te filozofije. Na kratko, terapevtska interpretacija očita klasičnim običajno, predvidljivo in že znano razumevanje Wittgensteinove filozofije.

Zagovorniki terapevtske interpretacije opozarjajo na kontradiktornost klasične interpretacije, ki izhaja iz poznega obdobja Wittgensteinove filozofije, natančneje iz

Filozofskih raziskav. Stališče terapevtske interpretacije je, da klasična interpretacija razume filozofijo *Filozofskih raziskav* kot kritiko filozofije v *Traktatu*, hkrati pa v svoje razlage filozofije *Filozofskih raziskav* vnaša ravno to, kar naj bi *Filozofske raziskave* kritizirale in odpravile. Če Wittgenstein v *Traktatu* jezik logike obravnava v njegovem razmerju do realnosti (predmetov in stanja stvari, ki ga ti predmeti tvorijo), v *Filozofskih raziskavah* opusti takšno obravnavo in stavkov naravnega jezika ne obravnava več v njihovi zunanji relaciji s svetom, ampak ta zunanji odnos med vsakdanjim jezikom in svetom, na katerega se vsakdanji jezik nanaša, ponotranji. Očitek in kritika terapevtske interpretacije klasični interpretaciji je, da zunanje razmerje med naravnim jezikom in svetom (predmetom), ki ga Wittgenstein v *Filozofskih raziskavah* odpravi in razlaga kot lastnost notranje gramatične strukture jezika – torej kot ponotranjeno razmerje, klasična interpretacija še vedno razume in razlaga kot zunanje razmerje med stavki naravnega jezika in realnostjo (oziroma svetom kot predmetom obravnave jezika). Stališče terapevtske interpretacije je potemtakem, da moramo naravni jezik v *Filozofskih raziskavah* razumeti iz njega samega. Ali še drugače: če se mora stavek v *Traktatu* ujemati s stanjem stvari oziroma s konfiguracijo zunanjih predmetov v svetu, zato da bo resničen, je v *Filozofskih raziskavah* resničnost stavka odvisna od rabe stavka v naravnem jeziku, ne pa od korespondence s svetom kot predmetom obravnave (Crary & Read 2000, 3).

Namen terapevtske interpretacije torej ni le na novo opredeliti Wittgensteinovo filozofijo skozi kritiko klasične interpretacije, temveč dosledno upoštevati samega Wittgensteina in slediti njegovim željam ter namenu – to je, podvreči jezik terapiji in ga tako 'očistiti' vseh jezikovnih aporij. Zagovorniki terapevtske interpretacije se pri razlagi Wittgensteinove filozofije torej poskušajo izogniti metafiziki in idealizmu, ki nastaneta kot posledica razlaganja pomena naravnega jezika v kavzalni odvisnosti od zunanjega sveta. Odvrnitev od metafizike, idealizma in iskanja pomena besed v zunanjem pozicioniranju predmetov vidijo kot rešitev pri razumevanju filozofije kot terapije. Poudarek ni več na sami filozofiji, ampak na edinstvenem namenu filozofije, ki je terapevtski (Crary & Read 2000, 2–3). Cilj zagovornikov terapevtske interpretacije je doseči ravno to, kar klasični interpretaciji vedno znova uide: eksaktnost in konsistentnost med interpretacijo Wittgensteinove filozofije in to filozofijo samo. Skladnost interpretacije z njeno filozofijo je po njihovem prepričanju mogoče doseči le, če Wittgensteinovo filozofijo razumemo kot terapijo, torej če obravnavamo njene metode kot terapije. Zato Alice Crary v svojem uvodu v knjigo *The New Wittgenstein* opredeli Wittgensteinovo filozofijo kot filozofijo, ki ima ob uporabi različnih metod »terapevtski namen« (Crary & Read 2000, 1–5). Ob predpostavki bistvenega namena filozofije, ki se nanaša na odpravo metafizičnih zablod in jezikovnih aporij, je torej nujno poenotenje vseh filozofskih metod na terapijo samo. Različne metode se, kljub temu da nimajo ničesar skupnega medsebojno prepletajo in povezujejo v skupnem namenu ozdraviti filozofijo. Interpreti terapevtske interpretacije obravnavajo Wittgensteinovo filozofijo kot terapijo in s tem vzpostavijo povezavo med filozofijo zgodnjega in poznega obdobja (med filo-

zofijo Traktata in filozofijo Filozofskih raziskav). Razlog, zakaj zagovorniki terapevtske interpretacije razumejo in razlagajo Wittgensteinovo filozofijo kot terapijo, pa izhaja neposredno iz *Filozofskih raziskav* (PI, I, 133), kjer Wittgenstein filozofske metode primerja s terapijami. Terapevtska interpretacija Wittgensteinove filozofije je torej značilna predvsem za Wittgensteinovo pozno obdobje, ne pa za čas nastanka *Traktata*, kjer klasične interpretacije *Traktata* dopuščajo razlage metafizičnih stavkov kot nesmiselnih, a z namenom smiselne ubeseditve metafizičnega smisla. Zato si terapevtska interpretacija prizadeva utemeljiti metodo logične analize stavkov v *Traktatu* kot terapevtsko, saj je ravno takšna razlaga *Traktata* nujna za razumevanje Wittgensteinove filozofije kot kontinuirane celote. K utemeljitvi metode logične analize stavkov v *Traktatu* kot terapije prispevata Cora Diamond in James Conant, ki v svojih komentarjih razvijeta terapevtsko branje *Traktata* in s tem predstavita nove argumente za podporo terapevtskemu branju Wittgensteinove filozofije.

Cora Diamond v eseju z naslovom *Ethics, imagination and the method of Wittgenstein's Tractatus* predstavi stališče *Traktata*, ki je diametralno nasprotno stališču klasične interpretacije, v katerem zagovarja tezo, da je namen metode logične analize stavkov *Traktata* terapevtski, še več, da je sam smisel filozofije *Traktata* terapevtski, saj bralca poskuša prepričati v nesmiselnost metafizike na način *reductio ad absurdum* – torej s predpostavko teze o pravilnosti metafizičnih trditev, ki se skozi logično analizo metafizičnih stavkov, izkažejo za nesmiselne.

Zagovorniki terapevtske interpretacije ne zavračajo le idealističnih interpretacij Wittgensteinove filozofije, ampak tudi pojmovanje filozofije kot metafizike. Z razumevanjem Wittgensteinove filozofije kot terapije zavrnejo vsakršen idealizem, s tem pa tudi metafiziko; z razlaganjem filozofije *Traktata* kot terapevtske filozofije vzpostavijo kontinuiteto med zgodnjim in poznim obdobjem Wittgensteinovega filozofiranja. Ključnega pomena za vzpostavitev kontinuitete je razlaga bivanja filozofije *Traktata* kot zdravljenja bolezenskega stanja mišljenja. Z razlikovanjem med domišljijo na eni strani in bolezenskim stanjem domišljije na drugi strani Cora Diamond v svojem eseju *Ethics, imagination and the method of Wittgenstein's Tractatus* opredeli bistvo razumevanja filozofije *Traktata* kot terapije in pravi:

»Glede na moje branje knjiga razume posameznika, ki je v precepu iluzije, da obstaja filozofija v tradicionalnem smislu. Razume ga skozi vstop v to iluzijo z namenom, da bi ga pripeljala iz nje [...] Tukaj je potem opis – zunanji opis – razlike med stavki *Traktata* in stavki metafizika. Prve avtor pripozna za navaden nesmisel, medtem ko drugih ne; prvi služijo ljudem z domišljijo, drugi pa so rezultat nekakšnega bolezenskega domišljjskega stanja in filozofu, ki pride z njimi na dan, primanjkuje samorazumevanja, za katerega si *Traktat* prizadeva, da bi nam ga zagotovil.« (Diamond 2000, 160)

Stavki metafizike so stavki, ki kažejo na bolezensko stanje mišljenja in jih je zato treba podvreči terapiji, če naj bolezen odpravimo. Stavki v *Traktatu* pa so stavki, ki s pomočjo argumenta *ad absurdum* pokažejo, da so na videz resnični stavki metafizike v resnici nesmiselni in zato za filozofijo odvečni ter nebistveni. Stavki v *Trakta-*

tu imajo terapevtsko vrednost, saj je njihova naloga ozdraviti filozofijo metafizike, ki povzroča in vzdržuje bolezensko stanje mišljenja. Če se filozofiji kot metafiziki ne odpovemo, potem tudi filozofskih zagat ne bomo razrešili in se bodo zato vedno znova ponavljale, saj smo navajeni uporabljati izrazoslovje metafizike in razmišljati na metafizičen način, ki ga imamo navado posploševati na naravni jezik:

»Kadar filozofi uporabljajo neko besedo – ‘vednost’, ‘bit’, ‘predmet’, ‘jaz’, ‘stavek’, ‘ime’ – in skušajo dojeti bistvo reči, se moramo vselej vprašati: se ta beseda v jeziku, kjer je doma, dejansko kdaj tako rabi?

Mi besede speljujemo z njihove metafizične uporabe nazaj na vsakdanjo.«

(PI, I, 116)

Če želimo preprečiti nastanek filozofskih aporij, ki imajo svoj izvor v metafizičnem načinu mišljenja, moramo spremeniti način filozofiranja – torej v celoti zavrniti metafizični način kot način ubeseditve filozofije – obenem pa spremeniti pogled na samo filozofijo. Zato filozofsko stališče terapevtske interpretacije vidi rešitev v obravnavanju filozofije kot terapije ali v načinu zdravljenja bolezenskega stanja mišljenja. Filozofija je za terapevtsko interpretacijo *znanost o zdravljenju mišljenja*, ki filozofijo zvaja na *terapijo*. Ta teorija s pomočjo različnih znanstvenih metod, bistvo katerih je ozdravitev filozofije od metafizike, odstopa od vseh dosedanjih temeljev filozofskega mišljenja. Bistvo filozofije ni več v iskanju modrosti, ampak v *samozdravljenju* filozofije in njene zgodovine, predvsem pa v zdravljenju od metafizičnega načina razumevanja realnosti. Filozofija je tu *znanost*, njen namen pa je zdravljenje izraženih misli v filozofiji.

Terapevtska interpretacija korenito spremeni klasično razumevanje filozofije in nje-nega bistva, s tem ko opredeli filozofijo kot terapijo ali znanost o zdravljenju jezikovnih zablod v filozofiji in naravnem jeziku. Prehod iz tradicionalnega načina filozofskega mišljenja na znanstveno metodo iskanja pravih spoznanj je za terapevtsko interpretacijo Wittgensteinov prelom s filozofsko tradicijo. Bistvo tega prehoda je zdravljenje filozofije, ne pa spoznanje resnice kot vsebine filozofskega mišljenja.

::METAFIZIKA TRAKTATA

Terapevtska interpretacija obravnava metodo *Traktata* (metoda logične analize stavkov) kot terapijo, saj bralca preko analize logičnih stavkov in argumenta *ad absurdum* pripelje do spoznanja o nesmiselnosti metafizičnih stavkov, pri tem pa poza-blja, da bistvo Wittgensteinovega načina ukvarjanja s filozofijo ni v sistematičnem obravnavanju filozofskih vprašanj, temveč v njihovem analiziranju, ki pogosto daje kontradiktorne odgovore.

::LITERATURA

- Crary, A. in Read, R., (ur.) (2000): *The New Wittgenstein*. London and New York: Routledge.
- Crary, A. (ur.) (2007): *Wittgenstein and the Moral Life: Essays in Honour of Cora Diamond*. Cambridge, Massachusetts: The MIT Press.
- Hacker, P.M.S. (1996): *Wittgenstein's Place in Twentieth-Century Analytic Philosophy*. Oxford: Blackwell.
- Malcolm, N. (1954): »Wittgenstein's Philosophical Investigations«. V: *The Philosophical Review*, 63 (4), str. 530-559.
- McGinn, M. (1999): »Between Metaphysics and Nonsense: Elucidation in Wittgenstein's Tractatus«. V: *The Philosophical Quarterly*, let. 49, št. 197, str. 491-513.
- Ule, A. (1990): *Filozofija Ludwiga Wittgensteina: od Traktata do Filozofskih raziskav*. Ljubljana: Filozofska fakulteta.
- Wittgenstein, L. (1971): *Prototractatus*. Itaca, New York: Cornell University Press. [PTLP]
- Wittgenstein, L. (1976): *Logično filozofski traktat*. Ljubljana: Mladinska knjiga. [TLP]
- Wittgenstein, L. (2014): *Filozofske raziskave*. Ljubljana: Krtina. [PI]

ŠTUDIJE

STUDIES

Frank A. Salamone
**JAZZ AND
NOIR FILM**

143-157

EMERITUS PROFESSOR OF
ANTHROPOLOGY
IONA COLLEGE, NEW ROCHELLE, NY
AND
CERTIFIED ADVANCED FACILITATOR,
UNIVERSITY OF PHOENIX
9015 BEALLS FARM RD
FREDERICK, MD 21704
USA
FSALAMONE@IONA.EDU

::ABSTRACT

JAZZ BECAME THE MUSIC most associated with film noir. The key movie was *The Wild One*, starring Marlon Brando who personified the noir hero, or anti-hero. He was looking for trouble, any trouble. Great jazz figures were drawn to the noir form, and there was a noir style of music. West Coast trumpeter Shorty Rogers had 4 tunes in Leith Stevens great score. Great jazz stars Bud Shank, Jimmy Giuffre, Shelley Manne and Henry Mancini followed. The TV show Peter Gunn soon appeared and kept great jazz musicians working. Jazz became the sound of the hard-boiled detective and the noir film.

Key Words: film noir, jazz, movies, TV, antihero, music style, music and culture

POVZETEK*JAZZ IN FILM NOIR*

Jazz je glasba, ki se jo najbolj povezuje s filmom noir. Ključni film je bil *The Wild One*, z glavno vlogo Marlona Branda, ki pooseblja noir junaka oziroma antijunaka. Bredel je v težave, kakršne koli že. Velike jazzovske igralce je film noir privlačil, obstajala pa je tudi glasba v noir slogu. Trobentač z Zahodne obale Shorty Rogers je v filmski glasbeni produkciji Leitha Stevensa odigral štiri melodije. Sledile so mu velike jazzovske zvezde Bud Shank, Jimmy Giuffre, Shelley Manne in Henry Mancini. Kmalu zatem se je začel predvajati televizijski šov Peter Gunn, v katerem so nastopali veliki jazzovski glasbeniki. Jazz je postal melodija klasičnih detektivk in film noirja.

Ključne besede: film noir, jazz, film, TV, antijunak, glasbeni slog, glasba in kultura

“Unexpressed emotions will never die. They are buried alive and will come forth later in uglier ways.”

— Sigmund Freud

Since the advent of sound in film music has played an important role. Indeed, even before the advent of “talkies”, music played a part in films. Live music played a part, from the lone pianist or organist to a full orchestra. Many jazz musicians played for silent movies. The most famous of these musicians was indisputably Louis Armstrong. However, many other famous and not so famous musicians played for silent movies and these movies helped support thousands of instrumentalists. In fact, movie houses were the largest employers of American musicians. Once the talkies took over from the silent movies, things changed quickly.

Music was incorporated into movies and made for movies. All viewers had the same music with the same movies. Although not the first “talkie” or even the first movie with sound, *The Jazz Singer* was a milestone movie. As Tim Dirks writes

Although it was not the first *Vitaphone* (sound-on-disk) feature, it was the *first* feature-length Hollywood “talkie” film in which spoken dialogue was used as part of the dramatic action. It is, however, only part-talkie (25%) with sound-synchronized, vocal musical numbers and accompaniment. [The first “all-talking” (or all-dialogue) feature-length picture was Warner’s experimental entry - the gangster film *Lights of New York* (1928).] There are only a few scenes, besides the songs, where dialogue is spoken synchronously. A musical score (composed of a potpourri of melodies including sources such as Tchaikovsky, traditional Hebrew music and popular ballads) and musical sound effects accompany the action and title/subtitle cards throughout the entire film. The characters are given individual musical themes, action and title/subtitle cards throughout the entire film. The characters are given individual musical themes¹.

Thus, the success of *The Jazz Singer* led to a revolution in the movie industry, including the use of music.

However, it needs to be clear that *The Jazz Singer* was not only not more than 25% “talkie” but had not one line of jazz in its music. Jazz would eventually play a part in movie music. The Telegraph² listed some fine movies about jazz. The following list gives some idea of the overall use of jazz in the movies *Lady Sings the Blues*, *Blues in the Night*, *Cabin the Sky*, *Stormy Weather*, *The Fabulous Dorseys*, *Young Man with a Horn*, *The Glen Miller Story*, *The Benny Goodman Story*, *High Society*, *St. Louis Blues*, among others.

However, jazz as an integral part of the film score comes into its own with the advent of 1950s film noir and the hard-boiled detective of that period. There is some argument about the first noir film using jazz but a good choice is *A Street Car Named Desire*. The music is jazz oriented and the orchestra includes Benny Carter

¹ Dirks, Tom, Filmsite Movie Review Retrieved March 22, 2017, <http://www.filmsite.org/jazz.html>.

² <http://www.telegraph.co.uk/culture/culturepicturegalleries/11164644/The-best-jazz-films.html?frame=endScreen>

among other jazz luminaries. Miles Davis praised Alex North, the composer of the film score. He said,

Do you know the best thing I've heard in a long time? Alex North's music for *A Streetcar Named Desire*. (Capitol LP P.387). That's a wild record – especially the part Benny Carter plays. (Miles Davis in Butler, David 2002 *Jazz Noir: Listening to Music from Phantom Lady to The Last Seduction*, NY: Praeger, p. 202.)

He even compared North's score to Duke Ellington. High praise indeed. Duke would write a great film noir score later in the decade for *Anatomy of a Murder*. North's score, however, set the overall pattern for film noir scores. That is interesting because although obviously familiar with jazz, North was not really a jazz musician. However, he knew how to use jazz devices. As he explains,

It is commonly acknowledged that North composed the first functional, dramatic jazz score for a film. Up until then, jazz had been generally used only as source music. "Emotionally it is lowdown basin street blues," said North in interviews at the time, "sad, glad, mad New Orleans jazz in terms of human beings. And that's the kind of music that drummed in my head." He wanted to convey "the internal, rather than external aspects of the film... The music was related to the characters at all times and not the action. Instead of 'themes' for the specific characters, there were mental statements, so to speak."³

The style is that of 1950s jazz, the Golden Age of Jazz in which all styles could be found and in which people from many different schools could find common ground in spite of the stylistic wars being waged. In other words, no single school of jazz prevailed in every noir film. One could hear bop, swing, Dixieland, New Orleans, or West Coast jazz. However, the similarities in different schools of jazz are greater than the differences. Certain sounds will evoke sensuality, danger, fear, sorrow or joy no matter the school.

::THE FIFTIES AND JAZZ

The LP revolution did a great deal to enhance and preserve Jazz's popularity. It allowed not only for longer solos in contrast with the limitation of the old 78s, but also for concept albums. In addition, jazz fans tended to be older and a bit more affluent than rock fans, as *Playboy* had noted. There were many changes in jazz during the 1950s, the Golden Age of Jazz. Thanks to the creation of the jazz festival and its predecessor, the Jazz at the Philharmonic road show, it is possible to note the similarity of the different jazz styles as well as their connection. Moreover, it is possible to appreciate in retrospect the fact that most of the important jazz musicians who had lived were alive and working in the 1950s. Jazz's past, present, and future were all there in the 1950s.

³ The Music of A STREETCAR NAMED DESIRE. Published in *Film Score Monthly Online*, May 2006, <https://wordsofnote.wordpress.com/articles/streetcar-named-desire/>

Jazz was still a young art form in the 1950s. The Original Dixieland Jazz Band recorded the first jazz record in 1917. Louis Armstrong and Sidney Bechet, the first two outstanding jazz soloists, were still performing. The great swing musicians were well represented. The be-bop revolution had become part of the mainstream and the new revolutionaries who would blossom in the 1960s, like John Coltrane and Ornette Coleman, were launching their careers or consolidating them in the 1950s. In sum, all forms of jazz could be found in vital live performances not by revival bands or repertory aggregations but by the originals, many of whom were not out of their fifties, like Louis Armstrong, even though younger musicians might consider them old men.

The first of the great festivals was the Newport Jazz Festival. George Wein, a pianist and nightclub owner in the Boston area, decided to promote a jazz festival in Newport, Rhode Island. Jazz still had a slightly unsavory reputation and the wealthy inhabitants of Newport did not have the reputation of being great supporters of the art form, a fact that added to the spice of the movie *High Society*, the successful remake of *The Philadelphia Story*.

The festival began over the July 4th weekend in 1954 and soon grew to a week-long event with hundreds of performers. Its excitement can be viewed in a documentary of the 1958 festival entitled *Jazz on a Summer's Day*. The film made by Bert Stern, gains from the work of Aram Avakian. It was the forerunner of other concert documentaries and is still unmatched for its general quality and the matching of music and setting. It combined a sense of 50s high quality fashion with its love of the cool and the hip.

Stern juxtaposes tryouts for the America's cup with the best of jazz. Big Maybelle, Chuck Berry, and Mahalia Jackson show jazz's roots and relatives in performances. Jazz musicians and the relationship of Blues, Rock 'n' Roll, and Gospel become quite clear through the performances that accompany each of these non-jazz performers. The range of jazz in the 50s is also remarkable. Some of the performers whom Stern highlighted are now mere footnotes to jazz history, known only to aficionados. Their 50s reputations appear inflated in retrospect. Others have stood the test of time and their reputations are still strong. Among the performers were Chico Hamilton, Jimmy Giuffre, Anita O'Day, Theolonius Monk, and Louis Armstrong. There were interesting brief interviews with fans, giving the viewer a good glimpse into the way real people looked and talked in the 50s, rather than the way Hollywood later came to portray the 50s look. Additionally, there are some excellent candid shots of fifties fans reacting to the music and dancing in the aisles, giving the lie to the old canard that you can't dance to "modern jazz".

The festival scene came at an opportune time for jazz, for dancers had gone to rock 'n roll, either live or in the sock or record hops that featured records played by disk jockeys. The big ballrooms had either closed or were deemed not appropriate for most of the modern jazz musicians. The jazz clubs were hurt by the luxury taxes left over from World War II, extended through the early Cold War period and the

Korean conflict. The college kids fueled the festival culture in great measure, and the king of the college circuit was Dave Brubeck.

Brubeck was associated with the “cool” West Coast sounds of jazz. He also seemed to be part of the more cerebral movement in jazz that tied into the *Jazz with Classics* movement. The Dave Brubeck Quartet was immensely popular and its sound was one of those that helped identify an era. Despite being considered “too white” by some critics, the Dave Brubeck quartet won the first jazz poll conducted by a black newspaper, The Pittsburgh Courier. Brubeck further angered some jazz critics when his picture appeared on the cover of Time Magazine. Nevertheless, Brubeck’s album “Time Out”, and its singles, “Take Five” and “Blue Rondo a la Turk”, became the first in modern jazz to “go gold”.

Thus, jazz in the 1950s was indeed diverse and relatively popular. That diversity is clearly reflected in the film noir tradition. There is a commonality and a diversity in these scores. Three or four references make the point. *Pete Kelly’s Blues* has a Dixieland score. *I Want To Live a West Coast* one while Duke Ellington’s score for *Anatomy of a Murder*, like Duke himself, is hard to categorize other than to say it is a piece of Ellingtonia. The Modern Jazz Quartet’s scores for *Odds against Tomorrow* and *No Sun in Venice* are bop influenced but also cool. At one point, all four of the members had been Dizzy Gillespie’s rhythm section. When Kenny Clarke left, Connie Kay replaced him on drums.

Despite its sophistication jazz gained a reputation for being the music of sin and of being developed in the brothels of New Orleans and nurtured in questionable night clubs, usually owned by gangsters who controlled the music. That reputation was an aid to its use in films to signal a down and dirty scene or to accompany questionable moral activity. Jazz was also the music to express urban angst and corruption, the default position of the postwar era. This use of jazz extended to television noirs as well. Indeed, since TV aired weekly detective films, all of which were noirs, there was more opportunity to use music to set the mood for the tone of the shows.

David Butler (2002) is generally correct in asserting that it was not until modern jazz had a large cadre of white players that it began to be used in noir scores. Certainly, that statement needs some examination. There were many African-Americans who played in jazz noir films and TV shows, early and later. Miles Davis, Duke Ellington, Count Basie, Cab Calloway, Lester Young, Louis Armstrong, Nat Adlerley, Bennie Carter, Jimmy Lunceford, Sonny Rollins, Dizzy Gillespie, and the Modern Jazz Quarter, among others. This list makes one wonder just what Butler means. Although Harold Arlen and Johnny Mercer are not African American they were great jazz fans and wrote classic tunes that are still in the jazz repertory, including the music for *Blues in the Night*, a film in which Jimmy Lunceford performed.

In addition to film noir, the fifties saw the flowering of TV noir, especially in the growth of TV hard-boiled detectives. Indeed, the sound of jazz became the sound of mystery, the hardboiled detective personified. But jazz had a long connection with tough private eyes and noir long before the 1950s. The writing of Raymond

Chandler and his disciples as well as that of Dashiell Hammett was written to the rhythm of jazz, as was that of Ernest Hemingway. However, TV reached millions nightly and many of those viewers were watching hard-boiled detectives, who were doing their thing to the sound of jazz.

A listing of the noir detective and hard-boiled programs gives a good insight into the influence of TV noir in spreading jazz. Shorty Rogers, a West Coast trumpet player, was featured in many of the TV noirs. He made a big splash with his work in *The Wild One*, the Marlon Brando 1953 influential hit movie. He went on to be heard on the soundtrack of the Sinatra movie *The Man with the Golden Arm*. Not surprisingly West Coast musicians were overrepresented in TV and film noir. In addition to Shorty Rogers, Bud Shank on alto sax, Shelly Manne on drums, Pete Condoli on trumpet, and Ray Anthony on trumpet and Plas Johnson on tenor sax were found on many shows and movies. *Peter Gunn* dominated the TV noir shows. It was hip without effort. Its star Craig Stevens was made for the role. Henry Mancini's music was fresh and the music kept pace with the noir scripts.

The M Squad was a heavyweight show and it had a heavyweight band, The Count Basie Orchestra, the swingiest band that ever was. Bill Basie kept his band fresh over the years and with sidemen in this band like Benny Powell, Frank Foster, Frank Wess, and Sonny Payne, among others the music pushed the show forward. There were others. Mickey Spillane's *Mike Hammer* made frequent appearances, complete with noir music. There were many other crime shows. Here is a short list. Each had a noir score, or Crime Jazz. *Johnny Staccato*, *The Amazing Mr. Malone* (1951-1952), *Dragnet* (1951-1959), *Naked City* (1957-1963), *The Untouchables* (1959-1963), *77 Sunset Strip* (1958-1964), *Bourbon Street Beat* (1959-1960), and *Hawaiian Eye*, (1959-1963 among many others.

::NOIR HARD-BOILED DETECTIVES

John G. Cawelti states that all hard-boiled detective stories start with the rebellion of the detective. He notes Raymond Chandler's statement in Chapter 35 of *The Long Goodbye*.

The other part of me wanted to get out and stay out, but this was the part I never listened to. Because if I ever had I would have stayed in the town where I was born and worked in the hardware store and married the boss's daughter and had five kids and read them the funny paper on Sunday morning and smacked their heads when they got out of line and squabbled with the wife about how much spending money they were to get and what programs they could have on the radio and TV set. I might even have got rich—small town rich, an eight-room house, two cars in the garage, chicken every Sunday and the Reader's Digest on the living room table, the wife with a cast-iron permanent and me with a brain like a sack of Portland cement. You take it, friend.

Most commentators agree on the characteristics of the hard-boiled detective, whether that detective is Sam Spade, Philip Marlowe, Mike Hammer or any one of the many others. In a nutshell, the common characteristics are these. The hard-boiled here is more interested in discovering justice and bringing it about. Moreover, in that quest the evil doers seek to intimidate him while also trying to tempt him, and later on her, to the easy life of wealth and power. The hero must make some sort of personal choice, a moral decision, rather than simply solving a case. Another way of saying this is that the hero has a personal involvement in the action. He may know the victim but he also must learn to know himself and how he reacts to the crime and the entire situation.

Moreover, the detective must define his own morality. This fact often leads to his rejecting the common view that society holds as morality. Indeed, in Hammett and Marlowe society is often the cause of crime and criminal itself.

Crime isn't a disease. It's a symptom. We're a big rough rich wild people and crime is the price we pay for it, and organized crime is the price we pay for organization. We'll have it with us a long time. Organized crime is just the dirty side of the sharp dollar."

"What's the clean side?"

"I never saw it." (*The Long Goodbye, Chapter 48*)

At root, the hard-boiled story is a morality tale and even a romantic one. Beneath the toughness and cynicism, the hero is a romantic. He, or she, is looking to right a moral wrong, even when society refuses to acknowledge the evil at the core of that wrong. One good person must stand up for what is right no matter the cost. Again, Chandler says it well.

Down these mean streets, a man must go who is not himself mean, who is neither tarnished nor afraid. The detective in this kind of story must be such a man. He is the hero, he is everything. He must be a complete man and a common man and yet an unusual 'man. He must be, to use a rather weathered phrase, a man of honor, . . . The story is this man's adventure in search of a hidden truth, and it would be no adventure if it did not happen to a man fit for adventure. If there were enough like him, the world would be a very safe place to live in, without becoming too dull to be worth living in. (*The Simple Art of Murder, 1950*)

::COMPARING MOVIE AND TV NOIR

. One of the more influential movies of the fifties was *The Wild One* in which Marlon Brando is the leader of a biker gang. He wears a black leather jacket while riding at the head of that gang. He leads his gang into a small rural town and the tension builds as the audience knows Brando will terrorize that town. It was the first movie to

articulate teenage rebellion of the period. No other movie was quite so clear about it, including James Dean's *Rebel without a Cause*. The jazz soundtrack included four songs performed in a West Coast jazz style. The group's leader, Shorty Rogers, include great musicians in his group, The Giants, among them were Jimmy Giuffre, Bud Shank, Russ Freeman, Bill Holman and Shelly Manne. Leith Stevens wrote the score which provided the setting for the tense drama. The success of the movie and the contribution of the sound track, following on the great sound track of *Streetcar Named Desire*, enticed many other jazz musicians into contributing to sound tracks, including Henry Mancini, Stan Getz, Lalo Schifrin and so many others.

TV noir had to do what the movie noir did but in half-hour or one hour segments. Moreover, they had to find fresh ways to keep their characters tough, lonely, a bit cynical but still, at root, romantic. Things had to happen both more quickly each week and over a longer time as the series unwound. So Peter Gunn had to wrap up a mystery each week but keep in character over a long period. TV series were at the same time quickly over and longer lasting than film noir. It is interesting to see adaptations of TV noir or nourish presentations adapted for movies. Compare *Requiem for a Heavyweight*, *Peter Gunn*, *The Fugitive*, and others in their TV and movie versions.

Both display essentially the basic characteristics of noir. There is a pervading darkness of mood, character, and lighting. The characters are night creatures. Jazz is the key music, more so on TV than in the movies. But jazz appears more fitting for films noir than any other music. The hero often is a loner who has his own morality and must solve the mystery in his own way.

::NOIR MOVIES AND NOIR MUSIC

Indeed, the sound of jazz became the sound of mystery, the hardboiled detective personified. But jazz had a long connection with tough private eyes and noir long before the 1950s. The writing of Raymond Chandler and his disciples as well as that of Dashiell Hammett was written to the rhythm of jazz, as was that of Ernest Hemingway.

It is commonly acknowledged that North composed the first functional, dramatic jazz score for a film. Up until then, jazz had been generally used only as source music. "Emotionally it is lowdown basin street blues," said North in interviews at the time, "sad, glad, mad New Orleans jazz in terms of human beings. And that's the kind of music that drummed in my head." He wanted to convey "the internal, rather than external aspects of the film.... The music was related to the characters at all times and not the action. Instead of 'themes' for the specific characters, there were mental statements, so to speak." The movie was not about hard-boiled detectives. It was about sad, lost people in the steamy south, in New Orleans to be specific.

Noir movies in general have the following characteristics. First, as the name states, they are dark. There are shadows contrasting with light. They are dark in character as well as in lighting. You know there will be no happy ending. There are no hints at everything turning out well. It will not. The fraying section of towns are predomi-

nant. What Chandler called “mean streets”. Specifically, back alleys, the underside of fancy hotels or homes, what were once called slums. Also, there are many cabbies, bartenders and others who have seen everything and are surprised by nothing.

Part of the fog of the night is due to cigarette smoke. Smoking appears mandatory for men and women. Film noir women tend to be hard. There is a thin line between love and hate. Sometimes it is hard to tell when a woman will love you or try to kill you. They also must have full figures with low necklines, plenty of makeup. Somehow, they also have dressing rooms, high heels. Gorgeous dresses are de rigueur, often in red, as are the ability to mix drinks and gloves reaching to their elbows.

Men also had a dress code. That included hats. It was the period for hats, usually fedoras. They also dressed routinely in suits and ties. They lived in shabby places, most often hotels. Their offices had to have a whiskey bottle, in a top drawer/. They drove used cars, often convertibles but also coupes. In the classic period of noir films, all cars had running boards.

Finally, classic noir films were in black and white because they were dependent on light and shadow to heighten their effects. Relationships never seemed to work out as the characters expected. In Roger Ebert’s words film noir was “The most American film genre, because no society could have created a world so filled with doom, fate, fear and betrayal, unless it were essentially naive and optimistic...”⁴

Perhaps, a brief list of classic noir films will make things clearer. In 1946 Nino Frank named film noir. He enjoyed the dark film of the times. Some have seen film noir as the result of the marriage of Raymond Chandler’s Marlowe novels and German expressionism, with a touch of pulp fiction. Additionally, most noir defied the movie code of the day, the Hays Code. Eddie Muller listed 25 noir film that will last⁵. Here are a few of his films. They are followed by some jazz in noir films. Endless Night – 25 Noir Films that Will Stand the Test of Time. Here is his list.

25. *Raw Deal* (Eagle-Lion, 1948)
24. *City that Never Sleeps* (Republic, 1952)
23. *Touch of Evil* (Universal, 1958)
22. *Scarlet Street* (Universal, 1945)
21. *Detour* (PRC, 1945)
20. *Tomorrow is Another Day* (Warner Bros., 1951)
19. *The Prowler* (United Artists, 1950)
18. *Gun Crazy* (United Artists, 1950)
17. *Act of Violence* (MGM, 1949)
16. *Odds Against Tomorrow* (United Artists, 1959)

⁴ Roger Ebert: a Guide to Film Noir Genre *Roger Ebert’s Journal* January 30, 1995 Retrieved March 24, 2017 <http://www.rogerebert.com/rogers-journal/a-guide-to-film-noir-genre>.

⁵ Endless Night – 25 Noir Films that Will Stand the Test of Time Retrieved March 22, 2017 <http://www.eddiemuller.com/top25noir.html>

-
15. *The Killing* (United Artists, 1956)
 14. *They Live By Night* (RKO, 1949)
 13. *Thieves' Highway* (20th Century-Fox, 1949)
 12. *Sweet Smell of Success* (United Artists, 1958)
 11. *The Killers* (Universal, 1946)
 10. *Moonrise* (Republic, 1948)
 9. *Out of the Past* (RKO, 1947)
 8. *Night and the City* (20th Century-Fox, 1950)
 7. *Nightmare Alley* (20th Century-Fox, 1947)
 6. *The Maltese Falcon* (Warner Bros., 1941)
 5. *Double Indemnity* (Paramount, 1944)
 4. *The Asphalt Jungle* (MGM, 1950)
 3. *Sunset Boulevard* (Paramount, 1950)
 2. *Criss Cross* (Universal, 1949)
 1. *In a Lonely Place* (Columbia, 1950)

It is interesting to note how many of these films do have jazz or jazz-like music. Skip Heller (2012) has a brilliant article on Crime Jazz, the jazz we associate with film and TV noir. Although I don't agree with all he says, I do agree with most of his thoughts. My major difference is that I think jazz in some form or other appeared in more noir movies than he does. However, his description of Crime jazz is clear and everyone can understand it, at least everyone who loves the genre or been exposed to it.

The nickname is "crime jazz." We all know the style—a kind of enticing sleaze fest whose prototype composition is "Harlem Nocturne." Here we have all the elements well in place—the "take it all off" minor melody played by alto saxophonist Rene Bloch with disreputable virtuosity popping out of a stripper cake of minor sixth chords, bumping grinding rhythms, and general unseemliness. It is perfect in its musical depiction of ill repute, and was prolifically recorded in the years immediately following the Second World War. Film composers were well aware of "Harlem Nocturne," too, and after *Streetcar*, they hit the style hard. Historian Jim Dawson, whose recent and excellent book *Los Angeles' Bunker Hill: Pulp Fiction's Mean Streets and Film Noir's Ground Zero* (2012), is an expert both on all things noir and Los Angeles music, shared the following opinion: "The producers were looking for dissonant, expressionist, hard-edged music to go with the films' hard-edged cinematography. They wanted to subvert the standard Hollywood drama/love story."

And subvert it they did. It was no longer boy meets girl. After some problems, boy and girl fall in love. After more problems, boy and girl get married and live happily ever after. *Double Indemnity*, a film without a jazz score but with one source jazz song, will allow a quick look at how even minimal use of jazz can make the

point of subversion and opposition to the usual Hollywood love story. *Double Indemnity* became a pattern for film noir. The hard-boiled dialogue, with Raymond Chandler's stamp on it, along with Billy Wilder's smart reframing of James Cain's novella, showed what a noir movie should be. Each detail added to the whole – Barbara Stanwyck's cheap platinum wig, her cheap perfume, the male friendship between Robinson and McMurray, the shots of the office showing the monotony of capitalist labor, the venetian blinds mimicking prison stripes, and the shadows and darkness. There was more, much more indeed.

Although Miklós Rózsa's music score is not jazz, it is edgy indeed. However, the fatal scene in which the lovers shoot one another is introduced by Jimmy Dorsey's *Tangerine*. The Johnny Mercer's lyrics tell of toasts to her but with a heart belonging only to her. The male singer is answered by a female's who notes how tawdry *Tangerine* is and the "s only fooling one girl . . . *Tangerine*." It is an effective scene leading into the double murder, which reflects the double indemnity of the title.

It soon became clear that source music could have but a limited effect on the mood and pace of movies. So that the movie began to determine what music should fit it. Films noir of a certain type began to get the music the genre needed. Dawson (2012) put the matter into perspective.

It is interesting to note that most of this stuff—not the Lewis or the Ellington scores—is true Hollywood music. The composers were real live trained composers who largely started in radio and/or big bands, then went into film music because that's what composers get hired to do in Hollywood. The players are the cream of the West Coast 1950s jazz scene, and the recording quality is just gorgeous. At every stage of musical creativity, Hollywood in the 1950s had an incredible human resource bank, and during this period more money was spent on music for film than music for any other purpose. But it was with his 1955 score for *The Man With The Golden Arm* that he first came to real notice (an Oscar nomination), with its brassy retelling of the Muddy Water's "I'm A Man" riff, jagged minor chords and spotless performance. This score is truly perfect of its craft, and deserves every accolade.

Thus, film noir began to influence the type of music it craved. Producers and music directors had a huge bank of great musicians to draw on and did so eagerly. These first call musicians and composers really were able to call on their skills to provide jazz to order. It is necessary to point out that most of what became associated with film and later television noir was based on the blues or a blues feeling. If *Harlem Nocturne* was the pattern, then many could produce a minor bluesy song in that vein. Here are a few that come to mind. Ray Anthony & His Orchestra, *Pete Kelly's Blues (Main Theme)*, Miklós Rózsa, *The Asphalt Jungle (Main Theme)*, Duke Ellington, *Anatomy Of A Murder (Main Theme)*, Alex North, Jerry Goldsmith & The National Philharmonic Orchestra, *A Streetcar Named Desire (Main Theme)*,

Elmer Bernstein, *Frankie Machine* (From ‘The Man With The Golden Arm’), The Chico Hamilton Quintet, *Night Beat* (From ‘Sweet Smell Of Success’), Lalo Schifrin, *Cubano Be*, Buddy Morrow, *Night Train*, Henry Mancini & His Orchestra & Chorus, *Peter Gunn* and so many others could be added. Moreover, a quick listen shows that although there are certain commonalities, the musicians continue to put their own stamp on things. No two play *Harlem Nocturne* the same way, for example, even when they play it relatively straight. However, the underlying theme of satiety and sexuality combined with ennui and skepticism is present in each performance. There is a world-weariness to much of the films noir jazz, a “things aren’t what they appear to be” doubting of accepted reality.

Duke Ellington, born April 29, 1899 and died May 24, 1974, was certainly a jazz superstar. Considered one of the greatest composers of the 20th century, the pianist and big band leader wrote more than 1,000 musical pieces. His songs became popular standards, he was a 12-time Grammy winner, and he’s in just about every musical Hall of Fame that could possibly apply to his body of work. His name is one of the best known in jazz history. But did you know he was a movie star, too? From almost the beginning of his career, Ellington appeared in movies. The casting made perfect sense – when the script called for some hot dancing to cool jazz, what better way to bring it than with the ever-popular Duke Ellington orchestra? His winning smile didn’t hurt, either – he had a screen presence as comfortable and confident as most actors. To celebrate the late legend’s birthday, we present a few notable film appearances by Duke Ellington. *Black and Tan Fantasy* was a 1929 short film about the Harlem Renaissance Movement. It was a perfect venue for Ellington’s first big-screen appearance, since he was a major player in the Harlem scene. Ellington’s music plays throughout the film, and the story revolves around Ellington and his band, as well. *Cabin in the Sky* was groundbreaking in 1943 for its all-black cast. Ellington’s band was the perfect addition, driving this swing dance showcase with a couple of great tunes. *Anatomy of a Murder* gave Ellington the chance to speak a few lines – and to share a piano bench with James Stewart. And Ellington didn’t just cameo in this movie – he wrote the musical score, too.⁶

::CONCLUSION

Films noir influenced the development of jazz and in turn jazz influenced films noir. Both at one time existed independently of one another. However, at least from the time of *A Streetcar Named Desire*’s score it was clear that they were made for each other. The best noir films tended to have the best scores. *Odds against Tomorrow* had John Lewis of the MJQ, *Elevator to the Gallows* by Miles Davis, *Anatomy of a Murder* by Duke Ellington, *I Want to Live* by Gerry Mulligan and his group Gerry Mulligan (Baritone sax), Art Farmer (Trumpet), Bud Shank (Flute), Shelly Manne (Drums),

⁶ Ellington at the Movies. Retrieved March 22, 2017, <http://www.legacy.com/news/legends-and-legacies/duke-ellington-at-the-movies/787/#sthash.yv21oX8m.dpuf>.

Frank Rosolino (Trombone), Pete Jolly (Piano), and Red Mitchell (Bass).). Not one of these movies had the Harlem Nocturne type noir score. Each provided just the right atmosphere for the noir film but went beyond the usual expectations.

Rather than using the expected orchestration, the composers and musicians dipped a little deeper into their jazz bags and came up with other than the usual effects to get the desired results. What has happened, I think, is that while the demands of the noir film encouraged the growth of minor key and bluesy orchestrations, the genius of jazz musicians reshaped them into music that fit their own requirements. There is nothing wrong with "Harlem Nocturne". I love it. Ellington recorded it. However, Ellington could do that and something else. So, could every great jazz musician who worked for TV or movies. The noir genre gave many great musicians the opportunity to shape jazz for film.

Often overlooked is the fact that Louis Armstrong made an appearance in noir films from time to time. In *The Strip*, for example, he leads a band that included Jack Teagarden on trombone, Earl Fatha Hines on piano, and Barney Bigard on clarinet. One of his better groups indeed. Louis's playing was still excellent and no lessening of its music was made to conform to stereotypes of the noir genre. Indeed, the musical accompaniment for film noir was always good and sometimes great.

Jazz also helped change films noir in ways often overlooked. It helped bring African Americans into films in non-stereotyped ways via salon scenes and being in a band. As Stephen Powers noted

In the 1940s and '50s, when social activists insisted African Americans appear in movies as something more than stereotypes, nightclub scenes provided the perfect means for Hollywood to circumvent a problem it did not have the will to solve. In cinematic nightclubs black women become singers and chic patrons instead of cooks or mummies and black men become musicians and sophisticated well-dressed customers instead of porters or servants, although many still worked as waiters or bartenders on screen. The nightclub also provided a venue for popular jazz entertainers such as Nat "King" Cole, Louis Armstrong, Duke Ellington, or Hazel Scott, who could perform in these locales without directly affecting the filmic narrative. As Donald Bogle points out, these sequences could be inserted to capitalize on the black entertainers, and were often "cut from the films [. . .] should local (or Southern) theater owners feel their audience would object to seeing a Negro." Southern distributors freely excised scenes that portrayed blacks less stereotypically, despite ongoing pressure from black activists (Stephen Powers 2007).

Powers also notes that films noir also gave at least of the glimpse of the battle between the waning of swing and the ascendancy of bop, a movement initiated by mainly black artists. It also resulted in jazz becoming an art form and losing its overall popularity with the general public. It is also true that jazz musicians began to have speaking roles in the movies that passed on important information or led to key ac-

tion. It became harder for southern distributors to clip these scenes from movies.

The message of films noir is much like that of jazz itself. The individual must make his or her own way through the mean streets. To do so, he or she must develop a code of personal morality. It may not, almost certainly is not, conventional morality. However, it does guide actions. Often the noir hero is set against traditional morality in order to do the right thing. The noir hero sees things more clearly than others and leads a lonely life because of it. William Day put the matter this way in speaking of jazz improvisation and moral perfectionism.

Moral perfectionism is best characterized not as a set of moral axioms or principles, as though it stood in competition with the dominant theologies of morality (Utilitarianism and Kantianism), but as a kind of thinking that begins after or beyond such theories. It is a thinking whose distinctive features are a commitment to speaking and acting true to oneself, combined with a thoroughgoing dissatisfaction with oneself as one now stands. One might summarize these features by saying that they identify a way of living set against a life of conformity and a lifeless consistency (Day 2000:99).

Thus, Day sums up the jazz musicians and the morality of those musicians. But note he also sums up the noir hero's morality as well. If not a match made in heaven, then it was at least a match made in Hollywood.

::REFERENCES

- Banks, Floyd (2013)** "From Social Activism to Reflections in Retirement" In *Journal of Pan African Studies*, Vol. 6, No. 5, October 2013.
- Butler, David (2002)** *Jazz Noir: Listening to Music from Phantom Lady to The Last Seduction*. New York: Praeger; First Edition /First Printing edition.
- Day, William (2000)** "Knowing as Instancing: Jazz Improvisation and Moral Perfectionism." In: *The Journal of Aesthetics and Art Criticism*, Vol. 58, no 2, 99-111.
- Dawson, Jim. (2012)** *Los Angeles's Bunker Hill: Pulp Fiction's Mean Streets and Film Noir's Ground Zero*. New York: The History Press.
- Dirks, Tom**, Filmsite Movie Review Retrieved March 22, 2017 <http://www.filmsite.org/jazz.html>.
- Ebert, Roger (1995)** A Guide to Film Noir Genre *Roger Ebert's Journal* January 30, 1995. Retrieved March 22, 2017 <http://www.rogerebert.com/rogers-journal/a-guide-to-film-noir-genre>.
- Fischhoff, Stuart**. The Evolution of Music in Film and its Psychological Impact on Audiences First Accessed July 24, 2015 <http://web.calstatela.edu/faculty/abloom/tv454/5filmmusic.pdf>
- Heller, Skip (2012)** Crimejazz: The Sound Of Noir. All about Jazz. Retrieved March 22, 2017 <http://www.allaboutjazz.com/crimejazz-the-sound-of-noir-by-skip-heller.php>.
- Muller, Eddie (2015)** Endless Night – 25 Noir Films that Will Stand the Test of Time Retrieved March 22, 2017 <http://www.eddiemuller.com/top25noir.html>.
- Schertzinger, Victor, and Johnny Mercer. (1941)** Tangerine Retrieved March 22, 2017 <http://www.jazzstandards.com/compositions-2/tangerine.htm>.
- The Music of A STREETCAR NAMED DESIRE** Published in *Film Score Monthly Online*, May 2006 First Accessed July 24, 2014 <https://wordsofnote.wordpress.com/articles/streetcar-named-desire/>.

Vesna Periček Krapež
**POMEN PREMIKA
PARADIGME OD
REDUKCIONIZMA
NA EMERGETIZEM
ZA ZDRAVSTVO,
ZDRAVLJENCE
IN ZDRAVLJENJE**

159-170

KRIŽNA ULICA 26
SI-1000 LJUBLJANA

::POVZETEK

V ZAHODNI SODOBNI DRUŽBI je skrb za človekovo zdravje, ki je ena od človekovih ključnih vrednot in bistveni vidik kakovosti človekovega življenja (well-being), institucionalno dodeljena medicini. Zato je velikega pomena, kakšen status je medicini dodelila družba ter kakšna je značajnost medicine, saj le-ta pomembno sooblikuje pojmovanje in razumevanje zdravja, bolezni in še več, kakovost našega življenja. Zaradi svoje temeljne paradigme, molekulskega in genskega redukcionalizma, ki tudi določa njen znanstveni domicil, naravoslovno znanost, medicina pogosto spregleda bistveno, to je človeka. Zdravilstvo, utemeljeno na holizmu (emergentizmu), daje velik poudarek celoti in kompleksnosti človekovega življenja, zato bi medicina in zdravilstvo v medsebojnem sodelovanju lahko nudili osnovo za mnogo bolj kakovostno skrb za zdravje, utemeljeni na dobri preventivi.

Ključne besede: medicina, zdravilstvo, redukcionalizem, holizem, emergentizem, premik paradigme

ABSTRACT

THE IMPORTANCE OF THE PARADIGM SHIFT FROM REDUCTIONISM TO EMERGENTISM FOR HEALTH SERVICES, PATIENTS AND TREATMENT

In modern western society, the care for human health, one of the core human values and the essential aspect of a person's well-being, is institutionally assigned to conventional medicine. This is why the status that is assigned to conventional medicine by the society and the medicine's character are of great meaning, for they importantly shape the conceptions and understanding of health, disease, and even the quality of life. Because its core paradigm, namely molecular and genetic reductionism, that also defines its scientific domicile – natural sciences, medicine often misses the essential – the human being. Complementary and alternative medicine (CAM), based on holism (emergentism), give great emphasis to the whole and the complexity of human life, this is why conventional medicine, and CAM would work well together, and in mutual cooperation they could offer a basis for a health care of much greater quality, and a good prevention.

Key words: medicine, complementary and alternative medicine, reductionism, holism, emergentism, paradigm shift

::UVOD

Zdravje in bolezen sta v temelju človekovega življenja in družbe. »Zdravje in bolezen sta med temeljnimi vidiki človeškega izkustva. ... Razumevanje zdravja in boleznih imata daljnosežne posledice na diagnozo in terapijo, na zdravnikov odnos do bolni, na način, kako ljudje dojemajo svojo bolezen na splošno, na družbeno dožemanje zdravja, na strukture, ki imajo opraviti z zdravjem in boleznijo, prav tako na razumevanje človeške narave, zavesti in duhovnosti, na človekov položaj in splošno dobro počutje v naravnem in kulturnem/socialnem okolju in končno na etične refleksije in moralne izbire, skupaj z njimi povezanimi političnimi posledicami (medicinski in širše družbeni programi, odnos do socialnih skupin in do okolja – interkulturni in okoljski oziroma trajnostni vidiki).«¹

V t. i. zahodni sodobni družbi je skrb za človekovo zdravje institucionalno dodeljena medicini, pri čemer zdravje pomeni eno od ključnih vrednot človeka, hkrati pa tudi bistveni vidik kakovosti življenja (well-being). Ker medicina pomembno vpliva na kakovost človeškega življenja, je velikega pomena, kakšen status (je) medicini dodeli(la) družba ter kakšna je značajnost medicine, saj le-ta pomembno so-oblikuje pojmovanje in razumevanje tako zdravja kot boleznih in še več, kakovost našega življenja na sploh; kajti medicina v kontekstu zdravja in boleznih vpliva na to, »kako vidimo svet (in sebe v njem, op. p.), kako ga raziskujemo, kaj spregledamo, kaj zanikamo in kaj poudarjamo in cenimo« (Hrovatin, 2016: 7).

::ZDRAVJE IN ZDRAVLJENJE Z ZORNEGA KOTA MOLEKULSKEGA REDUKCIONIZMA

Medicina temelji na naravoslovni znanosti, na raziskavah in na biologiji (biologiji človeka), z značajem teh znanosti pa je opredeljen tudi njen značaj. Opredeljujejoča značilnost sodobnih naravoslovnih znanosti (ki torej vključuje tudi biologijo in na njej temelječo medicinsko znanost) je t. i. molekularni redukcionalizem, ki v sodobni biomedicini pomeni prepričanje, da lahko razložimo delovanje organizmov in življenje (zgolj) samó skozi delovanje molekul in njihovih sklopov. Ta v medicini določa tako njen odnos do zdravja in boleznih, diagnostiko in zdravljenje kot tudi odnos do človeškega bitja.

Redukcionalizem je znanstveni nazor oziroma prepričanje, da lahko nek širši sistem (celoto, torej tudi človeški organizem) pri razlagi in razumevanju razdelimo na sestavne dele in pojasnimo njihovo delovanje z vidika teh delov. V redukcionalizmu so deli primarni in celota sekundarna, zgolj njihova sestavljenka, zgolj njihov epifenomen. V redukcionalističnem pogledu sistem (celota) nima nobenih vzročnih moči, temveč je nemočna posledica delovanja svojih sestavnih delov. Redukcionalizem je

¹ Furlan Štante, N., Mlinar A., Škof L. (2010): Introduction. V: Ayurveda: A New Way for Healthy Life in Europe, str. 13-17. Citat iz angleščine prevedla V. P. K.

tako prepričanje, da lahko katerikoli sistem povsem pojasnimo, če poznamo njegove sestavne dele, njihove značilnosti in značilnosti njihove interakcije. Redukcionizem sistema ne obravnava kot celote (kot je to značilno za emergentizem oziroma holizem), temveč kot agregat trenutno povezanih delov. Podobno kot je gibanje nekega telesa vektorski seštevek delovanja posameznih sil, ki v skladu z mehanskimi zakoni delujejo na ta predmet, tako se potem tudi sistem v redukcionizmu obravnava kot seštevek svojih delov.

Na področju medicine se redukcionizem kaže tako, da se v medicinski obravnavi človeško bitje omeji zgolj na njegovo telo, to pa se obravnava kot zelo zapleten molekularni stroj. Zdravje se razume zgolj kot odsotnost telesnih bolezenskih simptomov in bolezni kot »kvantitativno deviacijo od normalnega stanja«, pri čemer se normalno stanje oziroma zdravje določi kot »statistično izračunljivo povprečje prebivalstva« (Furlan, Mlinar, Škof, 2010: 16). Če je za čas Descartesa veljalo, da je človekovo telo mehanski stroj, ki ga upravlja duša iz epifize, v sodobni medicini ni več duše, telo pa ni več sestavljeno iz mehanskih delov (kot so zobata kolesa, sklepi, vzvodi, vzmeti), temveč iz molekul, njihovih preobrazbenih ciklov in interakcij. Podobno kot avto popravimo, ko mu zamenjamo okvarjen del, tudi sodobna medicinska doktrina verjame, da lahko bolnemu človeku povrnemo zdravje skozi ustrezno kemijsko terapijo, o čemer priča tudi izjemen razmah farmacevtske industrije v zadnjih petdesetih letih. To prihaja zlasti do izraza v idejah o genski terapiji, kjer naj bi preprosto zamenjali okvarjen gen (to je samo določen odsek makromolekule DNK) z »zdravim« genom. Pri zdravljenju se je redukcionistični pristop pokazal pri marsikaterih boleznih kot primeren in je omogočil velikansko obvladanje prej neobvladljivih bolezni, zlasti infekcijskih, vendar se hkrati kaže precej nemočen in neučinkovit pri določenem tipu bolezni; zlasti pri alergijah, nevrodegenerativnih boleznih, pri raku ... Videti je, kot da je medicina s svojim redukcionističnim pristopom tu prišla do svojega roba. Primer, kjer se morda najbolj odraža nemoč razumeti in razložiti bolezen z redukcionistično paradigmo in prav tako nemoč ugotoviti, kako pomagati obolelim, je Creutzfeldt-Jakobova bolezen. Gre za eno od sicer redkih nevrodegenerativnih bolezni, po nalaganju proteinov v možganskih celicah in posledično njihovem uničevanju pa na moč podobno Alzheimerjevi bolezni. Človek se je lahko nalezelo celo od zavrete goveje juhe, v kateri se je kuhalo meso obolelih krav. Če se osredotočimo na redukcionistična tla medicine, torej na molekulo, imamo pri tej bolezni opraviti z deformirano obliko sicer normalno in splošno navzočega proteina z imenom prion. Iz izkušenj vemo, da se proteinske molekule deformirajo (koagulirajo) pri temperaturi nad 60 stopinjami Celzija, prionov deformiran protein ne bi smel biti izjema, že zavreta juha bi morala uničiti njegovo obliko, pri čemer je prav ta oblika bistvena za njegovo patogenezo. Še veliko bolj pomenljivo pri tem je, da so empirično ugotovili, da morajo kostno moko z deformiranim prionom segreti do rdečega žara pri najmanj 650 stopinj Celzija, da ni več infektivna. Nadalje, tudi če bi protein po čudežu preživel vrenje ali še višje temperature, bi pred možnim prenosom v možgane, kjer šele deluje, moral skozi

težke fiziološko-anatomske prepreke, in sicer skozi črevesno-krvno bariero (proteini se v želodcu prebavijo) in možgansko-krvno bariero, ki molekulam velikosti proteina nikakor ne dovoli vstopiti iz krvnega obtoka v možgane. Deformirani prion (povzročitelj bolezni, vsaj tako domnevajo) torej ne more preživeti tako visoke temperature in se hkrati prebiti skozi encimsko obravnavo v želodcu in črevesju in dve omenjeni barieri (črevesno-krvno in možgansko-krvno). Molekularno-redukcionistična paradigma se tu zruši, saj naravoslovna znanost ne daje pojasnila, kako je možno, da organizem sesalcev zboli od kostne moke, trenirane s temperaturo celo nad 400 stopinjami Celzija, ko pa beljakovine, ki so prenosnik te bolezni, izgubijo svojo obliko že pri temperaturi pod 60 stopinjami Celzija.

Nadalje se redukcijem kaže tudi v osredotočenosti medicine zgolj na telesne bolezenske simptome namesto na človeško bitje v kontekstu njegove specifične življenjske situacije (ki vključuje njegovo psihološko stanje, družinsko, delovno in širše družbeno okolje ter tudi njegov odnos do lastnega življenja in do presežnega), ki je tudi širši kontekst njegovega zdravstvenega stanja. Posledično se daje prednost popraviljanju telesa oziroma odpravljanju simptomov, zato poudarek na tehnicizmu in stalnem zgolj tehnološkem napredku medicine. Medicina postaja, zaradi nezmožnosti poglobiti se v celoto človeškega bitja in življenja, celo absurdna; čedalje bolj zapleteno obravnava bolezni, ko na primer več zdravstvenih težav izhaja iz enega samega psihosomatskega vzroka, in v skladu s svojo redukcionistično paradigmo ločeno obravnava vse te posledice.² Pacient je v skladu s tem primoran jemati več različnih vrst zdravil, katerih medsebojno učinkovanje, ki ga ni bilo možno preučiti, ker gre za edinstveno kombinacijo, ima lahko zanj pogubne škodljive stranske učinke.³ Z zdravljenjem posledic enega samega vzroka lahko pacientu bistveno znižamo kakovost življenja, zaradi zapletov pri takšnem zdravljenju lahko celo umre, namesto da bi mu kakovost življenja pomagali zvišati. Hkrati postajajo medicinske obravnave čedalje bolj standardizirane, v zdravstveni oskrbi se vzpostavlja odnos »ponudnik – porabnik«, v katerem so pacienti »molzne krave« denarno naravnane medicinske »industrije« (Wilberg, 2014), ta pa je dekla farmacije. Zdi se, da v takšnem odtujenem, »brezdušnem« sistemu ni več časa in mesta za individualiziran, vzajemen, sočuten odnos med dvema človeškima bitjema, zdravnikom in obolelim, ki sta skupaj na poti obnavljanja zdravja.

»Izvirni greh« za takšno stanje se najpogosteje projicira v »izumitelja« kartezijanske paradigme, a konceptualni temelj današnje medicine se je oblikoval skozi daljši čas z razvojem naravoslovne znanosti. Njegov izvor lahko prepoznamo v zibelki znanstvene misli, v starogrški misli atomista Demokrita, ki je verjel, da so organizmi (in vse v stvarstvu) produkt kombinacije atomov, njihove značilnosti pa so odvisne od vrste sestavljajočih jih atomov ter načinov, kako se slednji med seboj kombi-

² Pojav takšne medicinske obravnave imenujejo multi- in komorbidnost. (Hrovatin, 2016: 14).

³ To medicinska literatura imenuje polifarmacija, neželeni učinki zdravil pa so eden od desetih najpogostejših vzrokov smrti v zahodnem svetu. (Hrovatin, 2016: 14).

nirajo (Berryman, 2016, 2016). Organizmi so povsem odvisni od svojih sestavnih delov atomov ter nimajo svojih vzročnih moči ter avtonomije, vse vajeti imajo v rokah atomi. Te pa vodijo, bi lahko rekli v jeziku razvijajoče se naravoslovne znanosti sedemnajstega in osemnajstega stoletja, mehanske sile. Tu je temelj nazora, paradigme, da delovanje organizma lahko razumemo in razlagamo z zadostnim poznavanjem lastnosti, razporeditvijo in gibanjem (dinamiko) njegovih delov. Vrhunec tak pogled doseže v dvajsetem stoletju v molekularnem redukcionalizmu ter nadalje v genskem redukcionalizmu, po katerem pa so posamezni organizmi in biološke vrste (torej tudi človek) zgolj orodje za evlucijsko kompeticijo »sebičnih genov«⁴, v kateri zmaga najmočnejši.

Vendar se slepe redukcionalistične ulice, v katero je zašla medicina, zavedajo ne samo oboleli (kar je eden od razlogov, da iščejo alternativo v zdravilstvu), temveč tudi zdravniki, ki pot iz nje vidijo v humanizaciji terapevtskega odnosa, v duhu misli Williama Oslerja (ki velja za očeta sodobne medicine), da medicina ni le obrt, poklic ali posel, temveč umetnost, ki z enako mero vključuje tako glavo kot srce, in terapevtski odnos odpirajo za sočutno razumevanje, ranjenost, trpljenje, uvide v življenjsko ozadje zdravstvenih tegob (Hrovatin, 2013).

::POTREBA PO DRUGAČNI PARADIGMI

Zaradi omenjene krize v medicini (pomanjkanja celovitega pogleda na človeka, rutinizacije zdravniškega dela, nemoči uspešno pomagati pri mnogih kroničnih boleznih) ter zaradi staranja prebivalstva narašča potreba po zdravilstvu⁵, ki v nekaterih državah (v ZDA in v Evropi) postaja integrirani del skrbi za zdravje in se postopoma priključuje k medicini, v drugih državah, kot je na primer Slovenija, pa se zdravilstvo obravnava kot eksploatacijo placeba (Zwitter, 2016:13), (ki se ga opredeli kot »navidezno« terapijo s psihološkim učinkom, »(avto)sugestijo«, »prevaro«). Po opredelitvah medicine in zdravilstva (Kreft, 2015: 8-9) lahko sklepamo, da velja v medicini in naravoslovnih znanostih o zdravilstvu prepričanje, da le-to ni in ne more biti znanstveno utemeljeno ter da potemtakem vse, kar je znanstveno dostopno in kar je možno raziskovati in razlagati v okviru človekovega telesa in njegove patologije, pokriva že medicina. Če zdravilstvo govori o določenih silah, energijah, vzročnih momentih, delovanjih in podobnem, ki so tuji temeljni paradigmi zahodne medicinske znanosti, potem jih lahko označi le za praznoverje ali za (samo) prevaro. Medicina je s svojim umevanjem človeškega bitja, telesa, zdravja in bolezni

⁴ Najbolj medijsko odmeven predstavnik tega nazora je Richard Dawkins, evlucijski biolog in znanstveni pisatelj, sicer strasten zagovornik neodarvinistične teorije ter teorije genetske selekcije (izražene v domislci, ki sicer ni Dawkinsova, »Kokoš je način, kako jajce naredi novo jajce.«), osrednji pojem katere je prav sebični gen. Z genetsko selekcijo Dawkins razlaga tudi pojave ter dinamiko medsebojnih odnosov v neki skupnosti, na primer altruizem, solidarnost, žrtvovanje.

⁵ V svetu je za zdravilstvo uveljavljeno poimenovanje KAM (angleško CAM), komplementarna in alternativna medicina, v Sloveniji pa Zakon o zdravilstvu, ki ureja to področje, zapoveduje poimenovanje zdravilstvo.

zasedla v družbi pozo arogantnega monopolista nad slednjimi. V Sloveniji se to kaže že pri poimenovanju sistemov in praks, za katere je drugod po svetu uveljavljeno poimenovanje komplementarna in alternativna medicina (KAM, angleško CAM), po slovenskem Zakonu o zdravilstvu (sprejetem leta 2007) pa je določen izraz zdravilstvo, kar nakazuje misel, da je medicina lahko le ena sama, tista »prava«. Podobno se izraz »pacient« sme uporabljati samo v medicini, v zdravilstvu so to (velikokrat torej isti ljudje) »uporabniki storitev«.

Alopatška medicinska paradigma se, kot že opisano, lomi na več področjih, hkrati pa medicinski establishment zavira in tudi zaničevalno obravnava poskuse znanstvenih raziskav v okviru zdravilstva. Skuša jih pejorativno označiti in v družbi predsodkovno zaznamovati kot t. i. psevdoznanost, kot delo peščice s »pravim znanstvenim duhom skreganih« znanstvenikov. Še zlasti to prihaja do izraza, ko gre za raziskovanje učinkovanja zdravilskih metod na organizem brez vnosa biološko aktivnih snovi vanj (kot denimo pri homeopatiji in bioenergijskih zdravilskih metodah), kar je z molekularno redukcionistično paradigmo povsem nerazložljivo in je zato edina racionalna možnost, ki v skladu z njo ostane, »prevara« oziroma »placebo«. Ne le v medicini, na različnih področjih naravoslovja prihaja do situacije, ko je v okviru redukcionistične paradigme čedalje težje razložiti določene pojave, mehanizme in zakonitosti. Nekateri znaki⁶ kažejo, da se na področju obravnavanja človekovega zdravja verjetno bližamo obdobju, ki neposredno predhodi revoluciji v znanosti, kot je to opisal Thomas Kuhn v *Strukturah znanstvenih revolucij*, ko se je stara paradigma že iztrošila in se pred očmi znanstvenikov lomi, hkrati pa se močni in uveljavljeni konservativni znanstveniki temu čedalje močneje upirajo in si pri tem dovolijo celo znanstveno nedostojne napade na drugače misleče znanstvenike in so jih v okviru predsodkovnih opredelb sposobni tudi blatiti z neresničnimi izjavami.⁷

::EMERGETIZEM: OBRISI NOVE (STARE) PARADIGME

Paradigma, ki ponuja nove obete na področju obravnavanja človekovega zdravja oziroma pomoči pri bolezni, je že od nekdaj navzoča v tradicionalnih vejah zdravilstva. Zdravilstvo, tako njegov tradicionalni del kot tudi zgodovinsko mlajše zdravil-

⁶ Gre za razvoj t. i. integrativne medicine, ki vključuje v svojo prakso metode in tehnike komplementarne in alternativne medicine, po svetu in v Sloveniji; ter za pozitivne znanstvene izsledke, ki razlagajo mehanizem učinkovanja in učinkovitost zdravljenja s pomočjo alternativne medicine.

⁷ Takšnih primerov je v mednarodni sferi v zadnjih desetletjih na področju naravoslovnih znanosti kar nekaj. Nazadnje je bil iz skupnosti 'pravil' znanstvenikov z zasmehovanjem 'izobčen' biolog R. Sheldrake, pred njim tudi imunolog J. Benveniste; znanstveniki, ki raziskujejo homeopatijo ali t. i. ultra-šibko sevanje (pojav bioenergije), so soočeni z zahtevnimi dilemami finančnega in akademskega preživetja ter cenzure. Pomenljiv primer blatenja »drugačnih« v Sloveniji je intervju etabliranega fizikalnega kemika (v časopisu Delo z dne 28. 1. 2017, »Dušan Hadži: Voda nima spomina«, <http://www.delo.si/novice/slovenija/nesoglasja-s-fizikalnimi-dejstvi.html>), ki komentira pojav t. i. spomina vode in zatrjuje, da so članki (sicer s teoretičnimi in eksperimentalno dokazanimi trditvami), ki postavljajo pod vprašaj uveljavljeno znanstveno paradigmo in so objavljeni v ugledni znanstveni reviji, posledica korupcije ali konkretno pedvano, če plačš določeno vsoto, objavijo »vse«. Raje verjame in s pozicije simbolne moči razlaga, da gre za prevaro in korupcijo kot za pojav, vreden znanstvene pozornosti in premisleka, čez meje »že znanega«.

ske prakse, se večinoma utemeljujejo na holizmu, ki pri umevanje življenja, narave, človeka, zdravja in bolezni poudarja celovitost človekovega življenja (človekovo vpetost v neposredno in širše družbeno okolje, vpetost v širši makrokozmični red) in človeškega bitja (je telesno, duševno in duhovno bitje) ter medsebojno prepletenost teh ravni znotraj iste celote enega življenja in njihovo soodvisnost. Zdravje in bolezen sta proces, stalna dinamika in nenehno vzpostavljanje novega ravnovesja; bolezen in minevanje sta sestavni del življenja, ne poraz ali absolutni konec. Zaradi bolj celovitega pristopa je zdravilstvo načeloma bolj uspešno pri obravnavi kroničnih bolezenskih težav, njegova izjemna moč (še zlasti ajurvede in tradicionalnega kitajskega zdravilstva) pa je v preventivi. Iz istega razloga je zdravilstvo najbolj primerno za tiste ljudi, ki imajo ali želijo razviti do svojega zdravstvenega stanja in življenja dejaven odnos ter so pripravljeni spreminjati tako svoj življenjski slog kot sami sebe.

Hkrati pa tudi vizionarski znanstveniki v okviru sodobne naravoslovne znanosti prihajajo do potrebe po celovitem obravnavanju sistemov in organizmov. Nova paradigma ima svoje korenine v Aristotelovi vitalistični oziroma enetelehijski misli. Tako se je paralelno z Demokritovim atomističnim naukom razvil še povsem drugačen pogled na celote in organizme, ki so ga v zgodovini razvoja biologije (enega temeljev medicine) imenovali vitalizem, organicizem ter tudi holizem in emergentizem, ki, ravno nasprotno, postavlja celoto pred dele. Po tem nazoru lahko delovanje organizma (oziroma kateregakoli sistema) razumemo samo s spoznanjem in upoštevanjem lastnosti in zakonitosti, ki vzniknejo (se pojavijo) na ravni sistema kot celote. Emergentizem ne zanika delov in njihovega neobhodnega pomena za vzpostavitev celote, vendar trdi, da je njihovo poznavanje nezadostno za razlago in razumevanje slednje. V stoletjih do današnjega časa je bil emergentizem prevladujoč pogled na organizme do začetka sedemnajstega stoletja, potem sta se oba pogleda (redukcionizem in emergentizem) kot v kaki grški drami izmenjevala do redukcionističnega vrhunca v dvajsetem stoletju v že omenjanima molekularnem redukcionizmu ter teoriji genetske evolucije. Redukcionizem je danes v biologiji in posledično medicini edina veljavna paradigma, s katero se razlagajo življenje in organizmi, organicizem in vitalizem pa veljata za že preseženo zablodo preteklosti.

Epistemološko gledano se glede redukcionizma in emergentizma zastavlja isto vprašanje, kaj je bolj pravilno spoznanje, da je opazovani predmet raziskave (torej tudi človeško bitje in njegovo telo) celota ali zgolj skupek posameznih delov. Pri tem gre tudi za ontološko vprašanje: ali, je celota samostojna bitnost ali pa so temeljna bitnost deli, povezani med seboj v neko skupino. Posledično se zastavlja metodološko vprašanje, kako sploh pristopiti k raziskovanju izbranega predmeta, kot k delu ali kot k celoti in nazadnje praktično, kako z njim ravnati. Emergenca je v dvajsetem stoletju predmet temeljitega raziskovanja in razčlenjevanja, tako humanistične kot naravoslovne misli. Kot pojav lastnosti na ravni celote, ki jih njeni sestavni deli nimajo, bi jo lahko razčlenili na tri temeljne zvrsti (Gregorčič, 2010: 42-50): 1) šibko, pri kateri so lastnosti celote razložljive z lastnostmi sestavnih delov in njihovih interakcij (je temelj teorije sistemov in teorije samoorganizacije); 2) di-

ahrono, ko so lastnosti celote načeloma razložljive, v praksi pa nenapovedljive (v teoriji kaosa, ko gre za nelinearne dinamične sisteme); 3) sinhrono: lastnosti celote so načeloma ireducibilne (pojav kvantne prepletenosti in koherence).

Pod imenom organicizem in holizem se je emergentistična znanstvena misel močno razvila v prvi polovici dvajsetega stoletja. Najprej se je, ob koncu devetnajstega stoletja, kot razlaga Bischof v njenem zgodovinskem pregledu (Bischof, 1998: 375-394), naslanjala na antiredukcionistične in teleološke premisleke mislecev zgodnjega devetnajstega stoletja (denimo J. W. Goetheja, A. von Humboldta in drugih), nato se je razvijala na osnovi eksperimentalnih dokazov in konceptualnih elementov v naravoslovnih znanostih (predvsem v biologiji, prek razvoja koncepta sistema in polja, ter v njenih različnih raziskovalnih področjih, nevrologiji, nevropsihiatriji, behavioristični zoologiji, fiziologiji). Hkrati pa gre v tistem obdobju za razvoj močne holistične (emergentistične) misli tudi v drugih znanostih; v fiziki (kvantna fizika, Planck, Bohr, David Bohm), filozofiji (klasični britanski emergentisti: J. S. Mill, A. Bain, A. N. Whitehead), psihologiji (geštalt, Ehrenfried), sociologiji (K. Lewin, teorija polja za sociološke znanosti), ekonomiji (O. Spann, ekonomski holizem), pravu, zgodovini umetnosti. Močan vpliv na razvoj biološke holistične misli je imel v tistem času A. N. Whitehead s svojo filozofijo »organskega mehanizma«, v kateri kot temeljni koncept in temeljno enoto narave postavi organizem, ki mu da prednost pred atomom; naravo in vse v njej (vključno z atomi) pa opredeli kot živo, z implicitnim organizirajočim principom v sebi; kot temeljno(en)stvi znanosti pa postavi (organski) proces (in ne atoma), saj naj bi bili organizmi »strukture aktivnosti« različnih kompleksnosti, »trajajoči vzorci«, ki se razvijajo; organizmi, z vsemi svojimi deli, naj bi bili, podobno kot dogodki, v odnosu do svojih delov celota ter hkrati sestavni del neke večje celote. Whiteheadovi premisleki naj bi navdahnili teoretičnega fizika D. Bohma k razvoju koncepta »implicitnega reda«, ki je »verjetno najvplivnejša formulacija slike holističnega sveta, nastala iz filozofskih implikacij kvantne in relativnostne teorije«. (Bischof, 1998: 384) Po njej naj bi objektivni svet naše vsakodnevne zaznave in znanstvenega merjenja, »eksplicitni red«, »nastajal iz univerzalnega ozadja multidimenzionalnega, holografskega, ne-lokalnega, 'implicitnega reda' kvantnih potencialov ali 'hologibanja', v katerem se 'vse razvija v vse drugo'. Eksplicitni red je 'relativno neodvisna, ponavljajoča se, stabilna sub-totalnost' implicitnega reda, ki ga Bohm dojema kot primarno, temeljno raven resničnosti, iz katere izhajata tako materija kot zavest kot sekundarna manifestacija«. (Bischof, 1998:384) Fizika naj bi s kvantno teorijo prispevala »prvo logično konsistentno in povsem formalizirano holistična teorijo«. (Bischof, 1998: 384) Nadaljnji razvoj emergentizma v biologiji pa je poudarjal, da je izziv za biološko znanost preseči svojo podrejenost fiziki in kemiji, saj se življenje, organizmov, evolucije ne da zvesti na fizikalno-kemijske zakonitosti in je treba raziskati bolj fundamentalne biološke zakonitosti, z njihovo lastno epistemologijo. Nadaljnji pomemben vidik emergentistične (holistične) biološke misli je ireducibilnost višjih (kompleksnejših in obsežnejših) ravni celote na njene nižje ravni; narava (in orga-

nizmi z njo) je namreč razslojena v številne kategorialno heterogene ravni, vsaka med njimi ima svoje posebne zakonitosti, ki se jih ne da omejiti na ali izvesti iz zakonitosti višjih ali nižjih ravni. Holistična misel iz druge polovice dvajsetega stoletja, kot navaja Bischof, nadalje opozarja, da je vanjo, če naj bo celovita, treba vključiti tudi zavest in revidirati preveliko dajanje pomena racionalizmu ter vključiti v holizem kot enakovrednega tudi ne-racionalizem. Filozofske premisleke k vprašanju o zakonitostih, ki so v temelju narave, organizmov in življenja, sta v tem času prispevala biologa Sheldrake in Goodwin: s teorijo polja (teorijo morfskega polja, ki je nekakšna 'hipoteza formativne vzročnosti', ter biološkega polja, kot odgovor na nezadostnost evlucijske teorije. Tega biologija po Sheldrakeu dojema na tri načine: iz platonske perspektive (biološko polje so večne, nespremenljive forme ali ideje, ki vzpostavljajo objektivno matematično stvarnost); aristotelovske (polje kot entelehija, organizirajoči princip imanentem organizmu, ki se razvija z njim in igra vzročno vlogo pri organiziranju snovnih sistemov); empirističen, kjer je polje preprosto pripraven način za razlago pojava t. i. morfogeneze. Nazadnje pa se je teorija polja povezala z raziskovanji vloge elektromagnetnih polj v nastanku in razvoju organizmov. V njih se je zaradi nezadostnosti fizikalnih razlag določenih pojavov (denimo ne-lokalnega vpliva na organizme oziroma vpliva na daljavo) razvila oziroma ponovno obudila potreba po teoretični in empirični utemeljitvi t. i. petega polja ali »ne-klasičnega« polja (poleg »klasičnih« fizikalno utemeljenih štirih: elektromagnetnega, gravitacijskega, šibkega jedrskega in močnega jedrskega), ki ga nekateri znanstveniki imenujejo tudi polje ultra-šibkega sevanja ali tudi biopolje. V zgodovini znanstvene misli pa je bilo imenovano tudi kot eter, orgon ali tudi od, ter po lastnostih prepoznano in povezano s pojavom, ki ga tradicionalne filozofije in zdravilske prakse Vzhoda imenujejo prana oziroma či (ki).

::VIZIJA INTEGRACIJE REDUKCIONIZMA IN EMERGENTIZMA

Ob kratko orisanih posledicah redukcionistične prakse v sodobni medicini ter razvoju konceptualnega kontrapunkta – emergentistične misli, je zanimivo prepoznanje, kako je po eni strani humanistična misel v svojem iskanju čim boljše konceptualne opredelitve kompleksnosti življenja, narave in človeka ter s tem tudi zdravja in bolezni, gibkejša, predvsem pa bolj odprta v primerjavi z naravoslovno. Po drugi strani pa naravoslovne in medicinske znanosti niso zmogle vključiti emergentistične misli v svojo prakso. Pri čemer ta misel ni bila obrobna v razvoju znanosti dvajsetega stoletja, temveč ravno nasprotno. Redukcionizem je resda bolj razumljiv in bolj preprost ter v naravoslovni znanosti zaradi narave njenega empirično-raziskovalnega dela bolj priročen, a je pri obravnavi tako kompleksnega sistema, kot je človeško bitje in njegovo zdravje, nezadosten, saj v pragozdu podrobnosti o molekulskih interakcijah izgubimo človeka. Emergentizem (holizem) je bolj uglasen z dejstvom kompleksnosti življenja, človeka, zdravja in bolezni, vendar predstavljajo past, v katere lahko zaide, »me glene posplošitve in neokusne hipoteze« (Bi-

schof, 1998: 391). V zdravilstvu se to dogaja zlasti v zgodovinsko mlajših, »novodobnih« zdravilskih praksah, kjer imajo njeni izvajalci tudi manj razumevanja in izkušnosti. Emergentizem je z zornega kota naravoslovja metodološko omejen; izvajanje kontroliranih poskusov je zahtevno ali celo nemogoče; podobno velja za številne zdravilske prakse, ki zato ne morejo biti »na dokazih osnovane«, s čimer se ponša medicina⁸ (posledično je težja merljivost in kvantifikacija nekaterih rezultatov ter večja nejasnost glede posameznih vzročno-posledičnih povezav znotraj nekega sistema. Emergentizem pogosto postulira (zaenkrat) težko dokazljive entitete (denimo fizikalno 5. polje). Zaradi vsega naštetega so posamezne izjave v emergentističnih razlagah težko ovrgljive, saj vsako lahko obdržimo kot veljavno, če spremenimo podporne in razlagalne izjave in se tu odpira veliko možnosti sprenevedanja, kar zopet lahko prepoznamo v zdravilstvu, denimo pri razlagah ozadja in vzrokov zdravstvenih težav, znova zlasti v mlajših zdravilskih praksah, kjer ni razvitega konceptualnega temelja niti dovolj praktičnih izkušenj.

Vizija, ki jo ponuja Bischof za razvoj znanosti, ki bi lahko bila tudi smer razvoja zdravstva, je integracija emergentizma (holizma) in redukcionizma, holističnega modela (bio)polja na eni strani, s katerim lahko razložimo tudi pojave, ki so bili »obtoženi« za »neznanstvene« ter bogatega korpusa znanja, ki se je o tudi človekovem organizmu nabralo v zadnjih desetletjih v biokemiji in molekularni biologiji, na drugi. Emergentistična paradigma v okviru medicine bi tako pomenila priznavanje različnih hierarhičnih ravni delovanja organizma oziroma človeškega bitja, pri katerih bi priznali vsaki od teh plasti tako določeno mero avtonomije kot določeno mero odvisnosti od drugih ravni. Vzročnost nivojsko ne poteka samo od spodaj navzgor (ko so molekule vzrok, simptomi pa posledica), niti samo od zgoraj navzdol (saj so nekateri procesi v dinamiki zdravja in bolezni razložljivi povsem redukcionično) in zato kaže predpostavljati da bi interaktivni model redukcionizem-emergentizem v zdravstveni praksi lahko omogočil najbolj učinkovito zdravljenje. A vsaj v »mainstream« naravoslovni znanosti bo velik izziv preseči močno identifikacijo s prevladujočo znanstveno paradigmo, z (molekulskim in genskim) redukcionizmom ter posledično velik strah pred izgubo lastne znanstvene identitete, če bi se paradigma zamajala ali se celo pokazala kot nezadostna. Monopol nad tem, kaj je dovoljeno raziskovati in spoznati, duši znanost, zlasti naravoslovno, zaradi česar nekateri raziskovalci opozarjajo, da je znanost »na smrtni postelji« (Holster, 2016), dr. Rupret Sheldrake pa uveljavljeno »mainstream« paradigmo v znanosti označuje kot »slabo« in »pohabljen« znanost, ujeto v dogmi in tabuje (Sheldrake, 2013). Ni prebojev v novo, neznano, še neodkrito zunaj obstoječe znanstvene paradigme; namesto širjenja (večanja) védnosti je navzoče kopičenje inkrementalnosti. V našem vsakodnevem življenju pa to na področju zdravstva posledično pomeni slabšo kakovost zdravstvene oskrbe, kajti medicina in zdravilstvo bi nam lahko v medseboj-

⁸ Čeprav je trditev, da je medicina povsem na dokazih osnovana, do neke mere diskutabilna, kot na to opozarja. Krefť (2015: 9-13).

nem sodelovanju nudili osnovo za mnogo bolj kakovostno skrb za zdravje od sedanjne, ki bi bila utemeljena na dobri preventivi, z minimalnimi škodljivimi stranskimi učinki zdravil ali celo brez njih ter z manj ekološkega obremenjevanja okolja.

::LITERATURA

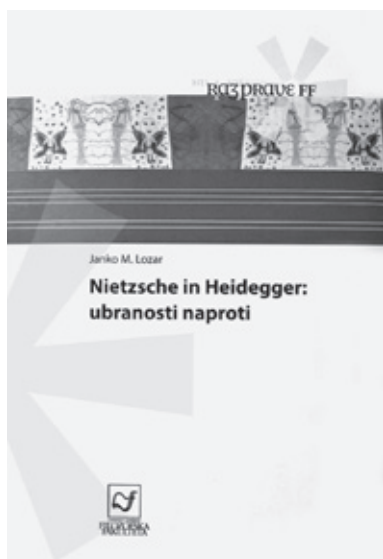
- Berryman, S. (2016): »Ancient Atomism.« V: *Stanford Encyclopedia of Philosophy*. Povzeto 15. junija 2017 s strani <https://plato.stanford.edu/entries/atomism-ancient/#LeucDemo>
- Berryman, S. (2016): »Democritus.« V: *Stanford Encyclopedia of Philosophy*. Povzeto 15. junija 2017 s strani <https://plato.stanford.edu/entries/democritus/>
- Bischof, M. (1998): »Holism and Field Theory in Biology.« V: Chung, J. J. (ur.): *Biophotons*. Netherlands: Kluwer Academic Publisher, str. 375-394.
- Furlan Štante, N. Mlinar, A. Škof, L. (2010): »Introduction.« V: Kreft, S. in Škof, L. (ur.): *Ayurveda: A New Way for Healthy Life in Europe*. Koper: Založba Annales, str. 13-17.
- Gregorčič, A. (2010): O zakonitostih biološke oblike in organizacije – doktorska disertacija. Univerza v Ljubljani: Biotehniška fakulteta.
- Holster, A. T. (2016): *The Death of Science. A Companion Study to Martín López Corredoir's The Twillight of the Scientific Age*. Boca Raton, Florida, USA: Universal Publisher.
- Hrovatin, B. (2013): »Zdravje, bolezni, zdravljenje.« Ljubljana: Interno gradivo, uporabljeno na predavanjih v neformalnem izobraževalnem programu na področju zdravilstva.
- Hrovatin, B. (2016): »Uradna, komplementarna, integrativna medicina – ozadja in perspektive.« V: Zvonar Pobirk A. in Kočevar Glavač N. (ur.): *Znanstveno-kritičen pogled na komplementarno in alternativno medicino II.*, Univerza v Ljubljani: Fakulteta za farmacijo, str. 7-16.
- Kreft, S. (2015): »Komplementarna in alternativna medicina – o čem se sploh pogovarjamo?« V: Kočevar Glavač N. in Zvonar Pobirk A. (ur.): *Znanstveno-kritičen pogled na komplementarno in alternativno medicino*, Univerza v Ljubljani: Fakulteta za farmacijo, str. 7-15.
- Kuhn, T. (1970): *Structure of Scientific Revolution*. Chicago: University of Chicago.
- Merljak, S. (2017): »Dušan Hadži: Voda nima spomina.« V: *Delo*, sob., 28. 1. 2017, 8.00. Povzeto 5. aprila 2017 s <http://www.delo.si/novice/slovenija/nesoglasja-s-fizikalnimi-dejstvi.html>
- Sheldrake, R. (2013): *The Science Delusion. Freeing the Spirit of Enquiry*. Great Britain: Coronet.
- Wilberg, P. (2014): *Bolezen je zdravilo*. Ljubljana: Založba Sanje.
- Zwitter, M. (2016): »Slika ni črno-bela, ampak mnogo bolj pisana.« V: Sobotna priloga Dela, 30. julij 2016, Ljubljana, str. 13.

RECENZIJE

REVIEWS

Martin Uranič
JANKO M. LOZAR
(2016): NIETZSCHE IN
HEIDEGGER:
UBRANOSTI
NAPROTI.
ZNANSTVENA
ZALOŽBA
FILOZOFŠKE
FAKULTETE,
ZBIRKA RAZPRAVE
FF, LJUBLJANA.

173-175

Da je medsebojna prepletenost in vzajemnost dveh velikih filozofskih imen nemške, s tem pa tudi zahodne misli plodovita in mišljenjsko hvaležna za današnjo filozofijo, nam dokazuje novost na slovenskih filozofskih knjižnih policah *Nietzsche in Heidegger: ubranosti naproti*, v kateri nam Janko M. Lozar v branje ponuja deset v knjižno celoto vpetih in v ta namen prilagojenih avtorskih člankov, objavljenih pri nas in v tujini med leti 2002 in 2014, ter še neobjavljeno poglavje »Heideggrova subverzija Protagore«.

Rdeča nit avtorjevega miselnega podjetja se, kot se seveda spodobi, kaže že v samem podnaslovu dela, in sliši na ime *ubranost* v vsaj dvojnem pomenu. Najprej *ubranost* kot vzajemnost misli Nietzscheja in Heideggrova, za katero

Lozar pokaže, da je globlja, kot bi se zdelo površnim pritrjevalcem Heideggrove obsodbe Nietzscheja kot dovršenega metafizika, še bolj in hkrati izvirnejše pa *ubranost* kot pred-umna breztemeljna ubranost bazičnih razpoloženj, ki kot pozabljena senca *ratia* uporniško vztraja in kljubuje vse tja od Sokrata dalje podedovani umnosti za vsako ceno, ki jo Nietzsche pod formulo um = krepost = sreča poimenuje Sokratov problem. Še več, ne le da ubranost vztraja in kljubuje, temveč umnost že vselej predhaja in s tem že tudi omogoča. Vendar, če je *ubranost* res tisto, kar nosi našo zgodovinsko bit v tem, da skozi njo šele vzniknejo svet, človek ter posledično (umsko) mišljenje, če torej »[b]it kot razkrivanje je ubranost razpoloženja« (68), *razkrivajoča* intencionalnost, »ki šele omogoča (re)prezentirajočo intencionalnost« (ibid.), kako je potemtakem lahko vsaj znotraj filozofskega mišljenja, kot ugotavlja Lozar, že davno utonila v pozabo?

Odgovor se nam ponuja, če le prisluhnemo brezdanjima mislecema vekovitega vračanja enakega in biti, namige pa vzvratno lahko uzremo že pri mislecih pozabe razpoloženske ubranosti. Tako na primer že v Platonovem dialogu *Parmenid* Lozar diagnosticira srž nezadostnosti Umnosti z veliko začetnico, ko zapiše, da z »absolutnim Enim ni mogoče ne začeti ne končati, ker nima ne začetka ne konca, niti biti ne. Treba je začeti v razcepljenosti, nekem neredu ideje enega.« (146) Kljub temu pa je Platonova metafizika še vedno vpeta v onkrajvotlinsko Eno. Če ostanemo v prispodobi, Lozarju uvid v nepopolnost in zatorej prekinitev z absolutnim Enim delno omogoča ravno fenomenološki pogled, za katerega »senca votlinskega sveta leže tudi na svet sijajnih idej – vendar ne več kot čista negativnost, pač pa kot senca

nemišljenega, ki ga je treba premisliti.« (64) Še drugače, prav (hermenevtična) fenomenologija kot možnost nas privaja, da našemu zgodovinsko podedovanemu vse-skozi budnemu in zdolgočasnemu pogledu volje po stalni prezenci pokažemo neko drugo pot mišljenja, ki se začne z mnogoterostjo temeljnih razpoloženj in nam kot vmesnost med nami in svetom slednjega šele razkriva v tem, kar je kot vselejšnji splet vedrega preobilja postajanja ter tesnobe ničenja v minevanju.

Drugi in morda še bolj usoden moment pozabe razpoloženske ubranosti, ki jo vseskozi prekriva agonija metafizičnih filozofov za vseprežemajočo brezčasno vednostjo, pa nam razkrije Nietzschejevo mišljenje *resentimenta* ter *asketskega ideala*, kolikor »[t]i dve imeni upovedujeta neubranost večnega kroženja nejevolje volje.« (23) Gre namreč za to, kot razkriva Lozar, da neubranost nejevoljne volje človeka, razočaranega nad časom in njegovim je bilo, svoj sentiment postavi prav kot *re-sentiment*, kot *re*-akcijo na bolečino minevanja, ki z negacijo ustvarjalnega življenja pade v vse-*eno*-st, indifferenco asketizma. »Ta svet je nenehno drugačen in sočasno vselej isti – v razočaranem pričakovanju ponavljanja razočarljivo identičnega.« (74) Rezultat ravnodušja je asketizem napram tostranskemu svetu razpoložensko-čutnega in posledično polaganje vseh svojih upov v krščansko-judovski »resnični svet« metafizike.

Poleg razpoloženske ubranosti Lozar v delu pronicljivo zariše tudi ubranost Nietzschejevega in Heideggerjevega mišljenja. Če na tem mestu le naštejemo medsebojne analogije, so te: problem nihilizma kot zgodovinski pojav, razumevanje zgodovine filozofije kot nazadovanje, *polemos* ali agonalni značaj življenja, upravičenost življenja kot estetski fenomen, apriornost dogajanja v odnosu do aposteriornosti stvari oziroma primarnost resnice biti glede na sekundarnost resnice bivajočega, primarnost razpoloženj, oba misleca sta poroka postajanja in biti ter kritika razumevanja časa kot kroženja neskončne zaporednosti točk zdaja (prim. 40–42).

Na kratko, Lozarjeva monografija *Nietzsche in Heidegger: ubranosti naproti* je zagotovo zavezujoče branje za sodobno razumevanje prepletenosti mišljenja obeh nemških mislecev, hkrati pa nakazuje terminološki premik v avtorjevem sočasnem mišljenju razpoloženja, saj prvič po prvencu *Vedrenje vedrine* (2011) kot resnica razpoloženja spet spregovori *ubranost*, ki je v tesni povezavi s starogrškim *logosom* (*legein* – brati, nabirati, zbirati). Skozi *logos* – govorico, ki nima nič skupnega z logiko, ubrati samega sebe v izvorno troedino prepletenost razpoloženj tesnobe, čudenja in vedrine in se v njih tudi pomuditi. Če zaključimo z avtorjevimi besedami, »[p]ričujoča knjiga je plavalka, ki gleda, kako ji morsko dno pod nogami izginja v temo. Lučaj stran od obale, kjer se sončijo ustaljene razlage in se marljivo predstavljajo z boka na bok, lebdi na gladini starega evropskega morja in se zazira v globine. Kopalec v soncu, si si nabral dovolj moči in poguma, da zabredeš v uganko ubranosti? Že slutiš, kaj vedri tam doli pod temnim previsom, kaj preseva iz globin sveta?« Bralci pa naj sami presodijo, do kam zdrži njihovo zadrževanje vdiha ob globinskem potapljanju.

**NAVODILA
AVTORJEM**

177-180

Časopis *Anthropos* zavzema mesto osrednje slovenske znanstvene revije za interdisciplinarno in transdisciplinarno povezovanje humanistike in družboslovja ter njenih jedrnih strok, predvsem filozofije in psihologije. Pri tem revija ohranja in spodbuja tudi dialog z drugimi disciplinarnimi področji, npr. naravoslovjem, medicino idr. V svoji vsebinski usmeritvi revija objavlja in bo objavljala vrhunske domače in mednarodne znanstvene izsledke s področja filozofije in psihologije, drugih humanističnih, družboslovnih strok ter še zlasti znanstvene prispevke, usmerjene k interdisciplinarno ali transdisciplinarno obravnavanim aktualnim tematikam, ki presegajo disciplinarne okvire in vključujejo vsa znanstvena in strokovna področja. Jedro revije predstavljajo izvirni znanstveno raziskovalni članki iz omejenih področij (tako empirični kot teoretsko pregledni). *Anthropos* je uradni časopis Slovenskega filozofskega časopisa in Društva psihologov Slovenije.

Predloge prispevkov je treba poslati po elektronski pošti na naslov: anthropos@guest.arnes.si. Uredništvo po prejemu elektronske verzije avtorja po elektronski pošti obvesti o prejemu prispevka, ki gre v recenzentski postopek. Avtor je o sprejemu ali nesprejemu prispevka v objavo praviloma obveščen v času 3 mesecev po prejemu članka. V istem času avtor prejme elektronsko pismo, v katerem ga uredništvo obvesti o morebitnih nujnih in priporočenih popravkih, po potrebi se od avtorja zahteva vnovičen jezikovni pregled besedila. Avtor mora vrniti popravljen prispevek v roku 7 dni. Po objavi prispevka avtor prejme 1 izvod časopisa na domači ali delovni naslov in separat prispevka v elektronski obliki na elektronski naslov.

Uredništvo članek opremi tudi z UDK vrstilcem, prispevki pa so razvrščeni v naslednje kategorije:

- *Izvirni znanstveni članek* vsebuje izvirne rezultate lastnih raziskav, ki še niso bili objavljeni. Članek je recenziran. Avtor se z izjavo obvezuje, da prispevka ne bo objavil drugje.
- *Strokovni članek* prikazuje rezultate strokovnih raziskav. Tudi ti prispevki so recenzirani in avtor se z izjavo obveže, da prispevka ne bo objavil drugje.
- *Pregledni članek* imajo značaj izvirnih del. To so natančni in kritični pregledi literature iz posameznih zanimivih strokovnih področij.
- *Poročilo* vsebuje krajše znanstvene informacije o zaključenih raziskovanjih ali kratek opis strokovnih in znanstvenih srečanj. Taki prispevki naj vsebujejo od 3000 do 7500 znakov.
- *Strokovna recenzija* predstavlja znanstvenokritično ovrednotenje relevantnih objavljenih znanstvenih knjig. Prispevki naj vsebujejo od 3000 do 7500 znakov.

Prispevki so lahko napisani v slovenskem ali v enem od svetovnih jezikov. Obsegajo lahko do 2 avtorski poli (60.000 znakov) in morajo biti pregledno strukturirani, po potrebi tudi z vmesnimi naslovi. Naslov (in podnaslov, kadar je to potrebno) prispevka mora jasno odražati njegovo vsebino.

::NASLOVNA STRAN TIPKOPISA NAJ VSEBUJE:

- naslov in podnaslov prispevka v izvirnem jeziku in prevodu v tuj jezik
- ime in priimek avtorja, avtorjeve nazive in akademske naslove, ime in naslov inštitucije, kjer je zaposlen oz. domači naslov
- povzetek v slovenščini in enem od svetovnih jezikov, dolžina do 120 besed, s ključnimi besedami v slovenščini in tujem jeziku, do 7 ključnih besed (enako velja, če je prispevek napisan v tujem jeziku)

- Prevod naslova prispevka v tuj jezik
- na dnu strani naslednjo izjavo: »Prispevek ni bil oddan v objavo drugje v identični ali podobni obliki, niti ne bo v prvih treh mesecih po oddaji na uredništvo časopisa *Anthropos*.«

::NASLEDNJA STRAN TIPKOPISA NAJ VSEBUJE:

- naslov in podnaslov prispevka
- povzetek v slovenščini s ključnimi besedami

Naslov in podnaslovi so tipkani **polkrepko**, naslovi knjig v *kurzivi*, naslovi člankov z uporabo »dvojnih navednic«. Odstavkov se ne ločuje s prazno vrstico. Za označitev novega odstavka se uporablja tabulatorski zamik v desno. Grafično oblikovanje (slog, okviri, številčenje strani) se ne uporablja. Glavno besedilo je napisano v pisavi Times New Roman v velikosti 12, sprotne opombe pisavi Times New Roman v velikosti 10. Vsebinske opombe se navajajo na sproti način pod črto, ravno tako bibliografski navedki, če citat presega 40 besed (glej tipske primere spodaj). Če citat ne presega 40 besed, so bibliografski podatki vključeni med besedilo v skrajšani obliki na koncu citata (Veber, 1999: 12). Vsa citirana literatura mora biti s popolnimi podatki navedena na koncu članka v poglavju »Literatura«. Bibliografske navedbe morajo biti razvrščene po abecedi avtorjev ter po letu izdaje, kadar gre za več del istega avtorja, omejiti pa se morajo na tista besedila in avtorje, ki v prispevku služijo kot neposredna referenca. Posamezne tipe bibliografskih virov navajamo na naslednji način:

::KNJIGA

Nietzsche, F. (2005): *Vesela znanost*. Ljubljana: Slovenska matica.

::ZBORNİK

Vogrinc, J., Rošker S., J. in Saksida, A., (ur.) (2000): *Prestop: Spominski zbornik Iztoka Saksida-Saxa*. Ljubljana: ZIFF.

::ZBORNİK, PRISPEVEK

Held, K. (1997): »Grundbestimmung und Zeitkritik bei Martin Heidegger.« V: **Papenfuss, D. in Pöggeler, O. (ur.): *Zur philosophischen Aktualität Heideggers***. Frankfurt am Main: Vittorio Klosterman, str. 31-57.

::ČLANEK V REVĪJI:

Barbarić, D. (1997): »Človek v noči.« V: *Phainomena*, VI/19-20, Ljubljana: Nova revija, str. 126-144.

::INTERNETNI PRISPEVEK

Fredrickson, B. L. (2000): »Cultivating positive emotions to optimize health and well-being.« V: *Prevention & Treatment*, 3, Article 0001a. Povzeto 20. novembra 2000 s strani <http://journals.apa.org/prevention/volume3/pre0030001a.html>.

::Za bibliografske navedke v opombah uporabljamo naslednjo tipologijo:

Descartes, R. (1988): *Meditacije*, Ljubljana: Slovenska matica, str. 34-35.

Barlow, D. H. & Lehman, C. L. (1996): »Advances in the psychosocial treatment of anxiety disorders.« V: *Archives of General Psychiatry*, 53, str. 730.

Prav tam, str. 45.

Prispevke, ki ne bodo ustrezali omenjenim kriterijem, bo uredništvo prisiljeno zavrni. Uredništvo tipkopisov ne vrača.

**INSTRUCTIONS
FOR AUTHORS**

181-183

Anthropos journal is the leading Slovenian scientific journal of interdisciplinary and trans-disciplinary orientation, bringing together human and social sciences, with philosophy and psychology as its core disciplines. The journal also encourages dialogue with other scientific fields, such as natural sciences, medicine etc. It publishes top national and international original scientific research results from the field of philosophy, psychology and other human and social sciences, and especially scientific contributions of interdisciplinary orientation, keeping up with relevant scientific research in Slovenia and around the world. *Anthropos* is the official journal of the Slovenian Philosophical Society and Psychological Society of Slovenia.

Authors should send their proposal to the editorial email address: anthropos@guest.arnes.si.

After receiving the electronic version of the proposed contribution, the editorial board sends author an e-mail confirming the submission of contribution, which then enters the review process. Author is informed of the reviewers' decision in up to 3 months after submission. Author is requested to do the proofreading of the text if contribution fails to meet the layout and language quality standards. The author's response, with or without corrections, should be sent within 7 days. After publication, one issue of journal is sent to author's surface address, as provided on the first page of proposed contribution, and an electronic offprint to the provided electronic address.

Contributions can be written in Slovene or any major foreign language, and should not exceed 10.000 words (60.000 characters).

::THE FIRST PAGE SHOULD CONTAIN:

- title and subtitle of contribution (with translation into a major foreign language)
- name(s) of author(s), surface and email address
- a 100-120 word abstract in Slovene or any major foreign language, a list of up to 7 key words in Slovene or foreign language
- Statement of exclusive submission at the page bottom: "This paper has not been submitted elsewhere in identical or similar form, nor will it be during the first three months after its submission to *Anthropos*."

::THE SECOND PAGE SHOULD CONTAIN:

- title and subtitle of contribution
- abstract and key words

The title (and subtitle, if necessary) is written in **bold type**, book titles in *italics* and article titles within "double quotation marks". No blank lines between paragraphs are to be applied. New paragraphs are introduced by shifting the left margin to the right (using the TAB key). Graphic design (style, framing, edges, pagination etc.) should not be applied. Uniform font style is used throughout the text (Times New Roman), the font size for the main body of the text is 12 and for footnotes 10. For notes, footnotes should be used; the same applies for quotation references, if quotation exceeds 40 words (see examples below). Otherwise, the "author-date" style of referencing should be used in the main body of the text by inserting the author surname, year of publication and page number in brackets at the end of quotation (Nietzsche, 1992: 31). Entire bibliography should be listed in alphabetical order and according to the year of publication (if more works by the same author are

listed) at the end of contribution under the heading “Literature”, and should be limited to the scope of works directly referred to in text. Bibliography at the end of text should be put down according to the rules applied in the examples listed below, and organized alphabetically:

::BOOK, AUTHORED

Husserl, E. (1970): *The Crisis of European Sciences and Transcendental Phenomenology: An Introduction to Phenomenological Philosophy*. Chicago: Northwestern University Press.

::BOOK, EDITED

Felner, R. D., Jason, L. A., Moritsugu, J. N. & Farber, S. S. (Eds.) (1983): *Preventive psychology: Theory, research and practice*. New York: Pergamon Press.

::BOOK, CHAPTER

Held, K. (1997): »Grundbestimmung und Zeitkritik bei Martin Heidegger.« In: Papenfuss, D. in Pöggeler, O. (Eds.): *Zur philosophischen Aktualität Heideggers*. Frankfurt am Main: Vittorio Klosterman, pp. 31-57.

::JOURNAL ARTICLE

Elliot, A. J. & Thrash, T. M. (2002): “Approach-Avoidance Motivation in Personality: Approach and Avoidance Temperaments and Goals.” In: *Journal of Personality and Social Psychology*, Vol. 82, No. 5, pp. 804-818.

::DISSERTATION

Trent, J.W. (1975): *Experimental acute renal failure*. Dissertation, University of California.

::INTERNET PUBLICATION

Seligman, M. E. P. (1998): “Positive psychology network concept paper.” Retrieved June 22, 2000 from <http://www.positivepsychology.org/ppgrant.htm>

::For quotation references in footnotes, the style of the following examples should be followed:

Descartes R. (1989): *The Passions of the Soul*. Indianapolis/ Cambridge: Hackett Publishing Company, pp. 18-19.

Barlow, D. H. & Lehman, C. L. (1996): »Advances in the psychosocial treatment of anxiety disorders.« In: *Archives of General Psychiatry*, 53, p. 730.

Ibid, p. 45.

Editorial board will not accept contributions that fail to meet the required criteria. Manuscripts are not to be returned.

- Psihološke študije / *Psychology Studies*
- Etika, estetika, politika / *Ethics, Aesthetics, Politics*
- Študije / *Studies*
- Recenzije / *Reviews*

